

«ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ БАСЫМ
БАҒЫТТАРЫ»

халықаралық ғылыми конференцияның
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
28-29 қараша 2022

PROCEEDINGS
of the international scientific conference
«PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENCE AND EDUCATION
DEVELOPMENT»
28-29 november 2022

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научной конференции
«ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЯ»
28-29 ноября 2022

Қарағанды, 2022

ӘОЖ 001(063)
КБЖ 72
Ғ 96

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

Ғ 96 Ғылым мен білім беруді дамытудың басым бағыттары: халықаралық ғылыми конф. мат. = Приоритетные направления развития науки и образования: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceedings international scientific conference: Priority directions of science and education development. – Қарағанды: «Bilim Innovations Group» ғылыми-зерттеу орталығы, 2022. – 236 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-2876-6

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001(063)

КБЖ 72

ISBN 978-601-08-2876-6

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

SRSTI 16.01.45

THE PROJECT METHOD AS A MEANS OF FORMING MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE

E.B. Issimova

Master student, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau

Zh.D. Nurzhanova

*Scientific supervisor, Candidate of Pedagogical Sciences, acting associate professor,
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana*

The article discusses the process of formation of motivation for learning a foreign language. Since the results of the educational process depend on the positive motivation of students to study, because the motive is what the activity is carried out for. The project-based method of teaching is the most effective in educational activities today, as it motivates students to independently and willingly acquire knowledge from various sources, develop research skills, and use the acquired knowledge to solve practical problems.

Key words: motive, motivation, self-confidence, project activities, cognitive motives, social motives.

Among innovative pedagogical technologies, project activity occupies a special place, which is based on the development of cognitive skills of students, the ability to independently design their knowledge, navigate the information space, the development of their critical and creative thinking, the ability to see, formulate and solve a problem. Project activity of students, contributes to:

- development of creative abilities and activity of students;
- formation of a project worldview and thinking,
- formation of cognitive motives of teaching, as students see the final result of their activities, which elevates them in their own eyes and causes a desire to learn and improve their knowledge, skills and personal qualities.

Let's start first from the concept of «motive». A motive is a certain thing, because of which a person will perform actions aimed at his possession. This subject will be considered a clearly defined task, based on which the subsequent actions of a person will be determined. Motivation will be the totality of a person's motives that lead to his activity. Multiple actions related to one subject will be a sign of motive.

Scientists categorize motives into different groups, and we would like to show the division made by A.K. Markova. She identifies cognitive and social motives.

Cognitive motives are interests of a cognitive type, i.e. if the student is focused on the content of the subject, then this indicates that cognitive motives prevail in the student [1].

Social motives are the interests of a social type associated with attracting people to the educational process (learning as communication, being praised by someone, interacting with classmates to perform certain tasks). If a student is directed to interact with other people, then this indicates that social motives prevail in the student. She also identifies different levels for cognitive and social motives.

Levels of cognitive motives:

- broad cognitive motives (aimed at mastering new knowledge skills);
- educational and cognitive motives (aimed at acquiring methods of knowledge extraction, techniques for self-acquisition of knowledge);
- motives of self-education (the direction of acquiring additional knowledge and building a special program for self-improvement)

Levels of social motives:

- broad social motives (awareness of duty and responsibility, comprehension of the social significance of the teaching);
- narrow social motives (willingness to take a position) in relationships with others, to receive their praise);
- motives of social cooperation (direction to various ways of cooperation with other people).

Different motives have different manifestations in the educational process. In particular, the manifestation of broad cognitive motives in accepting the conclusion of tasks, in appeals to the teacher for additional information; educational and cognitive motives – for independent actions to search for the conclusion, in questions asked under the pretext of various methods of work; motives of self-education are found in appeals to the teacher with the services of a sound organization of the educational process, in these acts of self-education [2]. Since motivation is a complex phenomenon, training materials should have a variety of strategies to help maintain it. First and foremost, it's critical to find strategies for motivating students to engage in cognitive, developmental, and educational activities in order to foster their motivation to communicate in a foreign language [3]. Educational motivation, on the other hand, will be a particular type of motivation that will be involved in learning. This process gives rise to certain actions, gives direction and efforts to carry out educational activities [4].

Practical experience convinces us that the most important thing in teaching a foreign language is the motivation of students. Confirmation of this idea and interesting recommendations can be found in the works on the problem of motivation Teplov B.M., Leontiev A.N., Kuzovlev V.P., Passova E.I. and many others. Motivation is considered an undying source of energy for independent activity and creative activity. To do this, it is necessary to make immersion in the project pedagogically competent at the start and attract with the main problem. There are three main motivational blocks of the lesson:

1. At the beginning of the lesson, the main motive or motivational composition is involved, with which the goals of the lesson are logically connected.

2. A motivational bridge to the following lesson at the conclusion. This is a practical and fruitful motive.

3. During the entire lesson, the motivational assistance unit functions. The motive should become the fulcrum on which the whole meaningful lesson is built.

Educational motivation in teaching foreign languages: The teaching style of a teacher can be directly involved in this, namely: the constant use of a textbook as the only one a source of information, boring, monotonous exercises, and in general, this, of course, will weaken motivation. N.M. Simonova conducted an experiment in which it was found, in fact, that the highest academic performance in a foreign language affects a positive attitude to the study of a foreign language. And everything changes radically if the student has a low academic performance and this in every possible way discourages any desire to study foreign languages languages. A positive attitude to learning a foreign language helps to improve the results of speech activity [5].

Additionally, understanding the different types of motivation is essential for the best development of speech-thinking activity. According to G.V. Rogovoy and Z.N. Nikitenko, the interest in learning foreign languages is based on internal motives that come from the foreign language activity itself. Thus, in order to maintain interest in the subject, a foreign language teacher needs to develop internal motives in his students. In addition, the key parameters can be considered those that are inherent in this individual: personal experience, occupation, interests and inclinations, emotions and feelings, worldview, status in the team.

The enthusiasm of the students is manifested in the preparation of the project. Project work is an incentive to use a foreign language and improve foreign language skills. Teamwork allows you to show individual characteristics and interests. Performing the tasks of the project, the student has the opportunity to practically apply knowledge. The student finds the necessary material using not only educational material, but also others. sources (Internet resources, magazines).

During the preparation of the project, the student has difficulties with a large number of unfamiliar words, with the construction of a logically related text. These difficulties can be overcome with the joint work of the teacher and students. The practical use of a foreign language helps to increase the motivation of weak students, who also contributed to the preparation of creative tasks. The practical method shows that projects provide new opportunities and solutions. Tasks provide an opportunity to develop creative abilities. The project method is an effective remedy for monotony, allows you to feel like a member of a group, broaden your horizons, develop language skills, and understand the importance of interdisciplinary knowledge.

Thus, the motivation of educational activity, which consists of a number of constantly changing and entering into new relationships with each other motives, being one of the main psychological and pedagogical problems facing the organizers of the educational process, is what motivates, directs, organizes students, gives

personal meaning and significance to educational activity, and internal motivation is the main motivating force of educational activity. The formation of motivation for learning a foreign language among students of non-linguistic universities is more influenced by the professional interest of students, interest in the country of the language being studied, the desire to communicate and use the language in relation to hobbies, academic success and the desire to be no worse than others, as well as pragmatic interest.

References

- 1 Rubinstein S.L. Fundamentals of General psychology. – M.,2006.
- 2 Obukhova L.F. Child psychology: theories, facts, problems. – St. Petersburg,2005.
- 3 Ilyin E.P. Motivation and motives. – St. Petersburg: Peter,2003.
- 4 Friedman L.M., Kulagina I.Y. Motivation of teaching // Psychological handbook of a teacher. – M.: Enlightenment,2001.
- 5 Koryakovtseva N.F. Modern methods of organizing independent work of foreign language learners. – M.: ARKTI,2002.

SRSTI 16.31.51

THE ROLE OF GAMES IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE SKILLS IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

T.A. Alpamys

Student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

A.A. Umarov

Doctoral student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

The formation of foreign language skills in primary school children will be effective if game methods and techniques are systematically used in the educational process. One of the ways of intensifying the educational process, the increase in the level of language owner is the use of the games as teaching tools that activates the thinking activity of the trains, allows you to make an educational impact on students. This is a powerful stimulus to mastering the language. Boredom in the lesson is one of the most unpleasant and difficult to eliminate shortcomings of teacher work. At the initial stage, everyone wants to learn a foreign language and take it with great enthusiasm, and then fatigue and boredom appear.

Key words: english, education, didactic games, boredom less, learning activity.

Interest in the subject is falling, learning outcomes are deteriorating. It is boring and hard not only for the student, but also for the teacher himself, and this reduces the effectiveness of any, even the most intelligent and useful lesson. Constantly raising students' interest in the lesson is the task of every teacher. Game forms of training allow you to use all levels of assimilation of knowledge: from reproductive activity through transforming to the main goal – creative search activity. Pupils in games repeat what they relate to with full attention, what is available to them to observe and what is accessible to their understanding. That is why the game, according to many scientists, is a form of developing social activity, a form of social experience, one of the complex abilities of a person [1,34 p.].

The training possibilities of using the game method have been known for a long time. Many scholars involved in teaching foreign languages have rightly paid attention to the effectiveness of using the game method. This is due to the fact that in the game the abilities of any person, and especially a child, are manifested especially fully and sometimes unexpectedly. I. Heyzing noted that human culture arose and is developing in the game, like a game [1,57 p.].

The psychological theory of activity in the framework of the views of A.S.Vygotsky and A.N. Leontyeva identifies three main types of human activity: labor, game and educational. All these types are interconnected... The German psychologist K. Gross calls the game «primary school of behavior». For him, no matter what external or internal factors motivate the games, their meaning is precisely to become a school for students, the seeming chaos that provides the child with the opportunity to get acquainted with the traditions of behavior of people around him [2,67 p.].

The didactic significance of the game was proved by K.D. Ushinsky. The pedagogical phenomenon of the game of students is interpreted in the writings of A.S. Makarenko, V.A. Sumokhlinsky and others. It should be noted that K.D.Ushinsky, J. Seli, K. Bueller considered the game as a manifestation of imagination or fantasy, and A.I. Sikorsky and J. Dewey associated the game with the development of thinking. Summing up their views, it becomes clear that the game is an alloy of certain abilities, which can be represented as follows: perception + memory + imagination [2,137 p.].

In our research we will stick to the definition, as it seems to us.

The game is an ancient achievement of culture. It exists as long as society exists. And the life of each individual is also accompanied by a game. In our time, the game has become not only an independent type of activity, but also its universal tool in almost all areas of public life: economics, politics, management, science and, without a doubt, in the field of education.

The main function of pedagogical activity is not simply to transfer knowledge, but to create problem-cognitive situations and manage the process of cognitive activity of students, taking into account individual characteristics.

In human practice, gaming activity performs the following functions: entertaining, communicative, diagnostic, game therapeutic, self-realization, International communication and socialization, aesthetic [3,43 p.].

It should be added here that if we turn to the research of F. Schiller, it is he who speaks of the aesthetic function of the game. For him, the game is a pleasure associated with freedom from external needs, a manifestation of an excess of vitality.

From this statement, it becomes clear that for F. Schiller, the game is an aesthetic activity. We can also find an indication of the aesthetic function of the game among such scientists as G. Spencer and V. Wundt [3,56 p.].

As mentioned above, people used the game as a method of teaching, transferring the experience of older generations to younger people since ancient times. In a modern school that relies on the activation and intensification of the educational process, game activity is used in the following cases:

- 1) as an independent method for the development of a certain topic;
- 2) as an element of some other method;
- 3) as a whole lesson or part of an introduction, explanation, consolidation of control or exercise;
- 4) it is possible to use the game when organizing an extra-curricular event [4,54 p.].

When using the game method of teaching, the task of the teacher is, first, to organize the cognitive activity of students, during which their abilities, especially creative ones, would develop. Communication in a foreign language outside the linguistic environment is always a convention, always as if and the more precisely the game conditions and its laws are respected here, the more effective the foreign language communication.

The game always involves a certain tension of emotional and mental forces, as well as the ability to make decisions (what to do, what to say, how to win?). The desire to solve these issues aggravates the mental activity of the players, and the fact that the student also speaks a foreign language is positive. It follows from this that the game method is fraught with rich learning opportunities [4, 84 p.].

The use of game forms of training makes the educational process more meaningful and better, as:

- The game draws into the active cognitive activity of each student individually and all together and, thereby, is an effective means of managing the learning process;
- training in the game is carried out through the students' own activities, which is in the nature of a special type of practice, during which up to 9% of information is acquired
- The game is a free activity, giving the opportunity to choice, self-expression, self-determination and self-development for its participants [4, 113 p.].

All this allows us to define the game as the highest type of pedagogical activity. In addition, this is due to the following features. Everyone is equal in the game; it is feasible for almost every student, even one who does not have sufficiently strong knowledge of the language. Moreover, a student who is weak in language training may become the first in the game: resourcefulness and quick wit are sometimes more important than knowledge in the subject.

The game always involves making decisions. The desire to solve these issues exacerbates the mental activity of the players. If the child speaks a foreign language? Are there rich learning opportunities lurking here? Children, however, do not think about this. For them, the game is, above all, an exciting experience. This is what attracts teachers, including foreign language teachers. In the game, everyone is equal. She is feasible even to weak students. Moreover, a poorly trained student may be the first in the game. A sense of equality, an atmosphere of enthusiasm and joy, lack of feasibility of tasks – this gives the children the opportunity to overcome shyness. Language material is imperceptibly assimilated, and at the same time, there is a feeling of presence – «It turned out, I can already speak at all».

Games can be divided into two sections. The first section consists of grammar, lexical, phonetic and spelling games that contribute to the formation of speech skills. Hence names it «Preparatory Games». The section is opened by grammar games, which occupy more than a third of the volume in the volume, since mastering grammatical material first creates an opportunity for transition to active speech of students [5, 64 p.].

Grammar ones are followed by lexical games, logically continuing to «build» the foundation of speech. Phonetic games are designed to adjust pronunciation at the

stage of formation of speech skills. In addition, finally, spelling games contribute to some extent to the formation and development of speech and pronunciation skills, the main purpose of which is to master the spelling of the studied vocabulary. Most games of the first section can be used as training exercises not at the stage of both primary and further consolidation.

The second section is called Creative Games. The purpose of these games is to contribute to the further development of speech skills. The ability to show independence in solving speech-cognitive tasks, a quick reaction in communication, and the maximum mobilization of speech skills – the characteristic qualities of speech ability – can, as we see it, be manifested in auditory and speech games. Games of the second section train students in the ability to creatively use speech skills. Examples:

«Picture» game. Purpose: Spellchecker. Course of the game: each participant receives a picture of objects, animals, etc. Representatives of the teams go to the board, divided into two parts, and write down the words corresponding to the objects depicted in the picture. After the learner wrote the word, he should read it and show his picture. The team that will record all the words faster and with fewer errors wins. In my first practice, I managed to play this game with fourth grade students. I can say that the game was successful, and we were able to repeat the words and their spelling, passed in the last lesson with the help of auxiliary pictures [6].

«What word does that sound?» game. Purpose: the formation of the skill of establishing adequate sound-letter correspondences.

Game progress: trainees are offered a set of 10-20 words. The teacher begins to read at a certain speed the words in random order. Trainees should do the following:

Option 1. Find in the list the words spoken by the teacher and put next to each of them a serial number as they are pronounced by the teacher.

Option 2. Mark in the list only those words that were uttered by the teacher.

Option 3. Write down words that are not in the list by ear, and try to find them in the dictionary, and if they are unknown to the students, write down their meanings, and establish whether there were spelling errors when recording them. This is a game by ear and in children a sound perception of this or that information is formed [7].

However, it all depends on the specific working conditions of the teacher. It should only be remembered that with all the attractiveness and effectiveness of games, it is necessary to observe a sense of proportion, otherwise they will tire students and lose the freshness of their emotional impact.

Most games are not related to any particular topic, so, naturally, they contain a certain percentage of vocabulary unfamiliar to students. It is recommended to enter it in the process of explaining the conditions of the game.

Techniques for introducing vocabulary may vary. One of them is visual clarity, which includes not only picture or subject clarity, but also movement, gesture, facial expressions, etc. And finally, in some cases, you can use a one-time transfer. In any case, the time taken to explain the unfamiliar word will surely pay off, because the teacher will use once the entered game many times, and the new vocabulary that the people will get to know during the game will become active [8, 112 p.].

Being acquainted with a particular game, the teacher must have a good understanding of its moving spring. If a theatrical action is provided, you need to take care of the details of the costume and props – they will make the game more complete and convincing. If this is a game exercise, then everything depends on the emotionality of the teacher. Most games are built on competition.

The relevance of this work is evident. Working with entertaining games in the classroom has exceptional learning opportunities. It is such work in the lessons that provides the basis for the formation of the most important skills in the field of grammar.

In conclusion of our work, we want to note once again that game methods are one of the most effective methods of teaching a foreign language, since their psychological and pedagogical basis is game activity, which makes a great contribution to the mental development of a person. The use of game methods in foreign language lessons in high school meets the cognitive needs of adolescents. The game activates thought processes, and increases the motivation to learn a foreign language.

And the fact that game forms and techniques are very diverse and can be used at every stage of working with vocabulary. At the first stages, it is appropriate to use typical game exercises that will make the process of memorizing words an interesting lesson. Game methods allow you to create very real communication situations between game participants. Therefore, games are especially relevant in the final stages of working with new vocabulary, in which the use of words in speech in specific game situations occurs [8,156 p.].

Game methods are often very simple in their organization and do not require special equipment. Game methods can be used in every lesson of a foreign language; the main thing is that they correspond to the goals and objectives of the training.

References

- 1 Давыдов В.В. Психическое развитие в младшем школьном возрасте // Возрастная и педагогическая психология. – М.: Просвещение. 1973. – С. 34-50. http://eliv.gnpbu.ru/text/-psihologiya_petrovskogo_1979/7.
- 2 Минкин Е.М. От игры к знаниям. – М., 1983.
- 3 Левченко Е.А. Игровая технология как важный фактор обучения иностранному языку на раннем этапе // Наука через призму времени. – 2018, №12 (21). <http://www.naupri.ru/journal/1441>.
- 4 Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку (на английском языке). – М.: Просвещение,1983.
- 5 Отыншинова М.Б. Использование игровых технологий при обучении грамматике английского языка // Молодой ученый. – 2017, № 23 (157). – С. 317-319.
- 6 Карлова Е. English games. Игры для изучения английского языка для детей.

7 Обучающие игры на уроках английского языка
<https://www.uchportal.ru/publ/15-1-0-2544>.

8 Негневицкая Е.И. Учебно-методическое пособие по английскому языку для 1 класса средней школы. – М.: Образование, 1992.

ҒТАМР 17.09.09

БАБЫРНАМА ЖӘНЕ БАБЫР МҰРАТЫНДАҒЫ САЯСИ САНА

Н.Е. Усенова

PhD-докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

З.Қ. Бисенғали

Ф.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Мақала Захир ад-дин Бабырдың ел басқарудағы ерекшелігі мен саясатына және әйгілі «Бабырнама» еңбегіне арналады. Орта ғасыр шайырларының дүлдiлi, соның iшiнде түркілік туындыларды iлгерi дамытуға үлес қосқан классик ақын, шебер прозашы Бабырдың шығармашылығы баяндалады. Бабырдың дүниетаным ерекшелігі мен билік жолындағы адамгершілік принциптері, саяси болмысы, тәжірибесі, көзқарасы айқын көрсетіледі. Сонымен қатар жарты ғасырға жуық өмір сүрген қысқа ғана ғұмырындағы батыр Бабырдың қолбасшылық, жауынгерлік қыр-сыры талданады.

Түйін сөздер: Захир ад-дин Бабыр, Бабырнама, саяси сана, мемлекет, мәдениет, билік, ел басқару.

Түркі халықтарының тарихи санасы мен мәдениетінің қалыптасуында Орталық Азиядан шыққан қайраткерлер ерекше рөл атқарады. Солардың бірі – «Бабырнама» сынды мемуарлық ірі шығарманы дүниеге әкелген Захир ад-дин Бабыр. Бұл құнды мұра түркі (шағатай) тілінде 1526-1930 жылдар аралығында жазылған. Еңбектегі құнды мәліметтердің молдығы сонша, XV-XVI ғасырдағы Ферғана, бүгінгі Орта Азия елдері, Пәкістан, Ауғанстан, Үндістан елдерінің тарихы, Темір әулетінің тақ таласы, Мұхаммед Шайбанимен шайқасы, Моғолстанды құруы, жер мен билік үшін жүргізілген соғыстар сөз етіледі. Мұның барлығы да автордың еш бүкпесіз шындықты баяндап жазуымен ерекшеленеді. Алайда бұл еңбекті тарихи өмірбаяндық шығарма деп біржақты баға бере алмаймыз және шежірелер мен тарихи баяндауларға да тіркеп қоюдың негізі жоқ. «Бабырманы» қазақшаға аударған Б.Қожабекұлының пікірі бойынша, сол заманда өмір кешіп, тіршілік еткен дәуірін жазып қалдырған Шығыстың бірсыпыра тарихшыларының деректерімен салыстырғанда, Бабыр біреуден естігенін, яки болжағанын емес, өзі көзімен көріп, анық-қанығына жеткен жәйттерді ғана баяндайды. Жазу мәнері де тілі де ерекше. Тілі қарапайым, сөйлемді нақты, қысқа құрады, әрі ұғымды, халықтың сөйлеу тіліне

бейімделген, замандастары сияқты ділмарлық қызыл сөз, жөнсіз шешендікке салыну деген мүлдем ұшыраспайды [1, 15 б.].

Ғылымның сан саласын бойына дарыта білген Бабыр «Бабырнамамен» қатар, «Муфассал (аруз жөнінде, өлең жазу теориясы), «Рисола-и харбия» (әскери іс жөнінде), «Рисола-и мусика» (музыка туралы), «Мубайин» (заң ғылымына, тәлім-тәрбиеге арналған) сынды трактаттарды және «Хатта Бабуриді» (Бабыр әліппесін) дүниеге әкелген жан-жақты ғұлама ғалым. Сонымен қатар ескі парсы, түрік-шағатай, хинд, тәжік тілдерінде де өте таза сөйлей білген. Бабыр осы аталған туындыларымен қатар, парсы тілінде жазылған «Волидия» атты еңбекті түркі тіліне сапалы аударып, аудармашылық қырынан да танылған. Алайда осы аталған прозалық еңбектердің ішінен бүгінгі күнге толықтай жеткені тек «Бабырнама» мен «Аруз жайлы трактат» ғана. «Аруз жайлы трактаттың» қолжазбасы бүгінде Париж қаласындағы Францияның Ұлттық кітапханасында, ал микрофильмі Санкт-Петербургтегі Азия халықтарының институтында сақтаулы. Ғұламаның қалған еңбектері жайлы мәліметтерді тек «Бабырнамадан» ғана білеміз. Ол өзінің «Бабыри әліппесі» жайлы: «Молда Бихишти арқылы Хиндалға қымбат тастармен әшекейленген қанжарлы белдік пен сия сауытты, меруертпен шектелген бешпетімді, «Бабыри жазбасының» әліппесін, онымен жазылған өлеңдеріммен бірнеше үзінді де жібердім. Соған қоса Құмайынға тағы да «Бабыри жазбасымен» жасалған тәржімелеріміз бен өлеңдерімізді жолдадық» [1, 408 б.]. деп жазғанына қарағанда, «Бабыри әліппесінің сол заманда қаншалықты бағалы дүние болғанын аңғаруға болады.

Саяси сана дегеніміз өмірдегі саяси қатынастарды бейнелейтін, оларды түсініп-сезінетін, адамдардың бұл саладағы іс-әрекеттеріне бағыт беретін әлеуметтік сезімдер, түсініктер, көзқарастар жиынтығы [2]. Яғни, адамның саяси өмірді түсінуі, бастан өткеріп соны сезіне білуі, саяси билікке араласуы жатады. Бұл жерде негізгі ескеретіні саяси сана жеке адамның іс-әрекетіне, түрлі жағдайларда өзін берік ұстай білуіне тікелей әсері бар. Мұны айтып отырған себебіміз, Бабыр – Ұлы Моғол негізін салған патша, мемлекет басшысы. Жаңа мемлекеттің негізін салған Бабырдың санасындағы мемлекет ұғымы «мемлекет – жауапты іс», «мемлекет басшысы әділ, сауатты, білімді болуын қажет етеді» дейді. Бабыр мемлекет басқарудың орны туралы:

*«Әлем жаулау жайбасардың қолы емес,
Кім тездетсе сол жеңісті зор егес.
Күттірседе неке қию – дос табу,*

Күттірмейді мемлекет басқару» [1, 399 б.] – дей келе, өзінің туған ұлы Құмайынды мемлекетті билеу өнеріне баулиды. Бабырдың басқа мемлекет басшыларынан айырмашылығы жаулаған елдерінің бұрынғы басшыларына «ақсүйек, асыл тұқым» деп ерекше құрмет көрсеткен, ешбіреуінің өміріне қол сұқпаған. «Басқа елдің салтына тұрмыс-тіршілігіне, рәсіміне тиіспеңдер бұрынғы қалпы сақталсын» деген. Осы тұста Бабырдың білімділігін билеуші ретінде өзі жаулаған елдердің салт-дәстүріне, мәдениетіне құрметпен

қарағанынан байқауға болады. Сонымен қатар Бабыр бау-бақша отырғызуға да құмартқан, оны «Бағбан патша» деп те атаған. Моңғолдар жүріп өткен жерлерде қызыл және ақ тастардан күмбездер тұрғызылып, мешіттер бой көтерген. Бабыр Үнді жерінде екінші Самарқанд салмақ болған ойы тек өлген соң ғана жүзеге асты. Ол бір сөзінде «Балам, мемлекет басшысының санасында жалғыздық деген ұғым болмауға тиіс, әрбір ісінді қабырғамен келісіп ақылдасып істе» деген кесек сөзі мен салиқалы ойларын «Бабырнама» еңбегінен кездестіреміз. Дұрыс басқарудың қыр-сырына үйрете отырып тиімді жолдарын айтқан. Бірде ол ұлы Құмайынға төмендегідей рубай жазып жібереді:

*Тағдырға көн көпшілікпен бірге болсаң,
Дербес болсаң өз бетінше өмір сүр.
Патшалықтай берік бұғау жоқ қорған
Бірақ патша дара бола алмайды ол [1, 399 б.]*

Мұндағы айтпақ ойы Құмайынға: «Жаныңдағы адамдармен бірлесіп қимыл жаса, солармен не істі бастасаң да ауызбірлікте бол, патша деген жалғызсырамау керек. Жаныңда нөкерің, қол астыңда халқың бар, халықтың қайғысы сенің қайғың, халықтың уайымы сенің уайымың деп әрдайым есіне салып отырған. Ұлы Құмайынға мемлекет алдында өзін борышты сезінуді, борыш пен қарызды абыроймен ақтауды үйретеді. Яғни Бабыр тұлғасын тану арқылы Моғол мемлекетін де тануға болады. Бабыр мемлекетке мықты саясат жүргізіп қана қоймай, мемлекет билеу өнеріне де үлкен үлес қосты.

Бабырдың бекіткен мемлекет билеушісінің міндеттері төмендегідей:

1. Мемлекеттің мүддесі бірінші орында.
2. Ел жаулап алғанда, мемлекет басқарғанда кейбір қимылдар ерсі көрінеді, бірақ оны ой елегінен өткізіп, арғы-бергі жағын егжей-тегжейлі салмақтаған жөн.
3. Ел билейтін адам міндетті түрде әділ болуы тиіс.
4. Мемлекет билеушісі үшін жалғыздық деген санада болмауға тиіс.
5. Егер қамал бекініссіз қалса, мемлекет басшысы жауапты (шекара).
6. Қазына ортайып, азық-түлік жетіспесе – мемлекет басшысы кінәлі (экономикасы).
7. Елшілерге, мейрамханаларға, қамал реттеу, азық-түлікке қаржы бөлу, қаржы табыстан алынсын, ол тиісті, заңды жұмсалсын (салық жүйесі).

Мемлекет жүйесі төмендегідей сипатқа ие:

1. Бас билеуші, одан кейін билікке ие мұрагерлері.
2. Мемлекет мәселесін қабырғасымен шешкен. Уәзірлері (министрлер).
3. Әскери-әкімшілік аппараты.

Жердің бас иесі патша. Моғол мемлекетіндегі жер иеленудің үш түрі бар.

1. Мемлекеттің иелігіндегі жер.
2. Уәзірлерге берілетін жер.
3. Сыйға берілетін жер.

Бабыр өзі өмір сүріп отырған қоғамның бет-бейнесін жасап қана қоймай, сол қоғамға үлкен өзгерістер енгізген. Көптеген өзгерістерінің бірі ретінде билеп отырған мемлекетінде салық жүйесін енгізгені туралы «Мубайин» еңбегінде айтылады. Бабыр қай салаға, қай ғылым түріне болмасын тыңғылықты дайындықпен, мол ізденіспен, үлкен жауапкершілікпен келген. «Мубайин» деп аталатын поэтикалық шығарма қомақты экономикалық ғылыми жұмыс болып табылады. Бұл негізінен поэтикалық шығарманы үлкен ұлы Құмайынға арнап жазған. Бабыр елді бір орталыққа бағындырып, мемлекетке біртұтас салық жүйесін енгізген. Мемлекетке салықтан түскен қаржы тиесілі орынға дұрыс жіберіліп отырған. Ғылым мен білім саласына сонымен қатар өнер адамдарына материалдық көмек те көрсетілген.

Кез келген мемлекеттің басты күшті элементі – әскери күш. Бабырдың әскери-стратегиялық «Роксолани» деп аталатын еңбегі біздерге жете қойған жоқ. «Бабырнама» еңбегіне сүйенсек, ол өз сөзінде ежелден келе жатқан Шыңғыс ханның әскери тактикасын қолданғаны жайлы сөз етеді. Демек, соғыстағы басты мәселе жеңіс емес, оның дұрыс құрылған жоспары мен тактикасы болып отыр. Моғолдарды жеңістен-жеңіске жеткізген олардың соғыс өнері деген қорытынды шығаруға болады. Жорыққа аттану үшін қарсыласын барлаушылар арқылы танып білумен қатар жорықтарын жалғасуы үшін асуларға жол, өзендерге өткел, аспалы көпір салдырып отырған. Бабырдың армиясының қатарында жол құрылысы мен көпір салу ісіне жауапты мамандандырылған жеке топтар жұмыс істеді. Жоғары қолбасшыға шын ниетімен бағынған мындаған адам жұдырықтай ұйымдасып, әскери-стратегиялық мүддесін орындауға дайын тұрды. «Бабырнама» мәтінінде түркілер әскерінің жоғары рухына ерекше мән беріледі. Тіпті түркілердегі жеңімпаздық сананы, әскери басымдылықты ресейлік, еуропалық зерттеушілердің өздері мойындаған. Бабыр батырлығының шегі жоқ деуге болады. Оның бүкіл ғұмыры батырлықтың үлгісі секілді. Себебі ол Шайбанидің 15 мың әскері тұрған Самарқанды өзінің небәрі 200 кісілік отрядымен жаулап алуға тәуекел жасап қана қоймай, жауды қаладан қуып шықты. Бабыр империясының пайда болуына қарайтын болсақ, Бабыр Ибрагим Лодидің қолынан күдіретті Үндістанды ойға сымас қарудың көмегімен тартып алды. К.Маркс өзінің «Индия тарихы бойынша хронологиялық жазбалар» деген еңбегінде Сикри маңында болған шайқасты Бабырдың үлкен жеңісі деп бағалаған [3, 50 б.].

«Бабырнамадағы» саяси сана үрдістерінде мынадай ұстындар да маңызды болып келеді: еркіндікті сүю, бөтен билікке төзімсіздік (бірде-бір халық моғолдарды өздеріне бағындыра алмаған), алым-салық төлеудің орнына шайқаста қаза болған дұрыс, бөтен көмекке қатты сенбеу, жауапкершілікті тек өзіне алу, сонымен бірге басқа елдердегі қандастарын өзіне тарта білу. Мысалы, Бабыр Ауғанстанға әскерімен енгенде, онда тұрған моғолдарға сүйенген. Бұл туралы Бабырнамада «Шамту мен Қызылсудан өткенде Хұсрау шаһқа бағынып, Құндызда тұрған үш-төрт мың моғолдар бала-шағасымен бізге келіп қосылды... Әскерінің бізге қосылып кеткенін есітіп, Хұсрау шаһтың еңсесі түсіп кетті» [1,

146 б.]. Бабыр біраз мемлекеттермен, әсіресе өзімен көршілес қоныстанған Орта Азия елдерімен, Ресеймен сауда-саттықты арттырып, қарым-қатынасты нығайта түседі. Ғұламаның осы қарекеттеріне қайран қалған ағылшын шығыстанушысы Э.Гольден оның Юлий Цезарға ұқсас білікті қолбасшы және жүйрік қаламгер ретіндегі қасиеттерін салыстырғанда, Цезарға қарағанда Бабырдың адамшылық қасиеттерінің әлдеқайда жоғары бағалауға тұрарлық екенін баса көрсетеді [4,20 б.]. «Бабырнаманың» мына бір жолдары Э.Гольденнің осы пікірін растайды: «Мемлекеттің туы астында қауіп-қатерден арылып, пана іздеген жандар түрік, тәжік, араб, үнді, парсы бола ма, диқан бола ма, жауынгер ме, әйтеуір адамзаттың баласы біздің үкіметімізге үміт артса, тілеулестік білдірсе, ол біздің қамқорлығымызда болады» [1, 362 б.]. Өлшеуші ғұмырында қыруар іс тындырып үлгерген Бабыр мемлекеттегі салықтық-әкімшілік аппарат пен мемлекет басқарудың орталық жүйесін құруға ғана үлгере алмайды. Бұл міндеттерді кейіннен оның балалары іске асырады. Бабыр дүниеден өтер алдында өз иеліктерін ұрпақтарына тегіс бөліп берген. Соның ішінде үнді жерінің солтүстігіндегі ең ірі бөлік өзінің үлкен ұлы Құмайынға, ал Пенджаб, Кабул және Кандагар аймақтары басқа мұрагерлеріне тиеді [5, 345 б.].

«Бабырнамада» белгілі бір тарихи оқиғаны суреттеуден бұрын сол тарихи оқиғаға қатысушы адамдардың арғы тектері жиі еске алынады. Мәселен, Шыңғыс хан мен Әмір Темірдің өз замандарындағы басқалардан басымдығы үлгі ретінде қабылданады. Шығарманы оқу барысында ел тарихына тікелей қатысы бар Хасан Әли Жалайри, Мұхаммед Хайдар Дулати, Сұлтан Ахмет хан (Алаша хан) т.б. осындай тарих сахнасында ойып алар орны бар ұлы тұлғалардың бейнесі, қызметтері жайында айтылады. Бүгінде көптеген елдердің тіліне аударылған «Бабырнама» зерттеуі жайында айтар болсақ, шығыстанушылар мен түркологтар ХІХ ғасырдың басында керемет жұмбақ туындының қыр-сырын аша бастады. Ең алғаш тарихи тұлға Бабыр өмірден өткен соң, бұл еңбек парсы тіліне, одан соң ағылшын тіліне аударылды. 1857 жылы Н.И.Ильминский шығарманың қолжазбасын орыс тіліне аударса, А.С.Бевридже 1905 жылы Лондонда басып шығарды. Ал ағылшын шығыстанушысы және дипломаты Эдвард Денисон Росс 1910 жылы Бабырдың өлеңдер жинағын басып шығарды. Бұл түркологтар үшін құнды жаңалық болды. Маңызды жаңалықтарды одан әрі тарату мақсатында Денисон басылымы негізінде орыс түркологы А.Н.Самойлович қайта басып шығарып, Бабыр лирикасын аударды. Сонымен қатар Бабырдың шығармашылығы мен лирикасы туралы И.В.Стеблеваның «Бабыр Ғазалдарының семантикасы» монографиясында Бабырдың арнау лирикасы, ғазалдары және ондағы автор тұлғасының бейнеленуі, жанр ерекшелігі кеңінен талданған. Бір айта кетерлігі, еңбекте бізге жеткен Бабырдың барлық ғазалдарының тексерілген мәтіндері қамтылған. 1954 жылы Г.Ф. Благова Бабырдың ең маңызды еңбегі «Бабырнама» бойынша кандидаттық диссертациясын қорғады. Тіл білімінің қазіргі салаларының соңғы жетістіктерін пайдалана отырып, 40 жылдан кейін ол өзінің осы саладағы көптеген жетістіктеріне сүйене отырып, «Бабыр-наме»:

тіл, мәтін прагматикасы, стиль» кітабын шығарды және ол оқулық ретінде кеңінен қолданылды. Осылайша әр қырынан зерттеген көрнекті түркологтар А.Н.Самойлович, И.В. Стеблева, Г.Ф. Благов – Ресейдегі Бабыртануды әлемдік ғылымның алдыңғы шебіне шығарды, дүниежүзілік қоғамдастықты Бабыр шығармашылығының мазмұнымен таныстыруға зор үлестерін қосты. Ал отандық ғалымдар арасында «Бабырнаманы» қазақшаға аударып, тарихи-әдеби шығарманы көпшілікке танытқан – Байұзақ Қожабекұлы. Сонымен қатар көптеген ғылыми мақалалар жазып, терең ізденіске барған ғалымның құнды ақпараттары тағылымды тарихымызды ертеңгі болашаққа ұластыратын құнды дүниелердің бірі.

XIV-XV ғасыр тек Орталық Азияның ғана емес, бүкіл Еуразия кеңістігінің тарихы үшін маңызы зор болды. Бұл дәуір – моңғолдардың түріктеніп біткен кезеңі және Батыс және Шығыс Дешті Қыпшақты құрамына енгізген орасан зор империя Алтын Орданың құлаған кезі. Сонымен қатар қазіргі түркі тілдес халықтардың – қазақтардың, өзбектердің, татарлардың, башқұрттардың, ноғайлардың, қарақалпақтардың және т.б. қалыптасу уақыты. Осы кезеңде жазылған Бабырдың «Бабырнама» еңбегі түркі халықтарының тарихи ескерткіш мұрасы іспетті.

Мемлекет қайраткері, дарынды ақын Захириддин Мұхаммед Бабырдың жазған шығармалары күн сайын дүние жүзіндегі тарихшылар мен ғалымдар мен жазушылардың қызығушылығын арттырып келеді. Бабыр халықаралық қоры ұлы ойшылдың өмірі мен шығармашылығын терең зерделеу бағытында елеулі жұмыстар атқаруда [6, 30 б.]. Бабырдың бүкіл шығармашылық мұрасы әлемдік әдебиет пен мәдениеттің алтын қорына енген. Қорыта келгенде, «Ұлыны ұлы тұтса – құт» деп Махмұд Қашқари бабамыз айтқандай, Шығыс зерттеушілерінің назарынан тыс қалмаған «Бабырнама» еңбегі халқымыздың игілігі мен түркі халықтарына ортақ әдеби мұра.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қожабекұлы Б. Бабыр Захир ад-дин Мұхаммед. Бабырнама. – Алматы: Ататек, 1993. – 448 б.
- 2 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
- 3 Маркс К. Хронологические записки по истории Индии // Маркс К., Энгельс Ф. Архив. – Т.2. – Л.: Госполитиздат, 1949. Т.2. – 421 с.
- 4 Гольден Э. Труды XXV Международного конгресса востоковедов. – М.: ИВЛ, 1963. Т.3 – 420 с.
- 5 Джавахарлал Н. Взгляд на всемирную историю. – М.: Наука, – 1975. Т.2. – 452 с.
- 6 Халлиева Г.И. Российское бабуроведение XX века // Актуальные вопросы филологических наук: проблемы и перспективы: материалы междунар. заоч. науч. конф. – Чита: Издательство Молодой ученый, 2011. – 166 с.

ҒТАМР 17.71.91

ЖАС ҚАЛАМҒЕР ӘЛИХАН ЖАҚСЫЛЫҚТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

А.А. Алданазарова

Магистрант, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Мақалада қазақ әдебиетінің жаңа есімі, жас жазушы, ақын, сценарист – Жақсылық Әлихан Нұрбергенұлының өмірі мен шығармашылық қырлары сараланып, жүйеленіп, жан-жақты зерттелді. Жазушының философияға толы, жаңашыл бағытта жазылған «Жан азасы» атты әңгімесіне әдеби талдау жүргізілді. Мақаланың өзектілігі қазіргі қазақ прозасының шеберлік пен көркемдік ерекшеліктерін анықтау. Жазушының стильдік, тілдік ерекшеліктерін айқындау.

Түйін сөздер: Әлихан Жақсылық, «Жан азасы», «Алты құрлық», проза, көркем әдебиет, философия, психологизм, модернизм, жаңа бағыт.

Көркем әдебиет – заманды заманға, ұрпақты ұрпаққа жалғастырып жатқан рухани алтын көпір. Көркем әдебиетіміз болмаса, халқымыздың тарихын, ұлт өміріндегі барлық кезеңдерді көз алдымызға елестете де алмас едік. Ғасырлар тоғысында мәдениет көкжиегін көксеген жаңаша көзқарас, тың талғам қалыптасуы – уақыт заңдылығы. Ұшқыр, әрі сезімтал жанр, көркемсөз өнерінің еркесі – поэзияны былай қойғанда, шығармашылық толғанысы тоқсан түйін – проза жанры ширақ қимылдап, жаңа заманның мұзарт шыңынан қарап жазылған бірқатар үлкенді-кішілі шығармалар ерекше тақырып, тың сюжеттерді дүниеге алып келді. Қазіргі әдебиетіміздің тақырыптық ауқымы тың үрдістеге сай кеңейе түсуде. Қаншама шығармалар жарық көруде. Бұрын-соңды қаламға ілікпеген тың жағдайлар мен адам мінездерін бейнелеуде батыл қадамдар жасалып, бейненің жинақтаушылық қасиеті күшеюде. Қаламгерлер өз қоғамындағы, өз ортасындағы адами қасиеттерді зерттей отырып, алуан түрлі көркем образдарды дүниеге алып келіп жатыр. Соның нәтижесінде қоғамның бет-бейнесі, қыр-сыры айқынырақ танылып жатқаны шындық. Әдебиетіміздің өсу деңгейі де қаламгерлеріміздің әлеуметтік өмір шындығын аша отырып, қоғамдық маңызды мәселелерді өз дәрежесінде толық танып, зерттеуінен көрінетіні белгілі. Мұны ұлт әдебиетінен, проза жанрынан көруге болады [1]. Проза (лат. *prosa*) – әдеби жанр, қара сөзбен жазылған көркем шығарма. Прозаның роман, әңгіме, повесть секілді кең арналары бар.

Қазіргі қазақ прозасының дамуына өзіндік үлесін қосып жүрген жас жазушы – Жақсылық Әлихан Нұрбергенұлы. 1998 жылы 1 қаңтарда Ақтөбе облысы, Ойыл ауданы, Саралжын ауылында дүниеге келген. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті филология факультетінің түлегі. «Алты құрлық» және «Төрт мұхит» кітаптарының авторы. Республикалық, облыстық, аймақтық ақындар айтысының жүлдегері. Жазушының тағы бір қыры бар, ол – шебер сценарист. «Балапан» арнасындағы «Ырысты ыдыстар», «Қаһарман» атты бірнеше сериялы мультфильмдері мен «Үкілі әуен» балаларға арналған көркем фильмінің сценарий авторы. Құдайберген Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті колледжінде қазақ тілі мен әдебиеті оқытушысы. Жазушы сұхбатында «Ойыл ауданы Саралжын ауылының баласымын. Анам ауылдағы мектептің кітапханасында жұмыс істейтін. Әлі де сонда жұмыс істейді. Бұрын мектепте оқыған кезде сабақтан шыққаннан кейін кітапханаға, анамның қасына барып, ол жұмыстан шыққанша күтіп отырушы едім. Сол кезде «Айгөлек», «Балдырған» журналдарын тапжылмай отырып оқитыным есімде. Кейін «Аңыз адам» журналымен дос болдым. «Аңыз адамға» шыққан Махатма Ганди, Нельсон Мандела, Фидель Кастро секілді үлкен саяси тұлғалардың тағдырлы өмірі туралы қызыға оқитынмын. 9-сыныпқа көшкенімде Ақтөбедегі Мақсат Құсайынов атындағы облыстық мамандандырылған мектеп-интернатына ауыстым. Мектеп директоры бізді Шығармашылық үйіндегі айтыс ақыны Оралбай Кәметия жүргізетін айтыс үйірмесіне жаздырды. Оралбай ағамыздың қолдауымен бірнеше рет республикалық ақындар айтысына қатыстым, жүлделі орындар да алдым. Осы үйірмеге барып жүргенімде оқуға жазуға деген ынтам оянды» [2] – деп шығармашылыққа қызулығы мектеп жасынан басталғанын айтады.

Қаламгердің «Алты құрлық» кітабында «Жан азасы», «Ерте солған гүл», «Ақмандайлым, Ақбаяным», «Пердесіз көз», «Мәдениетті өлім», «Тамұқтағы жалғыздық» және «Алты құрлық» әңгімелері берілген. Жазушының бұл шығармаларынан психологиялық, философиялық ойлар мен қиял ғажайып оқиғаларды оқи аламыз. Дәлел ретінде, «Ақ желкен» газетіндегі «Үздік жас қаламгерлер кімдер?» мақаласында жазушы Сәкен Сыбанбайдың пікірін ұсынамын: «Әлихан Жақсылықтың «Жан азасы» мен «Алты құрлығы» – ойлы шығармалар. Мұнда көркем шығармадағы психология мен философияға ұмтылыс бар. Ой тартысын мықтай түсу, сюжетті шиеленістіру, диалогтарды жүйелі де шынайы құра білу жағынан ақсап жатқан тұстары жоқ емес. Алайда ізденісіне ризамын. Шеберлік жазу барысында шыңдала береді» [3].

Ә.Жақсылықтың «Жан азасы» атты туындысы – философиялық әңгіме. Себебі, шығарманың алғашқы жолдарынан-ақ оқырманды ой қамауына жетелейді «Кейіпкеріміздің ішкі толғамы адамзат баласының мүдде мақсатын ойлаудан туған секілді. Рас, жан дүниемізде біз білмейтін өзімізге мәлім емес қаншама сырлар жатыр. Адалдық пен арамдық, жақсылық пен жамандық, мейірім мен тас бауырлық кейде айтысып, өзара тартысып жатады. Тағдыр жазуы деп өмірімізді өзгелермен байланыстырып, басқалардың пікірімен ғұмыр

кешетінімізді жоққа шығара алмаймыз. Тағдырымызға қай адамның қандай ықпал жасап жатқанынан мүлде хабарсызбыз». Оқиға «Көлеңкеме қарап келе жатып ойланамын, жанымда дәл осылай бірге қимылдайтын, жасаған ісімді қатесіз қайталайтын адамдар болса деп» – ойлайтын, бас кейіпкердің, өзін дәрігер санап Ғаділ атты науқастың әсерінен күйзеліске түскенінен басталады, оны байқаған жындыхана бастығы демалысқа жібереді. Демалыс уақытында ол бар тапқан табысын құмар ойынына құртып, қарызға батып, бар өшін өзінің мазасын алып жүрген ауру Ғаділден алмақшы болады. Бірақ ол науқастың өзін іздегенің және қайтыс болғаның біледі: «демалысқа кеткен күннен бастап сізді күні-түні сұрап, шарқ ұрып іздеп, жаны байыз таппай бір жерде отырмады. Қолымыздан ештеңе келмеді. Тек сізді сұрай берді, сұрай берді. Есіміңізді айтып, «ол бүгін келуі керек еді» – деп күтіп жүрді. Бесінші күні безгек ұстаған адамдай қалшылдап барып құлай кетті. Бас дәрігер де қарады, қайтыс болды, – деп маған көзін төңкере қарады.

«Қатты қапаландым. Мен Ғаділге жаманшылық қана ойладым, емдеп жазайын деген ынта-жігерім де болмады. Оны өлтірмек болып қаншама рет оқталдым. Ал ол науқас болса да мені іздепті, келеді деп күтіпті. Ақыл-есі кем болса да мені сұрапты, жақын санап бауыр басыпты. Дәрігерін қорғанындай көріпті. Недеген жексұрын едім. Өзімді жанына жақын тұтқан адамды жек көріп, көзін құртуға дайындалып келдім. Өзімнің қылығымнан қатты ұялып, тағы да жиіркендім. Дәрі құйылған инені еденге лақтырып жіберіп, дәліздегі орындықтардың біріне отыра кеттім де, еңкілдеп жыладым. Неге жыладым, кеш түсіндім. Ол енді қайтіп келмек емес. Қай адамның да, қай жақынның да қадірін жоғалтқан соң түсінетініміз қандай қасірет десеңізші». Әріптестері оның жылағаның жақынынан айырылғандықтан деп түсінді, негізінде ол өзінің Ғаділді өлтірмек болған, жаман ойлары мен зұлымдығына өкінді. Өзің кінәлі санаған бас кейіпкерге бастығы «Кінәлі сен емес. Тағдыр». деп жұбатпақ болып айтқанына, бас кейіпкер «Ең жаман қасиетіміз, адамның ең жаман сылтауы тағдырға кінәні арта салу», – деп жауап беріп, әрі қарай әңгіме зұлымдық пен өмірдің сыры әділетсіздік туралы түсінік береді. Мәтіндегі бұл жолдарды психологизм деп қарастыруға болады. Психологизм – көркем шындық пен өмірдің шынайы бейнесінің түйісер тұсы, «көркем шығармадағы өмір шындығының кепілі – психология да, соны жеткізу амал-тәсілдерінің жиынтығы немесе идеялық-эстетикалық шығарма феномен – психологизм», сонымен қатар, кейіпкердің ойы мен іс-әрекетінің кереқарлығы, сана қақтығысынан тұратын ерекше көркемдік жүйе».

Оқиғаның шиеленісуі, бастығы бас кейіпкерге жүйке ауруына ұшыраған, екі күн бойы байсалды жиырма екі жастағы қыздың қалпында отыратын, үшінші күні төрт-бес жасар қыздың қылығын жасайтын бойжеткенді бақылауды тапсырады. Бір күні кітап сұраса, келесі күні балмұздақ әперуің сұрайтын қыздың жағдайы бас кейіпкерге жанашырлық пен мейірімділік қасиеттерін сездірді. Бір тұлғада үлкен қызбен кішкене қыздың өмір сүруі әңгіменің қиял-ғажайып тұсы секілді. Бірақ автор бас кейіпкердің жиырма екі жастағы қызбен диалогі арқылы қыздың бұл жағдайға қалай түскені туралы

«Қатты ұнатым. Он жеті жаста едім. Алғашында кездесуіміз тек сырласумен өтетін. Бір-бірімізге бар уақытымызды арнап, бақыттымыз деп қуанып, қаншама күндер өткіздік. Қысқасы оған қатты сендім. Кейінгі кездесулерде әңгіме де өзгерді, сезім де өзге нәрсеге айналды», – құрсағыңа нәресте біткенің білген жігіті «сенің оқуың бар», – деп сылтауратып кеткендігі, оған қарамастан қыз өзінің анасынан ерте айырылғандықтан сәбиін өмірге әкелгісі келіп, бірақ сең соғып, уайымға салынып жүргенінде ол баланың шетінеп кеткендігі баяндалады. Бас кейіпкер тыңдаған әңгімесін ой елегінен өткізіп, саралап «Кез келген қыз осы қыздың орнына өздерін қойып көрсе, қандай қиындықты, ауыр азапты сезінер еді. Жігіттер жағы ойға салып көрсе, қыздың ойын түсінсе, ешқашан ондай иттікке бармас па еді? Неге азапты қабырғадай майысқақ әлсіз қыз баласы көтеруі керек? Жігіт өзін не үшін күнәһар сезінбейді. Бәрінің алдында, ардың алдында неге тек қыз ұятты болуы керек? Ол сенді ғой, өмірін арнады. Аңқаулығы өзіңе сор болғаны ма? Әділетсіздік! Тағы да өмір заңы ма? Жоқ, әлділердің қолдан жасап алған «мықты» заңы. Жиіркенішті заңы», – деп ой түйеді. Бұл жерден біз кейіпкердің ішкі монологын көре аламыз. Көркем шығармадағы ішкі монологтың кейіпкер ойлауымен берілуі. Ішкі монолог – кейіпкердің ішкі ойы, өзіне өзі қарата айтылған арнауы. Көңіл-күй сырын білдіретін, эмоциялық әсерді байқататын көркемдік құралдардың бір түрі. Бас кейіпкер қыздың әңгімесінен кейін, ойлана келе жұмбақтың шешімін тапқандай болады. Бастығына барып «ғылыми тұжырымдарға да, ескілік ұғымдарына да сүйенбей, жұмбақ жауабын шешуге болады. Сәби іште үш айлығында шетінеген. Ал қызға айналасы үш-төрт жылдан кейін үрке қараған. Кішкене қыз қайдан пайда болды деп ойлайсыз, бәсеке? Ол әрине үш айлығында іште шетінеген қыздың жаны, рухы», – деп өз ойымен бөліседі. Бастығы бұл тұжырымдамасын ғылымға қалай дәлелдейтінің сұрағандықтан, медициналық журналдарды ақтара отырып ұйқыға кетеді. Осы кезде көзіңе бір адамның сұлбасы көрінеді, ол адам – Ғаділ екен. Әңгіме барысы бас кейіпкер мен аруақ болып көрінген Ғаділ арасындағы диалог арқылы әрі қарай өрбиді.

«Өмір бойы құмар ойнап өтесің бе?» – деген аруақтың сұрағы арқылы автор бас кейіпкердің «Құмар ойнайтын себебім, аруақ мырза, мен алдау мен арбаудың бұл дүниеде өлмейтініне және кез келген нәрседе барына толық көз жеткізгім келеді. Қоғам – алдаудан құралған мұнара. Мұнараның ішін қарасақ, жиіркеніштен шыдамай өлер едік. Билік халықты алдайды, халық өз-өзін алдайды, дін басылары халықты да, билікті де алдайды. Айналып соққанда бәріміз бір-бірімізді алдаймыз. Екі жүзділерміз. Билік байлыққа батады, халық кедейліктің азабымен күн көреді, дін басылар бұл өмірде көрген қиындықтарың көк әлемінде байлыққа айналып келеді дейді. Тұрмысын түзей алмаған халық өзінің билігінен несие алады, қарызға батады. Міне, алдау мен арбаудың басы ғана. Енді жалаңаяқ қалдырса халық қайтіп тарихы мен мәдениетін ойлап, руханиятын қалпына келтірмек? Қарыздан шығудың халық үшін бір жолы ғана қалады. Биліктің өзі рұқсат етіп оытқан құмарханаларға барып, ең соңғы ақшаларына бас тігеді...» – деген жауабымен қазіргі қоғамдағы жағдайды көрсетеді. Шығарманың бұл бөлігінде мен авторды жаңашыл-модернистік

сипаттағы жазушы ретінде көрдім. Модернизм – өз дәуірінің мәдени қажеттіліктерінен туған, болмысты көркем бейнелеудің дәстүрлі әдістерінен бас тартқан бағыттардың жалпылама шартты атауы [6]. Модернизм адамның болмысын, табиғатын, ішкі сезімдерін ирония, ойын, сана астарындағы құбылыстар арқылы көрсетеді. Модернистік шығармаларда жеке тұлға мағынасыз болмыс алдында өзінің әлсіз екендігін сезінеді. Модернизм белгілері – жазушының барынша еркін, ашық түрде өзін-өзі ашуы, көркем тілді қолынан келгенше жаңартуға, жаңаша түлетуге ұмтылысы, өзіне жақын нақтылықтан гөрі алыс тұрған универсалды, мәдени-тарихи дүниеге назар аударуы.

Шығарманың шарықтау шегі күтпеген оқиғамен аяқталады. Әңгіме барысындағы дәрігер бас кейіпкеріміз аурухананың палаталарының бірінде байлаулы күйде оянады. Бастығы деп жүрген өзінің дәрігері: «...Ақиқатына келгенде дәрігер де емессің, осы ауруханаға түскен науқастардың бірі ғанасың», – деп екпе жасайды. Көзінең жасы сорғалап, бастығының бір сөзіне сенбеген бас кейіпкердің ішкі ойымен шығарма аяқталады: «Мен кіммін? Қайдан келдім? Жақындарым қайда? Ғаділ мен күйзеліске түскен сұлу қайда? Кешегі аруақ ше? Бастығым қайда? Арада бірнеше күн өткен соң байлаудан босатты. Ауруханада ешкіммен сөйлеспей, көп уақыт үнсіз жаттым да, басымдағы оқиғаны қағазға түсірмекке ниеттендім. Мақсатым: бұл оқиғаны оқыған адам болса, сіз де бір сәтке болса да, өзіңіз жайлы ойланып көріңіз. Мүмкін айналадағы адамдардың барлығы сіздің қиялыңыздан жасалған шығар. Сүйгеніңіз де, достарыңыз да қиялыңыздың жемісі шығар. Мен әлі күнге дейін бұл шындыққа сенбеймін. Олар қайда? Мен шынымен ауру болған болсам, мені әкеліп тастаған жақындарым неге бір іздеп соқпайды. Тағдырға мойынсұнбасқа амал қалмағандай. Бойымда мидай араласып жатқан жақсы-жаман қасиеттерімнің бірі де жоқ секілді. Бұл уақытқа дейін қайда болдым, не істедім? Өткен өмірімнен тек ғана Әділ ақынның өлеңі есімде қалыпты.

*... Санама енді бұл да азық па екен,
Тағы аштым табыт. Бекеммін.
Ішінде өзім – гүл нәзік өлең,
Былдырлап жатыр екенмін...*

«Ең жаман қасиетіміз, адамның ең жаман сылтауы тағдырға кінәні арта салу» деген ойда болған, бас кейіпкердің шығарма сонында тағдырына мойынсұнбасқа амалы қалмағандығы әңгіменің бір ерекшелігі деп ойлаймын.

Белгілі жазушы, журналист, «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы Дәурен Қуат: »Тәңірімізге тәу ете сөйлейін, енді бірер жылда бұл есім қазақ әдебиетінің көгінде жұлдыздай жарқырайтын болады. Қазақ жазушыларын ғана емес, Батыс-Шығыстың үздік туындыларын тауысып оқып тастаған, ол қазақ әдебиетінің дәстүрлі мектебі қалыптасқан кеңістікте отырып-ақ жаңалыққа, жаңашылдыққа бет түзеп алыпты. Ал Әлихан Нұрбергенұлы туралы қысқа қайырып айтар болсақ, ол – Жүсіпбек Аймауытовтан басталған қазақтың көркем шығармасындағы психологизмді жаңа контексте дамытатын, орыстың

заңғар жазушысы Достоевскийдің биігіне алып баратын Төлен Әбдіктің «төл баласы». «Жан азасы» әңгімесі оқырманды ойдың қара тереңіне салып, «қамау теріңізді» алады. Автор өз ортасынан баяғыда ұзап кеткен. Жорытқанда жолы болсын!», – деп жазушының шығармашылығына өз бағасы мен батасын береді.

Қаламгердің «Алты құрлық» атты шығармасына ақын, әдебиеттанушы Айнұр Төлеу: «жазып жүрген жас қаламгерлер «ақылды кейіпкер» феноменінен арылса», – деген сын-пікірімен қатар, өз ұсынысын білдіреді: «Әлихан Жақсылыққа пьеса жазып көру керек. Себебі ол негізгі жүкті кейіпкерлер диалогына артып қояды екен. Ал проза кейіпкерлерді сөйлетіп, жазушыны жайына қалдырып қоятын жанр емес. Дегенмен, оқиғаны кейіпкер диалогымен жеткізуді кемшілік деп отырғаным жоқ. Бұл қайта артықшылық. Осы ерекшелікпен басқа жанрды да көрсе деген ұсыныс».

Қорыта келе, қай жазушы болмасын өзінің шығармасында оқырманға жаңаша бір ой айтуға тырысады. Жаңа ой – эксперимент. Эксперимент дегеніміздің өзі – жаңашылдыққа құштарлық. Көркемдік – жалғыз тіл ғана емес. Қазіргі таңда қазақ прозасының кеңістігі сан алуан ізденістерге толы. Әдебиеттегі дәстүрлі даңғылда емес, жаңаша сүрлеу, соны соқпақта жаңа ізденістермен эксперимент жасап жүрген жас жазушыларға аға буын тарапынан айтылар сын да жоқ емес. Жастар тілді білмейді, олардың ізденістері дәстүрлі әдебиетімізге қайшы деген пікірлердің жаңсақтығын, авторлардың шығармаларындағы қысқа да нұсқалық, қарапайым тілмен бейнелеу, оқырманды бірден оқиғаға тарту арқылы баурап алу, қызығушылығын арттыру модернистік поэтикаға тән сана ағымымен қатар келгенін де уақыт көрсетіп жатыр. Жазушы Жақсылық Әлихан шығармаларында модернистік поэтика стилі айқын көрінеді, қоғамдағы болып жатқан жағдайлар көркем суреттеледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Жарылғапов Ж.Ж., Кенжекова М.Ж. Қазіргі қазақ прозасындағы қала бейнесі. URL: <http://rep.ksu.kz//handle/data/6127>.
- 2 Қазіргі балаларды Алпамыспен, Қобыландымен таңғалдыра алмайсың. URL: <https://aqtobegazeti.kz/?p=97355>.
- 3 Үздік жас қаламгерлер кімдер? <https://aqzhelken.kazgazeta.kz/news/34040>.
- 4 Жақсылық Ә. Алты құрлық. – Ақтөбе: «А-Полиграфия», 2019.
- 5 Ақтөбе жастары, Ақтөбе кітапханасы. 50 том, 2019.
- 6 Энциклопедический словарь по культурологии. – М.: Наука, 1997.

ҒТАМР 17.82.32

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ ТАНЫМДЫҚ, ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Д.Т. Уралбаева

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Мақалада қазақ ертегілерінің танымдық, тағылымдық мәнін қарастыру. Әдебиет сабақтарында ертегілерді оқыту арқылы оның тәрбиелік рөлі ашылады. Оның оқырманға беретін ерекше рухани күшінің ерекшелігі. Ертегілердің идеялық мазмұны, көркемдік ерекшелігі, халық ертегілерінің тәрбиелік мәні ашылады. Халық ертегілері әр адамның туған жеріне деген сүйіспеншілігін және патриоттық сезімін оятады, бұл қазіргі қоғамда миллиондаған халықтық еңбекқорлықты, достықты, толеранттылықты тәрбиелеуде маңызы зор.

Түйін сөздер: халық ауыз әдебиеті, ертегі, педагогика, тәрбие, таным.

Ауыз әдебиетінде ертеден қалыптасып, дамып келе жатқан ең көлемді, шытырман мен сиқырға толы саланың бірі қазақ ертегілері болып саналады. Қазақ ертегілері бабадан жеткен, тарихын жоғалтпаған асыл мұра десек болады. Ертегілер арқылы халық тарихының өткенін, наным-сенімдер мен салт-дәстүрлерінің бай қоймасын көрсететін құнды мұра.

Тәрбиелік маңызы зор жетекші компоненттердің бірі-ертегілер, эпостар, мақал-мәтелдер, ән өнері және қаһармандық эпос түрінде болатын ауызша халық шығармашылығы. Халықтық мәдениеттің бір түрі ретінде фольклор өзгеріссіз қалмайды: ол бұрын болған барлық құндылықтарды сіңіреді, халықпен бірге дамиды және жаңа әлеуметтік өзгерістерді көрсетеді. Фольклор әрдайым заманауи және ерекше, сондықтан ол өзінің тәрбиелік функциясын бүгінгі күнге дейін сақтап келеді.

М.О. Әуезов ертегі туралы былай деп сыр толғайды: «Табиғатты баурап, танып алғанша адам қиял мен танып, меңгеріп, оған өз ықпалын жүргізуді арман еткен. Ол ертегі, аңыз, әңгіме түрінде туып таралған... Ертегілерде қоғамдық тартыс та, күштілердің көпшілікке көрсеткен қиянаты, зорлық зомбылығы және халықтың арман, әділет туралы ұғым нанымды түгел жинақталған [1].

Баланың адамгершілік тәрбиесіндегі ертегінің рөлі өте үлкен. Ертегі-бұл халықтық педагогиканың құралы, ол адамдар ғылым туралы әлі білмеген кезде

пайда болды, бірақ содан кейін ертегілердің көмегімен балаларды адамгершілік нормаларына тәрбиелеу және оқыту пайда болды.

Ертегі белгілі бір дәрежеде баланың үш табиғи психологиялық қажеттілігін қанағаттандырады:

Тәуелсіздік қажеттілігі. Әр ертегіде кейіпкер өз күшіне сүйене отырып, өз бетінше әрекет етеді.

Күш, құдіреттілік қажеттілігі. Кейіпкер ең керемет кедергілерді жеңе алады, жеңімпаз болып шығады, жетістікке жетеді.

Белсенділік қажеттілігі. Батыр әрқашан әрекет етеді.

Ертегілер балаларды ерекше оқиғалар шеңберіне, олардың кейіпкерлерімен болып жатқан өзгерістерге енгізе отырып, терең моральдық идеяларды білдіреді. Олар адамдарға жақсы қарым-қатынасты үйретеді, жоғары сезімдер мен ұмтылыстарды көрсетеді.

Ертегі кейіпкерлерінің іс-әрекеттерінде еңбекқорлық – жалқаулық, жақсылық – зұлымдық, батылдық-қорқақтық қарсы тұрады. Балалардың жанашырлығы әрқашан өзіне тән адамдарға тартылады: жауаптылық, еңбекке деген сүйіспеншілік, батылдық. Жақсылық жеңген кезде балалар қуанады, батырлар қиындықтарды жеңіп, бақытты айырбас болған кезде жеңіл күрсінеді.

Ертегінің танымдық мәні, ең алдымен, ол нақты өмір құбылыстарының ерекшеліктерін бейнелейтіндігінде және әлеуметтік қатынастардың тарихы, еңбек пен өмір туралы кең білім беретіндігінде, сондай-ақ халықтың дүниетанымы мен психологиясы, елдің табиғаты туралы түсінік беретіндігінде көрінеді. сюжеттер мен бейнелер кең теруді қамтиды, құбылыстарды, адамдардың өмірі мен кейіпкерлерін жалпылауды қамтиды.

Ертегі батылдыққа, мейірімділікке және басқа да жақсы адами қасиеттерге үйретеді, эстетикалық сезімді дамытады. Ол табиғаттағы және адамдағы сұлулықтың ашылуымен, эстетикалық және моральдық принциптердің бірлігімен, нақты және көркем әдебиеттің үйлесімімен, жарқын бейнелеуімен және экспрессивтілігімен сипатталады.

Әр халықтың өз ертегілері бар, олардың барлығы да ұрпақтан-ұрпаққа негізгі адамгершілік қасиеттерді: мейірімділік, достық, өзара көмек, еңбексүйгіштік қасиеттерін береді.

«Бұл халық педагогикасының алғашқы және тамаша талпыныстары» деп жазды К.Д. Ушинский, – және бұл жағдайда халықтың педагогикалық данышпанымен ешкім бәсекелесе алмайды деп ойлаймын. К.Д.Ушинский «...білім күшсіз болғысы келмесе, халықтық болуы керек» деп бекер айтпаған.

Олай болса, ауызша халық шығармашылығы шығармалары өз халқының салт-дәстүріне деген сүйіспеншілікті қалыптастырып қана қоймай, жеке тұлғаның патриоттық рухта дамуына ықпал етеді.

Ертегілердің танымдық-тағылымдық рөлі К.Ушинский Д.Макаренко, В.Сухомлинский еңбектерінде ерекше көрініс тапқан. Аса көрнекті педагог В.Сухомлинский өзінің педагогикалық қызметінің өн бойында мектеп оқушыларын тәрбиелеу және дамыту мәселелерімен шұғылданды. Ол

ертегілерсіз шығармашылықсыз, қиялсыз толық мәнінде тәрбие жүзге аспайды деп санады.

Қазақ халық ертегілерінің кейіпкерлерімен танысу, ең алдымен, баланың сөздік қорын байытады, қазақ халқының салт-дәстүрімен, әдет-ғұрыптарымен таныстырады.

Күнделікті тұрмыста қазақ халқы неше түрлі нәрселерді қабылдайды, соның бірі – халықтың жақсылыққа деген сенімі, бұл тағы бір ұлттық қасиет.

Қазақ жазушысы академик М. Әуезов қазақ фольклористерінің арасында алғашқылардың бірі болып ертегілерге былай деп анықтамасын берді: «Ертегі деп бояғы замандағы елдің дүниеге көзқарасын білдіретін, я сол көзқарастың белгілі ізін көрсететін онан соң, елдің белгілі санатын білдіретін арнаулы үлгі айтатын жамандықты жерлеп жақсылықты айтқан, ойдан шығарған көтерме әңгімені айтады. Мысалы, Қазақ халқының наным-сенімінде қарлығаш жайлылықты, үйді білдіреді, қазақта «Қарлығаш үй төбесінің астына ұя салса, бақыт осы үйге қонды» деген белгі бар. Қазақ халқының «Қарлығаштың құйрығы неге айыр» ертегісі бейбітшілік, жанашырлық, мейірімділік, нәзіктік, ашықтық, ақкөңілділік, шапшаңдық, мейірімділік сияқты ең жақсы рухани адами құндылықтарды ашуға бағытталған.

Қазақ халқының ертегілерімен бір емес, көп ұрпақ тәрбиеленді.

«Шық бермес Шығайбай» ертегісі сараң, қайырымсыз байларды қарапайым кедей Алдардың ақылмен алдап кетуін баяндайды.

«Жақсымен жолдас болсаң-жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң-қаларсың ұятқа», «Жаман дос, жолдасын қалдырар жауға» деген мақалды осы ертегі желісінен оқуға болады [3].

Бірқатар халық ертегілерінде біз белгілі бір педагогикалық ұғымдармен, тұжырымдармен, пайымдаулармен кездесеміз. Ең алдымен, халықтың білімге деген ұмтылысын атап өткен жөн. Ертегілерде кітаптар даналықтың қайнар көзі деген ой бар. Халық ертегілерінде адамға әсер етудің кейбір әдістері көрінеді, отбасылық тәрбиенің жалпы шарттары түсініледі, адамгершілік тәрбиесінің шамамен мазмұны анықталады.

Қазіргі педагогика бізге ертегінің үлкен қадір-қасиетін көрсетеді, өйткені оқушылар оқу процесінде бір немесе басқа кейіпкерді бейнелейді, оған деген жанашырлықтары мен ұнатпауларын көрсетеді, кедейлер мен езілгендердің жағына шығады, қиын уақытта көмекке келуге дайын. Балалар жақсылықтың, адалдық пен әділеттіліктің жеңетініне қуанады: қарапайым кедей адамдар қиын жағдайлардан шығады, ал зұлымдар жазаланады, яғни жақсылық жеңеді. Балалар өмірде әрқашан осылай болғанын қалайды.

Оқушылардың бағалау пікірлері ертегіні талдау процесінде дамиды, өйткені балалар үнемі «адамдарда не жоғары бағаланады? Қандай әрекеттер жазаланады, ал қайсысы көтермеленеді? Неліктен кейбір кейіпкерлерге табиғат күштері де көмектеседі, ал басқалары бұрылады?» Осы сұрақтарға жауап іздейді.

Ертегілер үлкен жағымды моральдық мәнге ие. Олардың күшті жағы-шындықтың салтанаты мен жеңіске бағытталуы.

Ертегінің сюжеті фантастикалық, өмірден алыс, бірақ сиқырлы патшалыққа ертегі кейіпкерлерімен бірге қызықтырады және тартады, талқылау мен сын тудырмайды, ең бастысы-қорытынды әрқашан бір: «ертегі-өтірік, бірақ онда тұспал бар!

Қазіргі уақытта ертегі жоғары деңгейде дамып келеді. Ол заманауи өмірдің ерекшеліктерін, «жамандықты жеңу», өзара көмек, патриотизм және т.б. ертегілерге негізделген ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін пайдаланады. Сиқыршылар, кейіпкерлер туралы ойдан шығарылған әңгімелер көптеген сұрақтарға жауап бере алады. Бала өз қателіктерінен емес, басқалардың тәжірибесінен үйреніп, болашақта бұл қателіктерге жол бермеуге тырысқан дұрыс екенін түсіне бастайды. Осыған байланысты ертегілердің кейіпкерлері үлкен рөл атқарады, олар әр іс-әрекет әрдайым жағымды емес, белгілі бір нәтижелерге әкелетінін үйретеді. Жұмбақтар, ғажайыптар мен сиқырға толы ертегі қиял әлемі әрқашан балаларға бағалауға, сүйікті кейіпкерінің жағында өнер көрсетуге, қиял әлемінде болып жатқан оқиғаларға белсенді қатысуға және сол әлемді өзгертуге мүмкіндік береді. Өздерін ертегі кейіпкерлерімен салыстыра отырып, мектеп оқушылары кейде өздерін немесе достарын таниды, адамдардың қарым-қатынасы мен әлем туралы білім алады, өмірде пайда болатын тосқауыл мен кедергілерді жеңуге үйренеді, одақтастар іздейді және бірлесіп әділеттілікке қол жеткізеді, жақсылық пен сүйіспеншіліктің күшіне сенеді.

Мұғалімнің сауатты көзқарасымен ертегімен жұмыс оқуға енгізілуі мүмкін, өйткені ол эмоционалды оң зарядты көтереді. Балаларға қосымша тапсырмалар беру керек: оларды ертегілермен, жұмбақтармен, мақал-мәтелдермен жұмыс істеуге тарту, кейіпкердің осы немесе басқа әрекетін бағалай білуге үйрету, ертегіні жалғастыру және т.б.

Ертегімен жұмыс істеу формалары әр түрлі болуы мүмкін, бірақ ең алдымен олар мақсатты сипатқа ие болуы керек. Жоғарыда айтылғандардың бәрінен олардың үлкен педагогикалық маңызы бар деген қорытынды жасауға болады, өйткені олар өмірдің адамгершілік принциптері туралы тұрақты идеяларды қалыптастырады, әдеби қабілеттердің дамуына ықпал етеді, әдебиетті оқуға деген ынтаны арттырады, адамдардың қарым-қатынасы, өмірде туындайтын проблемалар және оларды шешу жолдары туралы білім береді. Ертегілер оқушылардың сөйлеуін, ойлауын дамытады, олардың ішкі әлемін байытады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Сауытбеков С. Ақазу арлан. – Көкшетау, 2003. – 110 б.
- 2 Қазақ ертегілері. Жазушы, 2001.
- 3 Қастай Д. Халық ертегілерінің тәрбиелік мәні, 2017.
- 4 <https://bilimainasy.kz/22-28-04-02/>.
- 5 <https://alashainasy-kz>.

ҒТАМР 17.71.91

ТАБИҒАТҚА ҚАТЫСТЫ ҚАЗАҚ ЖҰМБАҚТАРЫНЫҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Ж.Е. Мұратбекова

Магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Г.К. Кортабаева

Ф.ғ.к., доцент м.а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Бұл мақалада қазақ тіліндегі «табиғатпен» байланысты жұмбақтардың этнолингвистикалық сипатының мысалдары қарастырылған. Жұмыстың мақсаты қазақ халқының мәдениетінің көрінісін айғақтайтын, ауыз әдебиетінің бір түрі болып табылатын жұмбақтардың, соның ішінде табиғатқа байланысты жұмбақтардың құрылымын, олардың этнолингвистикалық сипатын анықтау. Жұмбақтар халық ауыз-әдебиетінде өзгеше орны бар, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып халық өмірімен бірге дамып келе жатқан мұраның үлкен бір бұтағы. Жұмбақтың қайсысы болмасын негізгі ойды көркем бейне мен ұшқыр сөздер арқылы білдіреді.

Түйін сөздер: жұмбақ, этнолингвистика, метафора, табиғат, астронимдер.

Қазіргі тіл білімінде этномәдени тіл бірліктерін белгілі бір тақырыптар төңірегінде топтастыра отырып, оларды түрлі бағытта қарастыру кең үрдіс алып келеді. Тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, ол өзінің кумулятивтік (сақтап – жеткізушілік) қасиетінің арқасында адам қолымен жасалған материалдық және рухани мәдениетті болашақ ұрпаққа жеткізуші құрал.

Тіл – мәдениеттің маңызды бөлігі екені белгілі. Тіл жеке индивидтерге этникалық, жастық, әлеуметтік топтарды құруға мүмкіндік береді. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, материалдық және рухани мәдениеті мен дүниетанымын тіл арқылы зерттеп сипаттау – қазіргі тіл білімінің жаңа бағыттары деп аталатын этнолингвистика, лингвомәдениеттану, лингвоелтану, когнитивтік лингвистика сияқты ғылым салаларының негізгі зерттеу объектісі болып отыр.

Этнолингвистика – бұл лингвистика мен этнологияның түйіскен жерінде орналасқан және сәйкесінше этникалық қарым-қатынаста тілді зерттейтін, аталған екі ғылымның терминологиялық аппараты мен әдістерін қолданатын білім саласы [1, 13 б.].

Этнолингвистиканың зерттеу объектісі – бұл тек тіл ғана емес, сонымен қатар ұжымдық сана, белгілі бір этникалық топта қалыптасқан «әлем бейнесі»,

халықтық менталитет, мәдениет, оның барлық түрлері, жанрлары мен формалары.

Халық ауыз әдебиетінің әртүрлі жанрларының, атап айтқанда мақал-мәтелдердің, жұмбақтар, ертегілер мен әндер халықтың әлеуметтік психологиялық өмірінің барлық аспектілерін поэтикалық түрде бейнелейді [2, 73 б.].

Осы тұрғыдан қарастырғанда, ата-бабаларымыздың ұлттық және рухани мәдениетінің айқын көрінісі, халқымыздың ауыз әдебиеті үлгілерінің бірі – жұмбақ жанрының қызметі орасан зор болған.

Қазақ тіліндегі жұмбақтардың қызметі мен оның әлеуметтік табиғатын, құрамын анықтау, сол арқылы жұмбақтардың қоғамдағы атқарар орны мен рөлін айқындау, этнолингвистикалық тұрғыдан зерделеу – арнайы зерттеуді қажет ететін күрделі тақырыптардың бірі.

Жалпы қазақ жұмбақтарының тарихына көз жүгіртсек, сонау XIII-XIV ғасырлар шамасында жарық көрген қыпшақтардың «Кодекс-куманикус» атты еңбегі құнды материал болып табылады. Хатқа түсірілген 47 жұмбақтың ішінен қазақ тілімізде бар «Көкше лағым көгенде семіреді», «Бұты, бұты ұзын, бұтынан да қолы ұзын» сияқтыларын кездестіреміз.

Егер қазақ жұмбақтарын зерттеу тарихы туралы айтатын болсақ, онда қазақ жұмбақтарының алғашқы үлгілерін жүйелі түрде жинауға, түзетуге, баспасөзде жариялауға үлкен үлес қосқан көрнекті орыс ғалымдары А. Люша, П. М. Мелиоранский, Э. А. Диваев және т.б. атауға болады.

Алтай фольклорын жинаушы атақты шығыстанушы академик В.В. Радлов болды. Ол 1860 жылдары Алтайды аралап, үлкен этнографиялық, статистикалық, экономикалық және фольклорлық материалдар жинады, олардың бір бөлігі «Образцы народной литературы тюркских племен Южной Сибири» атты алғашқы жинақта жарық көрді.

Қазақ халқының жұмбақтары жайында түрлі зерттеулер жүргізген басқа да ғалым-жазушылар қатарына М. Әуезов, Ә. Марғұлан, М. Әбжанов, Ж.Адамбаева, Н. Оңғарбаева, К. Шамшәдинді жатқызуға болады. Мысалы, М.Әбжанов жұмбақ жанрдың пайда болу тарихын, оның қалай дамығанын, дәстүрлі өзгерістерін, басқа әдеби жанрларға жататындығын, тақырыптық, мазмұнды және семантикалық топтарды және т.б. көрсетті.

М. Әуезов айтып өткендей: «Жалпы, жұмбақты сөз образының кілті есебінде тануға болады. Жұмбақ ақындықтың ұрығы – дәні тәрізді» [3, 4 б.].

«Жұмбақтың көп кездесетін тағы бір ерекшелігі–заты шағын нәрселерді қосарлап, парлап айту. Қол мен аяқ, қыс пен жаз, күн мен түн, күн мен ай деген сияқты» [4, 9 б.].

*Бір үйде қос сұлу қыз ағайынды,
Екеуі қызықтырған талайыңды.
Жүдемес төрт маусымда өңеймесе,
Тұрады нұрға малып маңайыңды.*

Бұл жерде ағайынды сұлу қыздар деп ай мен күнді бейнелеген. Осы сияқты тағы бір мысал:

*Алдымен қара тұлпар озық келер,
Арғымақ мойнын созып кейін келер.
Соңынан бос арғымақ басып озып,
Айналып бірін-бірі жүре берер.*

Көне заманнан бері қазақ халқының таным-түсінігінде төрт-түлік малдың алатын орны ерекше. Көшпелі халықтарда төрт-түлік малдың маңызы тек шаруашылық қатынастарда емес, сонымен қатар мәдениетіне де өзіндік ізін қалтырып, халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарына да әсерін тигізген. Қазақ халқының наным-сенімдерінде сондай бір культтік мәнге ие болған малдың бірі – жылқы жануары. Ер қанаты болған бұл жануарға өзгеше философиялық және мәдени жүйе қалыптастырылып, аңыз-әңгімелерде, жырлар мен өлеңдерде, мақал-мәтелдерде тұлпар бейнесі талай сипатталған. Міне, алдыңғы берілген жұмбақта да қазақ халқының мәдениетіне сай өзіндік ерекшелігі бейнеленіп, бір-бірін озып жүрген арғымақтар деп түн мен күнді жұмбақтаған.

Қазақ жұмбақтарында, әсіресе табиғатты жұмбақтағанда, сөздерді ауыстырып, түспалдап айтады. Бұндай ауыстыруларға тірек болатын сөздер қатарына көбінде аспан әлемі, өсімдіктер, қоршаған ортамыздың сан-алуан құбылыстары арқау болған. Мысалы жылды бәйтерекке, ал оның жапырақтарын он екі айға теңеген. Сондай бір теңеу қолданылып, әсерленген мысалға:

*Дүниеде бір қарбыз бар солмайтұғын,
Жаз иіріп, қыста үсіп тоңбайтұғын.
Жаһанның жерін, суын, жәндіктерін,
Іші кең бәрін салса толмайтұғын.*

Жұмбақ мәтінінде алып қарбыз ретінде аспан мен көк әлемді әсерлеп бейнелеген. Бұндай теңеулер ойдың ұшқырлығын, аңғарымпаздықты көрсетеді.

*Алыстан көзді тартқан сұр тегене,
Кейде орта, кейде толы бір тегене.
Алдына ақын болсаң сала айтайын,
Тауып көр тапқыш болсаң бұл немене?*

деген жұмбақтың жауабы ай болады. Бұл жерде айды сұлу, жырақтан ғана көрінетін бір тегенеге теңеген. Кейде толы, кейде орта тегене деп айдың фазаларын сипаттаған. Сонымен қатар, табиғат құбылыстары, тау-тас, көл-су, аспан денелері жан беріліп, адам не жануар кейпінде бейнеленетін сәттер мол. Келесі мысалдан көріп отырғандай:

*Байладым бір қазыққа екі жылқы,
Жеті жігіт ала алмай болды күлкі.
Жетеуі бір қызбенен ғашық болып,
Ағарды қасіреттен сақал-мұрты.*

Жұмбақ жауабы: қазық – Темірқазық, екі жылқы – Ақбозат пен Көкбозат, жеті жігіт – Жетіқарақшы, ал қыз – Шолпан атты жұлдыздардың атауы. Бұл жұмбақ негізінен қазақ халқындағы көне миф негізінде пайда болған. Онда Жетіқарақшы деген баукеспе жеті ұры болып, қылмысы басынан асқаннан кейін аспанға қашқан. Темірқазыққа арқандаулы екі батырдың аттары – Ақбозат пен Көкбозат. Жеті ұры түнімен аттарды аңдып айналып жүргенде таң атқан. Ал Шолпан деген қыз – Жетіқарақшы ғашық болған қыз, ол аспандағы ең жарық жұлдыздардың бірі [3, 125 б.].

*Көк өгізім жүреген,
Мүйізін көкке тіреген.*

– сияқты жұмбақта белгілі бір халыққа тән реалияларды кездестіріп жатамыз. Ал реалиялар арқылы халық салт-дәстүрінің, тұрмысының ерекшелігін, көзқарасын, табиғи ортасы жайлы көптеген ақпарат ала аламыз. Бұл жерде көк өгіздің негізінде көне мифтік түсінік жатыр. Ерте заманда хақ тәңірінің әмірімен алдымен жер, содан кейін көк аспан жаратылды, жер мен көкті мүйізімен көтеріп тұрған бір алып көк өгіз бар, ол өзіндей бір алып балықтың үстінде тұрады деген сенім қалыптасқан. Көк өгіз шаршаған кезде жерді бір мүйізіне ауыстырғанда жер сілкіну болады, екі мүйізі сынса, ақыр заман болады деп айтылған [5].

Бірде жұмбақтарды шешу үшін көзге көрініп тұрған сипаттамасын оқып, қасиетін айту жеткіліксіз. Көптеген жағдайларда жұмбақтың шешуі абстракциялық логикамен, не болмаса сол халықтың мәдениетін терең білумен ғана табылады. Мысалы:

*Алтыс аттың етін жер,
Жілігін шақпай майын ішер. (Алты ай қыс).*

*Қара атым қалтырауық,
Қабырғасы жалтырауық. (Су).*

*Тақиям толған сөк,
Ерте тұрсам дым да жоқ. (Жұлдыз).*

Қорыта келгенде, жұмбақтарды қолдана отырып біз белгілі бір халықтың этникалық тобы, оның мәдениеті, дүниетанымы, дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, сенімдері және т.б. туралы бай ақпаратты таба аламыз. Жұмбақты тарих пен қазіргі заманға, халық өміріне байланысты белгілі бір әлеуметтік құбылыс ретінде түсіну, өнер мен шынайы көркемдік шеберлік ескерткіш ретінде халықтың көркемдік мұрасының жалпы жүйесіндегі ғылыми, қоғамдық,

эстетикалық және тәрбиелік маңызын анықтайды. Ауыз әдебиетінің басқа түрлерімен салыстырғанда жұмбақтың ерекшелігі де сол – уақыт өте келе өсу, ұлғаю процесінде болады [6, 122 б.].

Ең алғашқы жұмбақ үлгілері халықтың тұрмыс-тіршілігінің ерекшеліктеріне, еңбек-кәсіп жайларына байланысты болып, ғасырдан-ғасырға халық өмірімен бірге жасасып отырған. Қазақ халқының көне заманнан пайда болып, бүгінгі күнге дейін өсіп, молайып келе жатқан жұмбақтарын тапқырлыққа, білімділікке баулитын, тәрбиелік маңызы зор, күнделікті өмірден орын алып отыратын халық шығармасы деп қараймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Перехвальская, Е. В. Этнолингвистика: учебник для академического бакалавриата. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 351 с.

2 Жусупова Д.Ы., Тилекова Н.Д. Фольклор – как литературный источник педагогических и психологических знаний // Международный научный журнал «Наука. Образование. Техника». – № 2, 2017.

3 Шамшәдин К. Қазақ жұмбағы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 272 б.

4 Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2010. Т. 64: Жұмбақтар. – 432 б.

5 Қызырова Ә.М. Паремиялық бірліктер – жұмбақтардың әлемнің тілдік бейнесін образдау үдерісінде орындайтын қызметтері.

6 Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті: оқу құралы. – Алматы: «Рауан» баспасы, 2013. – 456 б.

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ЧТЕНИЯ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ НА БАЗЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТФОРМ И РЕСУРСОВ

С.Б. Садвакасова

Учитель, Школа-гимназия №7 имени Г. Орманова, г. Астана

В настоящее время информационные технологии активно внедряются в процесс обучения. Применение учебных электронных платформ и ресурсов позволяет осуществить задуманное интереснее и с большей продуктивностью, что приносит, благоприятные результаты. Обучение с использованием учебных электронных платформ и ресурсов являются одними из самых значимых результатов в инновационной работе школ. Ресурсы Интернета являются необъятной базой для образования и самообразования. Для того чтобы ближе ознакомиться непосредственно с развитием умений чтения, мы рассмотрели влияние современных интернет-технологий (блог-технологии и вики-технологии) на развитие умений чтения.

Ключевые слова: чтение, интернет, навык.

Чтение входит в сферу коммуникативно-общественной деятельности людей и обеспечивает в ней письменную форму вербального общения «Человек – активный деятель в процессе познания действительности, отражения объективного мира, и активным является именно он, а не отдельные процессы познания, взятые сами по себе. Не познание познает, не мышление мыслит, не память запоминает и воспроизводит, а познает, мыслит, запоминает и воспроизводит сам человек, определенная личность» [1].

Например, Л.С. Выготский дал следующую характеристику процессу чтения: «Чтение – сложный процесс, в котором непосредственное участие принимают высшие психические функции в части мышления, и развитое и недоразвитое чтение имеют ближайшие причины в развитии ребенка..» [6].

Таким образом, опираясь на эти определения чтения, можно сделать вывод, что главное в этом процессе – это извлечение и понимание текстовой информации на основе ее восприятия и осмысления. При этом нужно уточнить, что в зависимости от ситуации полнота и точность извлечения информации будут различными.

Согласно С.К. Фоломкиной существуют следующие принципы, положенные в основу обучения чтению:

1) обучение чтению – это обучение речевой деятельности, т.е. коммуникации, а не только способ озвучивания текста;

2) обучение чтению должно строиться как познавательный процесс;

3) обучение чтению должно включать, наряду с рецептивной, и репродуктивную деятельность учащихся;

4) обучение чтению предполагает опору на овладение структурой языка.

Чтение тесным образом связано с другими видами речевой деятельности:

1. С письмом, поскольку и чтение, и письмо пользуются одной графической системой языка. При обучении иностранным языкам это необходимо учитывать и развивать эти виды речевой деятельности во взаимосвязи. И это особенно относится к начальному этапу.

2. Чтение связано с аудированием, так как в основе того и другого лежит перцептивно-мыслительная деятельность, связанная с восприятием, анализом и синтезом. При аудировании слушающий воспринимает звучащую речь, а читающий – написанную. При чтении, также как и при аудировании, имеет большое значение вероятное прогнозирование, которое может быть как на вербальном, так и на смысловом уровне.

3. Чтение так же связано с говорением. Громкое чтение (или чтение вслух) представляет собой «контролируемое говорение». Чтение про себя представляет собой внутреннее слушание и внутреннее проговаривание одновременно [3].

Таблица 1 – Виды чтения, встречающиеся в зарубежной и отечественной методике.

Параметры различения	Виды чтения			
По форме прочтения	Чтение про себя			
По использованию логических операции	Аналитическое чтение			
По глубине проникновения в содержание текста	Интенсивное чтение			
По целевым установкам	Изучающее чтение	Ознакомительное чтение	Просмотровое чтение	Поисковое чтение
По уровням понимания	Полное/детальное понимание	Общее/глобально		

Применение учебных электронных платформ и ресурсов на уроке иностранного языка имеет большое значение, так как они дают возможность выйти за пространственные и временные рамки, предоставляя возможность общения с реальными собеседниками.

Далее, давайте рассмотрим классификацию образовательных ресурсов по функциональному признаку, которые определяют их значение и место в процессе образования:

1) учебно-методические (методические пособия, рекомендации, указания для изучения данного курса, руководства к выполнению, различные

тематические планы конкретных уроков, изучение и раскрытие отдельных тем, сценарии образовательных мероприятий);

2) ресурсы, которые созданные детьми (Интернет-проекты и компьютерные программы);

3) программно-методические (учебные планы, рабочие программы образовательных дисциплин);

4) обучающие (учебники и учебные пособия в сети интернет, электронные учебные материалы);

5) информационные (общие информативные материалы об образовательных учреждениях).

Исходя из данной классификации, которая определяет значение и место электронных платформ и ресурсов в процессе обучения, является оптимальной с позиции определения целей и задач [2].

Использование учебных платформ и ресурсов на уроках иностранного языка имеет ряд преимуществ, например:

- самостоятельная работа, как на уроке, так и дома;
- наглядность изучаемого материала;
- мгновенный доступ к информации;
- развитие межкультурной компетенции;
- активизация познавательных навыков;
- отработка коммуникативных навыков;
- развитие самообразования;
- повышение мотивации в процессе обучения.

Также есть недостатки использования интернет-ресурсов на уроке иностранных языка, например:

Работа посредством электронных ресурсов и платформ даёт возможность учителю обращаться к увлекательным учебным материалам, статьям, рассказам, текстам, обогащая урок и делая урок ярким, наполняя красками.

Деятельность может осуществляться:

1) фронтально, т. е. знакомство с содержанием ресурсов, наблюдение за работой;

2) индивидуально, т. е. выполнение лабораторных и практических работ. Выполнение упражнений в индивидуальном темпе;

3) малые группы, т. е. выполнение группового задания посредством интернет-ресурсов [4].

Таблица 2. Описание электронных платформы и ресурсы, и их использование в учебном процессе.

Электронные платформы и ресурсы	Обоснование выбора
Использование презентаций	С помощью презентации можно вывести на экран электронного устройства заголовки темы текста, с помощью которого ученикам необходимо предположить, о чем будет идти речь в тексте.
Google classroom	Данный электронный ресурс дает возможность работать на всех этапах работы с текстом. На начальном этапе может помогать в прогнозировании. Учащимся предложено пройти по ссылке и заполнить Google таблицу слова ассоциирующимися с заголовком текста. Просмотр слов, которые могут вызвать затруднение в переводе.
British Council/ Learning English Teens	Данная электронная платформа обладает большим количеством аутентичных. Подборка текстов по уровням: Beginner, Intermediate, Advanced. До и после чтения можно выполнить на сайте задание на проверку понимания и увидеть ответы. Многие тексты основаны на заданиях для самых популярных экзаменов – Cambridge ESOL, TOEFL, IELTS и т.д.
Quizizz	<p>Интернет-ресурс позволяющий проверять знания учеников с помощью викторины, результаты которой преподаватель сразу видит в своем профиле. Викторины создаются и размещаются только на сайте Quizizz при регистрации аккаунта, при этом доступ к ним открыт и на самом сайте, и в приложении.</p> <p>Ученики могут проходить тесты индивидуально, приглашать в игру друзей и участвовать в групповых викторинах и заданиях прямо на уроке.</p> <p>Каждый видит на своем устройстве вопрос и варианты ответа. Отмазка «мне ничего не видно с последней парты» больше не работает.</p> <p>Сайт открывает массу дополнительных возможностей: создавать интерактивные презентации, выбирать викторины других пользователей и редактировать их по своему усмотрению, настраивать систему мотивации, отключать или включать музыкальное сопровождение.</p> <p>Учащиеся и коллеги могут писать комментарии по презентациям и тестам, что позволяет быстро собирать обратную связь и редактировать материал при необходимости.</p>
LearningApps.org	<p>Данная платформа предназначен для создания разного рода упражнений.</p> <p>В данном ресурсе имеется набор общедоступных интерактивных заданий, которые ежедневно пополняется новыми материалами, созданными преподавателями разных стран мира. Данный интернет-ресурс имеет такие возможности как:</p> <ul style="list-style-type: none"> – позволяет создать, используя шаблоны, более 20 видов игровых упражнений и онлайн-игр. – позволяет использовать чужие упражнения как шаблон для создания своих упражнений.

	<ul style="list-style-type: none">– интуитивно понятный интерфейс и простое создание упражнений.– полностью бесплатный.– позволяет делиться упражнениями: упражнения встраиваются в блог, можно поделиться ссылкой с учеником и распространить упражнение в социальных сетях, можно использовать QR Code. скачать упражнение в формате SCORM и вставить его в систему дистанционного обучения (например, Moodle).– Создавать классы и наблюдать, как ученики проходят упражнения.
--	--

Литература

- 1 Бабайлова А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. – 151 с.
- 2 Берман И.М. Методика обучения английскому языку. – М.: Высшая школа, 1970. – 232 с.
- 3 Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – Москва: Аркти-Глосса, 2000. – 97 с.
- 4 Демьяненко М.Я. Основы общей методики обучения иностранным языкам: учеб. пособие. – М.: Дрофа, 2005. – 203 с.
- 5 Морозова Н.Г. О понимании текста на уроках иностранного языка. – М.: Литера, 2001. – 354 с.
- 6 Пассов Е.И. Упражнения как средства обучения. 1989.

**ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА**

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА

SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

ГТАМР 72.01.85

АВТОМАТТАНДЫРУДЫҢ САУДА ҰЙЫМЫНЫҢ ЕСЕБІН ЖҮРГІЗУДЕ МАҢЫЗЫ

А.М. Амирғазы

Магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

К.С. Байшоланова

Доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Қазіргі әлемде бөлшек сауданың белсенді дамуы жүріп жатыр және бұл сауда ұйымдары арасындағы бәсекелестіктің артуына әкеледі. Бұл, өз кезегінде, бұл кәсіпорындарды өз қызметінің тиімділігін арттыруға мәжбүр етеді, бұл көп мөлшерде ақпаратты жедел өңдеу үшін қолданылатын бағдарламалық өнімдердің мүмкіндіктеріне байланысты. Сауда кәсіпорындарының талаптарын арттыру мүмкіндіктері кеңейтілген жаңа мамандандырылған бағдарламалық өнімдердің пайда болуын ынталандырады. Бұл мақала қазіргі таңда жалпы сату есептерін жүргізу мен талдаудың әртүрлі жүйелеріне шолу жасап, маңызын қарастыратын болады.

Түйін сөздер: автоматтандыру, сауда есептер, сауда ұйымы, платформа.

Ақпараттық жүйе бизнесті дамыту аясында стратегиялық басқару шешімдерінің де, олардың жеке жобаларының да тиімділігін уақтылы бағалауға мүмкіндік беретін құрал болып табылады. Жүйелерді тартылған ресурстарды тиімді жұмсау кепілі ретінде қарастыруға болады. Сауда ұйымдарының автоматтандырылған жүйесі қазіргі таңда тұрақты табысының негізіне айналып отыр. Автоматтандырылған жүйеге ұмтылу кез келген ұйымның негізгі идеясы болып табылады. Сауда орындарының орталықтандырылған жүйесі өз қажеттілігін әлі де қанағаттандыра қоймады. Сондықтан елдің бастапқы даму бөлшектерінің бірі сауда айналымана жүргізілген зерттеулер жұмысы өте өзекті болып отыр.

Электрондық коммерция платформалары әртүрлі компанияларға жаһандық нарықтарға шығу үшін сату платформасын ұсынады. Электрондық коммерция платформасы мен электрондық коммерция платформасы арқылы онлайн сатуды жүзеге асыратын компаниялар арасындағы қарым-қатынас бірнеше қиындықтарды тудырады. Сатушылар арасындағы бәсекелестік және электрондық коммерция платформасы менеджерлерінің үйлестіру күш-жігері әртүрлі баға белгілеуге, қызмет көрсету деңгейіне және комиссия шешімдеріне әкеледі сатушылар арасындағы бәсекелестік электрондық коммерция

платформасына пайда әкеледі және сатушылар өз операцияларын үйлестіре алса, олардың кірістерін арттыра алады [1].

Қазіргі кәсіпорын ақпаратындағы ERP жүйесіішкі бизнес-процестерді оңтайландыруға, өндіріс шығындарын азайтуға және инвесторлар үшін кәсіпорындардың тартымдылығын арттыруға мүмкіндік берді. Бұл бәсекелестіктегі табыстың маңызды құрамдас бөлігі және мемлекеттің негізгі секторына инвестиция тартудың маңызды шарты. ERP жүйелерінің негізгі мақсаты – жоспарлаудың өзара байланысты процестерін автоматтандыру, бухгалтерлік есеп және компанияның негізгі бағыттарын басқару. ERP жүйелері болып табылады. Автоматтандырылған бизнес ресурстарын оңтайлы бөлуді, тауарлар мен қызметтерді тұтынушыға жылдам және тиімді жеткізуді қамтамасыз етуді қамтитын күрделі мәселелерді тиімді шешетін жүйелер [2].

Келісім-шарттар, түбіртектер және сияқты құжаттар сату шот-фактуралар кәсіпкерлік ұйымдардың әртүрлі функцияларымен жасалған операциялардың дәлелі болып табылады. Кейбір ұйымдардың транзакциялардың қағаз негізіндегі дәлелдемелерін цифрландыру бастамалары болғанымен, олардың бизнес-процестері қағаз іздерін толығымен жоймайды. Ұйымдар әдетте іскерлік құжат транзакцияларын сканерлейді, цифрланған құжаттарды қолмен жіктейді және цифрланған құжаттарды дерекқорды басқарудағы цифрлық жазбалармен байланыстырады. Зерттеу баламалы құжатты цифрлау және кескінді жақсарту мүмкіндігінің қалай біріктірілгенін көрсетеді. Цифрланған құжаттарды автоматты түрде жіктеуді және нақты дерекқор жазбаларымен байланыстыруды жеңілдету. Кескінді қию және сұр түсті реңкті өңдеу кескінді жақсарту әдістерін қолдану өріс белгілерін шығаруда орта есеппен 90% сенімділік деңгейіне және іскери құжаттардағы өріс мәндерін шығаруда 91,5% сенімділік деңгейіне қол жеткізуге ықпал етті [3].

Көптеген сауда ұйымдары әртүрлі қиындықтарға тап болады. Көбіне есеп жүргізу оны талдау кез келген ұйым үшін ең маңызды қызмет болып табылады. Сол үшін ең негізгі тиімділікті осы ортаға қолдану қажет. Алай да жүйелердің әртүрлігі бірден бір мәселелердің бірі. Өйткені ақпараттың көптігі маңызды ақпаратты меңгеру қабілетінен адастыруы мүмкін.

Барлық сауда ұйымдары белгілі бір дәрежеде бәсекеге қабілетті болады, сондықтан өмір сүру үшін компания қызметінің мақсаты пайданы барынша арттыру болып табылады. Басқаша айтқанда, экономикалық тұрғыдан алғанда, оның мақсаты шығындарды азайту кезінде инвестициядан барынша пайда алуға тырысатын шығындар мен пайдалардың ұтымдылығымен реттеледі. Қазіргі бизнестің дамуы, жаһандану және экономиканың табиғи динамикасы бюджетті тиімді орындау мен пайдалануды қажет етті. Бюджет – бұл белгілі бір кезеңге дейін дайындалған және қабылданған ақшалай түрдегі сандық жоспар, әдетте қол жеткізуге болатын жоспарланған кіріс мөлшерін және осы кезең ішінде жұмсалатын шығындарды және қажетті капиталды көрсетеді мақсатқа жету үшін [4].

Тағы бір проблема – біздің елімізде қабылданған салықтық тәсілден есептілікте көрсетілген шығындарды ескере отырып, өзіндік құнды

қалыптастыруға көшу. Бүкіл әлемде сыртқы пайдаланушылар басқарушылық шешімдер қабылдайтын қаржылық есептілікте салық салынатын базаны есептеу кезінде ескерілетін бөлігі туралы емес, өнімді өндіруге және өткізуге байланысты шығындар туралы толық ақпарат болуы тиіс деп танылады. Бұл шығындардың толық мөлшерін кірістермен салыстыру, олардың тиімділігі анықталады. Сондықтан алынған қаржылық нәтиженің сапасын бағалау активтердің тәуекел санаттары бойынша талдау нәтижелеріне негізделуі керек. Жоғары тәуекел активтерінің үлесі неғұрлым жоғары болса, пайданың сапасы соғұрлым төмен болады [6].

Дұрыс құралды таңдау – бұл қосымшалардың әрқайсысы не істейтінін, олардың қалай жұмыс істейтінін және сіздің нақты жағдайыңызға сәйкес келетіндігін түсіну.

QuickBooks – шағын бизнес бухгалтериясына арналған бағдарламалық жасақтама индустриясының шыңы. Ондаған жылдар бойы бұл салада басым болды, дегенмен соңғы жылдары бәсекелестердің ағымы байқала бастады [7].

Xero – шағын бизнеске арналған бағдарламалық жасақтама пакеті. Алдыңғы *Xero* қосымшасынан айырмашылығы, жалақыға салық салу құралдары жоқ, барлық 50 мемлекет үшін қол жетімді. *Find & Recode* құралы *Advisor* деңгейіндегі пайдаланушыларға бірнеше транзакцияларды бір уақытта өзгертуге мүмкіндік береді, осылайша мұндай өзгертулер енгізу уақытын едәуір қысқартады [8].

FreshBooks және *FreshBooks Classic* – жеке кәсіпкерлер мен микробизнеске арналған. Платформа мұндай кәсіпорындар үшін, әсіресе шот-фактуралар үшін жақсы жұмыс істейді, бірақ ірі кәсіпорындарға қажет мүмкіндіктер жоқ. Бағдарламада бухгалтерлік есептің негізгі міндеттерін автоматтандыруға көмектесетін бірнеше шағын құралдар бар, мысалы белгілі бір күннен кейін төленбеген шоттар үшін автоматты еске салғыштарды орнатуға болады [9].

Scale Factor – нақты уақыт режимінде қаржылық деректерді өңдеу және жіктеу, транзакцияларды *Xero* немесе *QuickBooks*-ке түрлендіру және есептерді автоматты түрде жеткізу арқылы күрделі бухгалтерлік есептерді автоматтандырады [10].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Hasiloglu M., Kaya O. An analysis of price, service and commission rate decisions in online sales made through E-commerce platforms 2021. *Computers and Industrial Engineering* 162, 107688.

2 Demyanova O.V., Andreeva E.V., Sibgatullina D.R., Gafurova A.Y., Zakirova C.S. Evaluation of effectiveness of information systems implementation in organization (by example of ERP-systems) 2018 *Journal of Physics: Conference Series* 1015(4), 042009.

3 Jabonete D.S., De Leon M.M. Development of an Automatic Document to Digital Record Association Feature for a Cloud-Based Accounting Information System 2022, Lecture Notes in Networks and Systems. – P. 899-910.

4 Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учеб. для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям. – М: Омега-Л,2006. – 576 с.

5 Абдыманов А.А. Перспективы развития экономики в Казахстане – Бухгалтерский учет, №6,2013.

6 Ресми портал, quickbooks.intuit.com.

7 www.xero.com.

8 <https://www.freshbooks.com>.

9 <https://scalefactor.com>.

ҒТАМР 06.71.07

ҚАЗАҚСТАНДА АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН ДАМУЫ БОЙЫНША СТРАТЕГИЯЛЫҚ ШАРАЛАР

А.Б. Тлесова

*Э.ғ.к. қауымд. профессор, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ.*

Е.Ж. Хамидоллин

Магистрант, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Мақалада еліміздегі агроөнеркәсіп кешені алдына қойылған міндеттер қарастырылған. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылық өндірісін тұрақты дамыту бойынша ауыл шаруашылығы салаларын әртараптандыру бағдарламасы мен агроөнеркәсіптік кешені дамыту жөніндегі арналған ұлттық жобаның міндеттері сараланған.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылық өндірісі, агроөнеркәсіп кешені, экспорт, азық-түлік қауіпсіздігі, өнімдердің импорты, егістік көлемі, ұлттық жоба, субсидиялау.

Соңғы уақытта Қазақстандық агроөнеркәсіп кешені алдына қойылған міндеттер көп. Солардың бірі ауыл шаруашылық өндірісін тұрақты дамыту, әлемдік нарықта экспортқа бағытталған, жоғары сапалы, бәсекеге қабілетті өнімдер өндірісін ұлғайту, еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Елімізде ауылшаруашылығын дамыту үшін табиғи, адам ресурстары жеткілікті. Қазақстандағы жерлердің жалпы аумағы 272 млн гектар, оның 215 млн гектары – ауылшаруашылық алқаптары. Бұл әлемдік ресурстардың 4 пайызын құрайды. Соңғы 10 жылда ауыл шаруашылығындағы өндіріс көлемі шамамен 4 есеге өсті. Бүгінде АӨК жалпы өнімі 4,5 трлн теңгеге жетті немесе елдің ЖІӨ-дегі үлесі – 7,8 пайызды құрайды.

Республика әлемдегі ірі астық экспорттаушылардың ондығына кіреді [1]. Жалпы қазақстандық астық экспортының географиясы 70 елді қамтиды, ал үн экспорты бойынша – әлемдегі жетекші орындарға ие. Биыл жиналған астықтың жалпы көлемі 19 млн тонна болады деп жоспарлануда.

Ауыл шаруашылығы салаларын әртараптандыру бағдарламасы аясында соңғы жылдары астық дақылдарының егістік алқаптары қысқарып, майлы, мал азығы дақылдардың, көкөністердің және қант қызылшасы алқаптарының көлемі артуда. Атап айтқанда егістік алқаптары мына көлемде: майлы дақылдар – 3,0 млн гектар, мал-азықтық дақылдар – 4,5 млн гектар, қант қызылшасы – 16

есеге, көкөніс-бақша дақылдары мен картоп – 420 мың гектар, жеміс-жидектің алқаптары 45 мың гектарға өсті. Соңғы 5 жылда мал азықтық дақылдардың егістік көлемінің артуы ет өндірісін 20,5 пайыз, сүт өндірісін 13,7 пайызға арттыруға мүмкіндік берді. Дегенмен, Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені, әлі де болса, ұлттық экономиканың дотацияланатын салаларының бірі болып отыр.

ҚР АШМ деректеріне сай, республика өзіндік ауылшаруашылық кейбір өнім түрлерімен 60 пайызды қамтамасыз етеді, қалған сұраныс импорт (40 пайыз) есебінен орындалуда. Өнімдердің импортында ең жоғары үлес салмақ ірімшіктер мен сүзбеге (51 пайыз), сары майға (36,4 пайыз), шұжық өнімдеріне (46 пайыз), ет және етті-өсімдік консервілеріне (40 пайыз) тиесілі. Ішкі тұтытуда құрақ қантының импорты – 55 пайыз, ал дайын қанттың үлесі – 42 пайыз. Бұл жерде қолданыстағы қант зауыттарының өндірістік қуаттары 37 пайызына жүктелген. Сонымен қатар, республикада көкөніс консервілері де импортталады. Олардың үлесі – 84 пайыз. Мемлекеттік қолдау бойынша қабылданып жатқан шараларға қарамастан, жалпы өндіріс көлеміндегі ауылшаруашылық өнімдерін өңдеудің үлесі төмен болуда. Мәселен, жалпы өндірістің 24 пайызы – ет өңдеу, 30 пайызы – сүт өңдеу, 7 пайызы – жемістерді өңдеу өндірістері құрайды. Қазіргі таңда көкөністер мен жемістерді өңдейтін зауыттар тек 27 пайызына жүктелген. Сондықтан ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты жолдауында «өнім өңдейтін кәсіпорындар әлеуетінің 40 пайызын ғана пайдаланып отырғаны» туралы атап өтті.

Азық-түлікті тұтынудың шектеулі ішкі нарығы және экспорттық тауар массасының жеткіліксіздігі, АӨК жекелеген салаларының ұсақ тауарлы өндірісінің басым болуы, жайылымдар тозуының және шөлейттенуінің жоғары деңгейі, арзан көлік дәліздерінен едәуір шалғайлық, ауыл шаруашылығы шикізатын өңдеу деңгейінің жеткіліксіздігі, сауда-логистикалық инфрақұрылымның және көтерме сауда буынының дамымауы; қолданылатын агротехнологиялардың жеткіліксіз деңгейі, ауыл шаруашылығы техникасын жаңартудың төмен қарқыны, энергиямен жарақталудың төмен деңгейі, ғылымның өндіріспен тиісінше өзара байланысының болмауы, саланың жоғары капитал сыйымдылығы, ауыл шаруашылығына банктік кредит беру деңгейінің төмендігі, климаттық жағдайлардан жоғары тәуекелдер; жерді пайдалану процестерін бақылаудың пәрменді және тиімді әдістерінің болмауы әлі күнге дейін мәселе ретінде қалып отыр [2].

Қазіргі таңда іс жүзінде тауар өндірушілер бірнеше себептерге байланысты әлеуетті нарыққа қол жеткізе алмай отыр. Өндірушілер мен сатып алушылар арасындағы сенімсіздік пен тұрақсыз қатынастар, нарық пен қаржылық ресурстар туралы сенімді ақпараттың болмауы, еліміздің оңтүстік өңірлерінде аз көлемде өнім өндіретін шаруашылықтардың көптігі және ұсақтығы басты себеп. Сондықтан өнім бағасының 70-75 пайызын иеленетін делдалдарға қарсы тұру жөніндегі жұмысты күшейту қажет. Дамыған елдердегідей делдалдар өнімнің құнынан 25-30 пайызын ғана иеленуі керек.

Делдалсыз өнімдерді сату ауыл шаруашылығының өнімдерін өңдейтін кәсіпорындардың жүктемесін 1,3 есеге арттырады. Ал сату құны делдалдық тізбектің қысқаруына байланысты 15-20 пайызға төмендейді.

Елімізде агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі арналған ұлттық жоба қабылданды. Ұлттық жобаны әзірлеу мақсаты – 2021-2025 жылдар аралығында еңбек өнімділігін екі жарым есе арттыру, АӨК өнімінің экспортын екі есе ұлғайту және отандық өндірістің әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларымен қамтамасыз ету арқылы бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешен құру болып табылады [3].

Жобадан күтілетін экономикалық әсер төмендегідей болмақ:

- ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін бір адамға еңбек өнімділігін 6,2 млн теңгеге дейін ұлғайту;
- өңделген өнім үлесін 70 %-ға дейін жеткізе отырып, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің экспортын 6,6 млрд АҚШ долларына дейін ұлғайту;
- ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің жалақысын 2019 жылғы 115,4 мың теңгеден 2025 жылы 230,8 мың теңгеге дейін арттыру;
- 1 млн ауыл халқының табысын ұлғайту;
- 1 млн ауыл тұрғынының табысын ұлғайта отырып, экожүйелерге 350 мың фермерлік және үй шаруашылығын тарту.

Жобаның басты әлеуметтік әсері болып ауыл шаруашылығында 500 мыңға дейін адамды жұмыспен, оның ішінде 100 мың тұрақты жұмыс орнымен, 400 мың маусымдық жұмыс орнымен қамтамасыз ету табылады.

Нәтижесінде азық-түлік тауарларымен (оның ішінде әлеуметтік маңызы бар) 80 % деңгейінде қамтамасыз етілу жоспарлануда.

Ұлттық жобаны іске асыру үшін қажетті қаржыландыру көлемі 4 100,0 млрд теңгені құрайды, соның ішінде 2022 жылы 414,1 млрд теңге.

Ол үшін төмендегідей міндеттер қойылған: еңбек өнімділігін 2,5 есе арттыру.

Бұл міндетті жүзеге асыруда:

- Субсидиялау көлемін өсіру есебінен ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуды 1,5 есе ұлғайту;
- Су үнемдеу технологиялары (тамшылатып суару, жаңбырлатып суару) қолданылатын жерлер алаңын кеңейту;
- Субсидиялау көлемін өсіру есебінен жоғары сапалы тұқымдарды 1,2 есе ұлғайту;
- Субсидиялау көлемін өсіру есебінен минералды тыңайтқыштарды 1,4 есе ұлғайту;
- Егістікті (сүрі жерлерді) тиімді өңдеуге арналған өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алу шығындарының 50 %-ын субсидиялау;
- Ірі қара малдың орташа тірідей салмағы АӨК-ге енгізілген аяқталған ғылыми әзірлемелердің үлесін арттыру қажет.

Отандық өндірістің негізгі азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етілуі.

Бұл міндетті жүзеге асыруда:

– Азық-түлік тауарларымен (оның ішінде әлеуметтік маңызы бар) 80 % деңгейінде қамтамасыз етілуі;

– Алма өндірісі;

– Шұжық өнімдерінің өндірісі;

– Құс етінің өндірісі;

– Балық өндірісі;

– Көкөніс өндірісін қолға алу қажет.

Қазірдің өзінде жаңа қаржылық күйреу жағдайында тұрақсызданатын халықаралық нарықтарға шикізаттың шығуын барынша жеделдету қажет. Біздің негізгі импорттаушыларымыз шикізат сатып алуды едәуір қысқартуы, ал бағалар күрт төмендеуі мүмкін. Біздің озыңқы стратегиямыз кейіннен елге ықтимал жаһандық дағдарыс кезеңінен аман өтуге көмектесетін қаражатты нарықтардың тұрақсыздануы басталғанға дейін өте тез жинақтауға мүмкіндік береді.

Өңделген өнімнің үлесін 70 %-ға дейін жеткізе отырып, АӨК өнімдерінің экспортын 2 есе ұлғайту.

Бұл міндетті жүзеге асыруда:

– АӨК өнімдерінің экспортын 2019 жылғы деңгеймен салыстырғанда 2 есе ұлғайту;

– АӨК өнімдері экспортының жалпы көлеміндегі өңделген өнімдердің үлесі;

– Өндірісі халықаралық стандарт (оның ішінде GMP-стандарт) бойынша сертифицирталған жануарлардың аса қауіпті ауруларына қарсы ветеринариялық препараттардың үлесі;

– Қауіпсіздік көрсеткіштері бойынша мониторингтелуі тиіс тамақ өнімдерін қамту үлесін арттыруға көңіл бөлу қажет.

Бірізді және болжауға келетін сыртқы саясат – ұлттық мүдделерді ілгерілету мен өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайту. Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу, принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм екенін естен шығармауымыз керек.

7 ірі экожүйе қалыптастыру және инвестициялық жобаларды іске асыру есебінен 1 млн ауыл тұрғынының табысын тұрақты арттыру міндеті тұр.

Бұл міндетті жүзеге асыруда:

– Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялар көлемі;

– Тамақ өнімдері өндірісінің негізгі капиталына тартылған инвестициялар көлемі;

– АӨК-те іске асырылған инвестициялық жобалардың саны;

– Ауыл шаруашылығы кооперативтері өндірген өнім көлемінің өсуі;
– Цифрландырылған жер деректерінің үлесіен арттыру қажеттілігі туындап отыр.

Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – ауыл шаруашылығы кешенінен пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм.

Сонымен қатар, ауылдық аумақтарды дамыту тәсілдерінің институционалдық жағынан қамтамасыз етілуін дамыту және тиімділігін арттыру, сондай-ақ ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсарту және жайлы өмір сүру ортасын жасау мақсатында Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы [4]. Жарлыққа қол қойды.

Ауылды дамытуға бағытталған бағдарлама ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталады және экономиканы арттырудың катализаторы болатыны сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960>.

2 «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі №423 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы <https://primeminister.kz/kz/decisions/28122020-898>.

3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобаны бекіту туралы//Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 732 қаулысы. <https://adilet.zan.kz>.

4 Ауылды дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы. <https://www.inform.kz>.

ГРНТИ 06.52.17

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВА В УПРАВЛЕНИЕМ РАЗВИТИЕМ ЭКОНОМИКИ

Ж. Сұраған

*Магистрант, Академия государственного управления при Президенте Республики
Казахстан, г. Астана*

Сталкиваясь с ограниченностью государственных ресурсов и бюджетных возможностей, признавая при этом важность инвестиций в инфраструктуру для содействия росту своей экономики, правительства все чаще обращаются к частному сектору в качестве альтернативного дополнительного источника финансирования для покрытия дефицита финансирования. Развитие и всестороннее изучение ГЧП как способа внедрения технологий и инноваций частного сектора для улучшения качества государственных услуг за счет повышения операционной эффективности на данном этапе экономического развития нашего государства является одним из актуальных вопросов современного Казахстана.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инвестиция, проект, социальная сфера, анализ.

Мировые тенденции развития экономических отношений в настоящее время требует от Казахстана применение новых методов регулирования экономических отношений, что стало причиной проблеме конкурентоспособности национальной экономики. В данном случае одним из основных приоритетов развития эффективной конкурентоспособной экономической системы считается вывод национальной экономики на другой уровень развития, осуществления которой в свою очередь реализуется путем модернизации в целом экономической модели. Для достижения данной цели перед государством поставлено задача создание благоприятных условий и поиск оптимальных инструментов, способствующих развитию всех институтов национальной экономики.

Одним из важных направлений национальной экономики является социальная сфера, которая в свою очередь играет важную роль в повышении уровня экономического роста страны. Особенность социальной сферы заключается в том, что обеспечение потребности данной сферы ограничена возможностями государственного бюджета, что является причиной развития социальной инфраструктуры в целом. Социальная сфера имеет свою

специфику, которая заключается в ее значимости для жителей Казахстана, фундаментом предоставления гарантированного качества жизни, с другой стороны, данное направление является непривлекательной для прямых частных инициатив. Поиск альтернативных форм поддержки социальной сферы становится актуальным вопросом. Один из таких альтернатив который показал свою эффективность на протяжении долгового времени и зарекомендовавший себя, является государственно-частное партнерство. Необходимость «развития государственно-частного партнерства» [1]. было заложено в Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Применение института государственно-частного партнерства в социальной сфере приобрело свою значимость и актуальность с принятием Национального плана развития РК до 2025 года [2]. Доступность социальных услуг, возмещение инвестиционных затрат на строительство медицинских организаций, увеличение инвестиции в образование путем применения ГЧП был определен как приоритетное направление развития Казахстана [3].

Мировой опыт, показывает, что механизм ГЧП является одним из ключевых инструментов для развития национальной экономики.

На сегодняшний день ГЧП показал себя как один из вариантов привлечения инвестиций со стороны предпринимателей в экономику государства путем объединения ресурсов со стороны государства и частного бизнес партнера. Как показывает практика ГЧП – это сотрудничество государства с бизнесом на взаимовыгодных условиях равного распределения рисков, выгод и затрат. Статья 3 Закона о государственном частом партнерстве определил следующие задачи, определяющие значение данного института в экономической системе государства:

1) создание условий для эффективного взаимодействия государственного партнера и частного партнера в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Казахстан;

2) привлечение инвестиций в экономику государства путем объединения ресурсов государственного партнера и частного партнера для развития инфраструктуры и систем жизнеобеспечения населения;

3) повышение уровня доступности и качества товаров, работ и услуг с учетом интересов и потребностей населения, а также иных заинтересованных лиц;

4) повышение общей инновационной активности в Республике Казахстан, в том числе содействие развитию высокотехнологичных и наукоемких производств [4].

Так же перед государством стоят другие задачи решение которых должно благотворно повлиять на развитие социально-экономической инфраструктуры государства.

Институт ГЧП может дать преимущества не только в развитии инфраструктурных услуг в секторах энергетики, связи, транспорта и водоснабжения, но и в сфере оказания социальных услуг, куда входит образование, здравоохранение и др.

В мировой практике существует несколько причин расширения сотрудничества с частным сектором в разработке и предоставлении инфраструктурных услуг, которые включают:

- повышение эффективности реализации проектов, их эксплуатации и управления;
- наличие дополнительных ресурсов для удовлетворения растущих потребностей в инвестициях в социальный сектор;
- доступ к передовым технологиям (как аппаратным, так и программным).

После принятия закона «О концессиях» в 2006 году были реализованы первые проекты по ГЧП в Казахстане. В дальнейшем государством проведена работа по совершенствованию и развитию ГЧП. Принятие в то время нового Закона, стало толчком для ускоренного развития ГЧП в Республике Казахстан. Нормы закона определил порядок и формы инвестирования, так же впервые было регламентировано возможность частной финансовой инициативы.

Развитие ГЧП согласно данным на сайте АО «Казахстанского центра государственно-частного партнерства» на 01.11.2022 год выглядит следующим образом: всего проектов 1350 (реализованных и реализующихся на данный момент) из них реализуемые договора 841, а общий объем привлеченных инвестиции 1 335,9 млрд тенге [5].

С принятием Закона увеличилось число проектов реализуемых в рамках ГЧП, так: в 2016 году подписано 15 договоров ГЧП, в 2017 году – 161, в 2018 году – 292, и в 2019 году – 294. По показателям привлечения инвестиций в рамках ГЧП Казахстан стал одним из лидеров в Центральной Азии в части подписанных договоров ГЧП [6].

До настоящего времени политика государства направленная на развитие ГЧП считалось успешной. Однако, в 2019 году Счетным комитетом по контролю за исполнением республиканского бюджета (далее – Счетный Комитет) был проведен анализ реализованных проектов ГЧП в Казахстане, где были выявлены ряд проблем противоречащие целям и задачам ГЧП в целом. К таким серьезным выявленным проблемам относятся такие как отсутствие прозрачности и неправомерное использования ГЧП, существование коррупционных рисков, которые так же подтвердились и на региональном уровне.

Анализ показал, что в Казахстане отсутствует равное распределение обязанностей и рисков между государством и частным бизнесом. Из 717 проектов, по которым заключены договоры, только 30% не требуют возмещения затрат. По отдельным проектам государственные обязательства практически полностью покрывают стоимость проектов (по 44 проектам 100%, по 177 – от 50 до 100%, по 490 – до 50%) [7]. Данное обстоятельство доказывает что договора по ГЧП заключается в основном по первой модели возмещения затрат, которая менее эффективна и не уменьшает нагрузку на бюджет. Кроме того, в ходе анализа ГЧП проектов было обнаружено что возмещение затрат по

некоторым местным проектам превышала их стоимость, что в свою очередь влечет неэффективное использование бюджетных средств.

Согласно отчету Счетного комитета, «активность заключения проектов ГЧП приводит к росту государственных обязательств, которые не соразмерны с объемами привлекаемых инвестиций». По состоянию на 1 января 2020 года на 1 тенге привлеченных инвестиций (838,9 млрд тенге) приходится 1,4 тенге государственных обязательств. А по республиканским проектам данный показатель составляет 2,4 тенге гособязательств на 1 тенге инвестиций [8]. Тем самым данный анализ показал что основная доля проектов ГЧП были реализованы с помощью государства, которые не обеспечивали снижение стоимости проекта и доступности населения к качественным социальным услугам. Кроме того, существующая система по размещению государственного заказа на социальные услуги и предоставление гарантий на основе договора субъекту ГЧП тормозит развитие конкурентной среды в сфере оказания социальных услуг. Обязательство государство были отсрочены. В связи с возмещением расходов по ГЧП проектам из государственного бюджета снижение нагрузки на бюджет не наблюдалась. На данном этапе большое количество ГЧП проектов продолжает финансироваться за счет бюджетных денег, что не снижает нагрузку на бюджет [9].

Данный вопрос был предметом обсуждения расширенного заседания Правительства от 15 июля 2019 года, где Президент отметил что «Государство обязалось возместить бизнесу инвестиционные затраты по проектам в размере 90% от общей их стоимости». Также было отмечено что все выплаты по проектам ГЧП составляет около 30% выплат всех обязательств предстоящих ближайшие годы на государственный бюджет.

Сделанный анализ сложившейся ситуации доказывает, что в целях сокращения бюджетной нагрузки при определении методов финансирования государству необходимо отдавать предпочтение 3-й категории проектов, то есть без возмещения из бюджета, где основная доля возмещения происходит за счет рынка.

Еще одной из проблем применения ГЧП для инвестирования проектов в социально значимые сферы является отсутствие мониторинга эффективности завершенных проектов по обеспечению спроса на социальные услуги и четкой политики дальнейшего развития ГЧП.

Важность ГЧП была определена в проекте концепции Европейской экономической комиссии ООН, основанного на принципе «люди прежде всего» или ГЧП на благо людей (People-first PPP). «People-first PPP» – это долгосрочные договорные отношения между государственным и частным секторами, где основной целью является обеспечение ценности для людей, основанного на приверженности служению и защите сообщества, а проект ГЧП должен разрабатываться с учетом реальных интересов людей» [10]. На сегодняшний день международным сообществом реализуется концепция People-first PPP, которое направлено на улучшение качества жизни людей в государстве. В данном случае особенно внимание должно быть уделено на

удовлетворение спроса на социальные услуги социально и экономически уязвимых слоев населения, и конечно же на осуществление устойчивых проектов, которые в свою очередь направлены на защиту окружающей среде.

В современных условиях в Казахстане отсутствует какой-либо программный документ определяющий четкие цели задачи и приоритетные направления развития ГЧП. В Казахстане с момента внедрения института ГЧП только в 2011 году была принята Программа развития государственно-частного партнерства на 2011-2015 годы (Программа ГЧП), которая определяла основные направления развития ГЧП. Но к сожалению, после завершения данной программы со стороны Правительства не были разработаны программные документы, определяющие приоритетные секторы для партнерства. Отсутствие какого-либо программного документа вызвала на местном уровне непропорционального использование механизма ГЧП на (по состоянию на 1 сентября 2020 года было подписано 813 договоров ГЧП на сумму 1,8 трлн тенге, только 9 из которых являются проектами национального уровня, а 803 – проектами местного уровня (муниципальные или региональные). На местном уровне реализовались мелкие проекты без капитальных вложений. Около 54% заключенных договоров ГЧП приходится на детские сады [11]. Необходимость разработки программного документа с учетом опыта предыдущих лет и современной международной тенденции по использованию ГЧП для удовлетворения потребностей человека продиктовано Стратегией 2050 и Национальным Планом до 2025 года. Разрозненность и отсутствие четкого плана действий по дальнейшему развитию ГЧП не дает возможность реально оценить эффективность применения ГЧП в социальных проектах и внедрению принципа мировой концепции ГЧП «People-first PPP».

В соответствии с законодательством на республиканском уровне реализация ГЧП проектов осуществляются под надзором Казахстанского центра государственно-частного партнерства и уполномоченными государственными органами. Наличие всестороннего контроля обеспечивает реализацию проектов ГЧП. В то же время на местном уровне надзор над проектами ГЧП являются более мягкими, так как в основном контроль и мониторинг за реализацией проектов ГЧП ложится на плечи местного исполнительного органа.

Генеральная прокуратура, Счетный комитет Министерства финансов и Национальная палата предпринимателей («Атамекен») провели собственные анализы практики ГЧП в 2019 году и публично подтвердили случаи фиктивных ГЧП проектов, отсутствие прозрачности и неправомерное использования механизма ГЧП, включая коррупцию со стороны региональных и местных чиновников. Проблемы в механизме ГЧП так же была озвучена, что в июле 2019 года президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев признал, что вся концепция ГЧП в Казахстане была дискредитирована [12].

Таким образом, по региональным проектам на сегодняшний день образовалась тенденция со стороны бизнес сообщества что механизм ГЧП

является единовременной возможностью получения дохода, поддерживаемый государством, на срок до 30 лет.

Так же, в Казахстане свыше 36% договоров ГЧП заключены путем частной инициативы. Где договор заключался без проведения конкурса и отсутствием какой либо конкуренции. Отсутствие должного контроля и прозрачности на региональном уровне привело к коррупционным скандалом который так же негативно отразилось в целом на политику ГЧП в Казахстане.

Так же на сегодняшний день на всеобщем доступе отсутствует информация по реализованным и реализуемым проектам ГЧП что существенно влияет на привлекательность проектов ГЧП для инвесторов. Кроме того отсутствие аналитических данных направленных на выявление социально-экономического эффекта от реализованного проекта как на региональном так и на республиканском уровне не дают возможность определить реальный эффект в экономике. Согласно данным Казахстанского центра ГЧП на 01.11.2021 года были расторгнуты договора по 66 проектам, однако какой либо информации по каким причинам были расторгнуты договора отсутствует. Сайт Центра ГЧП не содержит подробной информации необходимые для потенциальных инвесторов. Создание электронной площадки на примере зарубежных стран положительно отразилось бы на привлечение новых инвесторов в том числе зарубежных.

На основании выше сказанного можно сказать что проекты ГЧП должны решать социально-экономические задачи, способствующих улучшению качества предоставляемых социальных услуг населению, развитию региона и решение этих задач возможно только на основе проработанной, просчитанной, взаимодействующие с другими программными документами государства стратегией дальнейшего развития ГЧП.

Государство должно ориентироваться на международный опыт использования механизма ГЧП проектов. Так как для многих стран это было решением ключевых задач по привлечению инвестиций. Так же помимо привлечения инвестиций дает множество других положительных эффектов как развитие предпринимательства, создание новых рабочих мест, привлечение инвесторов что на сегодняшний день является актуальным. Так же сама концепция является наиболее актуальным для государства в целом, и приток частного капитала даст положительный эффект на развития экономики [13].

Развитие института государственно-частного партнерства, в значительной степени зависит среды ее обитание. Которая состоит из, социально-культурных особенностей, так и экономической ситуации в стране, и технологических факторов, влияющих на прогресс в конкретной отрасли. Для этого необходимо определить, основные перспективы ГЧП в социальной сфере, и провести анализ среды.

Для этого, будет использована два метода – PEST и SWOT анализ. PEST анализ подразумевает оценить политической (Political), экономической (Economic), социально-культурной (Social) и технологической (Technological) среды, выявления основных факторов в каждой из них, влияющих на

реализации проектов ГЧП в социальной сфере. PEST анализ дает возможность узнать влияние внешних и внутренних политических факторов, значение экономической динамики на развитие партнерства в социальной сфере.

SWOT анализ дает возможность изучить Сильных (Strength), Слабых (Weaknesses) сторон ГЧП проектов, которые влияют на реализацию проектов ГЧП в социальной сфере, а также на выявление потенциальных Возможностей (Opportunities), которые могут способствовать их дальнейшему развитию, так же Угроз (Threats), которые могут навредить в реализации ГЧП проектов

PEST– анализ	
Р-политические	<p>Положительная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Развития государства в социально-экономическом развитии страны и института ГЧП – Стремление государства к улучшению предоставляемых социальных услуг; <p>Отрицательная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Несовершенство существующей нормативно-правовой базы в области ГЧП; – Наличие коррупции в области ГЧП.
Е-экономика	<p>Положительная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Стремление государства к развитию механизмов обеспечения доходности частной стороны при реализации проектов ГЧП; – Незанятость рынка в области социальной сферы (медицины, образования); <p>Отрицательная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Низкий уровень тенге по отношению к доллару; – Отсутствие специализированных финансовых институтов (фондов, банков) для финансирования проектов ГЧП;
S-социальные	<p>Положительная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Готовность частного бизнеса к предоставлению социальных услуг; – Потребность населения в высококачественных социальных услугах; <p>Отрицательная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Отсутствие достаточного доверия между органами государственной власти и представителями бизнеса;
Т-технологические	<p>Положительная сторона:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Цифровизация сферы ГЧП (создание электронных источников с информацией о партнерстве).

Основные сильные стороны для института ГЧП это благоприятное влияние это благоприятное влияние на экономику в целом. Слабая сторона является риск потери капитала, как мы выше изложили что негативно сказывается на привлечение частных инвесторов к ГЧП проектам. Наиболее важным для развития ГЧП проектов Казахстана является принятия

национального плана развития ГЧП, что в свою очередь может привести к рывку в механизме ГЧП проектов.

Литература

1 Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>.

2 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.

3 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 15. 02.2018 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.

4 О государственно-частном партнерстве Закон Республики Казахстан от 31.10.2015 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500012717>.

5 <https://kzppp.kz/projects>.

6 <https://kzppp.kz/projects>.

7 Аналитика счетного комитета.

8 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717>.

9 Draft Guiding Principles on People-First Public-Private Partnerships (PPPs) for the United Nations Sustainable Development Goals (UN SDGs) (3 May 2018). URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/ceci/documents/2018/PPP/Forum/Documents/The_8_Guiding_Principles_for_People-first_PPPs_in_support_of_the_UN_SDGs-Part_II.pdf.

10 <https://kzppp.kz/projects>.

11 Препятствия на пути развития государственно-частного партнерства в Казахстане. URL: <https://legalpro.kz/prepiatstviia-na-puti-razvitiia-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-v-kazakhstan>.

12 Карташов К.Н. Государственно-частное партнёрство в современном Казахстане. Молодой ученый. – 2020. № 16 (306). – С. 239-243. URL: <https://moluch.ru/archive/306/68872>.

ҒТАМР 06.91

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ БИЗНЕС

А.А. Боранбай

М.э.н., оқытушы, Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ.

Б. Икетаев

Студент, Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ.

Мақалада электронды бизнестің ұстанымы, сонымен қатар белсенді түрде дамып келе жатқан электрондық коммерцияның негізгі мәселелері, оның функционалдығы мен бүгінгі экономика үшін маңыздылығының анықтамасы берілген. және оның ерекшеліктерінің негізгі факторлары берілген.

Түйін сөздер: электронды коммерция, электронды бизнес, интернет-технологиялар, интернет-дүкен, интернет-бизнес.

Қазіргі заманғы коммуникация құралдарының соңғы жылдардағы қарқынды дамуы Дүниежүзілік ақпараттық магистральдың пайда болуына алып келеді және қазіргі уақытта «Цифрлық мәдениет» деп аталатын адам қызметінің түбегейлі жаңа түрін құруға негіз қалайды. Осы процестердің әсерінен ақпаратпен жұмыс істеудің көптеген дәстүрлі әдістері объективті түрде түбегейлі өзгерістерге ұшырайды. Үшінші мыңжылдықтың басы адамзат үшін Дүниежүзілік компьютерлік желінің орасан зор мүмкіндіктерін түсіну және оларды экономика мен халықаралық бизнестің әртүрлі салаларында пайдалану кезеңіне айналады. Бір сөзбен айтқанда, біз Интернет экономикасы немесе цифрлық әлем экономикасы, электрондық бизнес дәуірі деп аталатын жаңа экономиканың табалдырығында тұрмыз.

Бүкіл әлемдегі интернет-аудиторияның жыл сайынғы қарқынды өсуі оның сипаттамаларын – пайдаланушылар санын, олардың ұлттық-демографиялық құрамын, жасын, әлеуметтік мәртебесін талдаудың объективті қиындықтарын анықтайды. Мұндай зерттеулердің негізгі қиындығы-Интернеттегі статистика «адам факторы» бойынша емес, желіге қосылған компьютерлердің IP-мекен – жайлары бойынша, дәлірек айтсақ, олардың өзара байланыстарының саны, сипаты мен уақыты бойынша жүргізіледі. Сондықтан, тиісті тақырыптағы бірқатар жарияланымдарда әр түрлі және қарама – қайшы деректер бар, олардың негізінде Сіз тек жалпы трендті орната аласыз-Интернет қолданушыларының саны үнемі өсіп келеді және олардың құрамы әр түрлі болады. Comscore компаниясының әлемдік Интернет аудиториясының жағдайы туралы соңғы есебіне сәйкес, 2008 жылдың желтоқсанында бүкіл әлем бойынша

желі қолданушыларының саны 1 миллиард адамға жетті. Сондай-ақ, зерттеу барлық әлемдік елдер арасында интернет пайдаланушылардың ең көп саны Қытайдың үлесіне тиетінін хабарлады: 180 миллион адам немесе жаһандық желінің әлемдік аудиториясының 18% (бестен бір бөлігі). Бұл көрсеткіш бойынша екінші орынды АҚШ 16,2% үлесімен алады, одан кейін Жапония – 6%, Германия – 3,7% және Ұлыбритания – 3,6%.

Интернеттің ақпараттық жүйесінің тез өсуі оның орталықтандырылмаған табиғатымен түсіндіріледі. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің ешқайсысы Интернеттің иесі болып табылмайды және оны басқара алмайды. Орталықтандырылмаған телекоммуникациялық инфрақұрылымды құру және қаржыландыру бірқатар инвестициялық тәуекелдерді әртараптандырады және әдетте ірі телефон компанияларына тиесілі дәстүрлі орталықтандырылған телекоммуникациялық бизнес жүйелерінен айтарлықтай ерекшеленеді. Шын мәнінде, бұл жаңа, виртуалды, яғни тек электронды кеңістікте, әлемде пайда болу туралы. Қазірдің өзінде Интернет жаңа типтегі ғаламдық ақпараттық инфрақұрылымның прототипіне айналатыны анық. Мұндай инфрақұрылым жеке фирмалардың жергілікті бизнес тәжірибесіне айтарлықтай әсер етеді. Шын мәнінде, бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиялар Кез келген кәсіпорынның қызметі үшін төрт негізгі процеске әсер етеді: инновация, өндіріс, алмасу және қызмет көрсету. Айта кету керек, бүгінде ғалымдар мен мамандар арасында «электрондық коммерция» ұғымына адам қызметінің нақты қандай салаларын енгізу керектігі туралы консенсус жоқ. Бірқатар авторлар электрондық коммерцияны Интернет арқылы сатып алумен анықтайды.

Дүниежүзілік сауда ұйымы шеңберінде «электрондық сауда» термині телекоммуникациялық желілер арқылы тауарлар мен қызметтерді өндіру, маркетинг, логистика және тікелей сату ретінде түсіндіріледі. «Азия Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы» халықаралық экономикалық ұйымы (АТЭС) осы терминнің мағынасына өз нұсқасын береді: «электрондық сауда» бұл мәмілелер мәтіндік, дыбыстық және визуалды деректерді қоса алғанда, цифрлық ақпаратты беруге және өндеуге байланысты болған жағдайда, ұйымдар да, жеке тұлғалар да тартылатын коммерциялық мәмілелерге жатады, ашық желілерге шығатын ашық (мысалы, интернет) немесе жабық желілерден алынған.

Электрондық коммерцияның ең көп кездесетін анықтамаларының бірі келесідей: электрондық коммерция-бұл іскери серіктестер арасындағы электрондық байланыс құралдары арқылы қолданыстағы байланыстарға негізделген тауарлар мен қызметтердің алмасуы. Бұл мақалада дәл осы термин қолданылады, ал «электрондық бизнес» және «электрондық сауда» ұғымдары синоним болып саналады.

Электрондық бизнес, электрондық коммерция және жаңа нарықтық өзара әрекеттесу түрлері қазіргі уақытта бизнес-процестерді автоматтандырудан және интернет арқылы тауарлар мен қызметтерді сатудан әлдеқайда көп нәрсені білдіреді. Бұл бұрын қол жетпейтін көптеген жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, олардың ішінде: өзін-өзі басқару және өзін-өзі ұйымдастыру

қағидаттарына негізделген операцияларды оңтайландыру, бизнес-серіктестермен функционалдық қатынастар құру (шығындарды азайтатын және инновацияларды енгізуді жеделдететін қатынастар), қызмет көрсету сапасын арттыру, тұтынушылардың толық қанағаттануы және т.б. Техникалық-экономикалық жоспардың күрделілігіне қарамастан, Қазақстандық компаниялардың саны артып келеді. Интернет-коммерция қолданылатын құралдар тізіміне. Сонымен қатар, көптеген фирмалар Интернетті өз қызметінің барлық кезеңдерінде қолданады, «көптеген компаниялар үшін мәселе интернетті пайдалану керек пе, жоқ па, оған қандай бюджет бөлу керек және оны қалай бөлу керек».

Интернет пайдаланушылар санының жарылғыш өсуі, бірінші кезекте, шетелде, әлеуетті клиенттермен өзара іс-қимылда жаңа мүмкіндіктер ашты және интерактивті маркетингті сапалы жаңа деңгейге шығарды. Екінші жағынан, бұл Интернет пен электрондық коммерция ақпарат көзі және сауда жасау үшін дүкендер ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын толығымен алмастыратын уақыт келеді деген көптеген жарияланымдарға әкелді.

Қазіргі уақытта бизнесте интернетті пайдаланудың екі негізгі бағыты бар:

1) байланыс құралы, анықтамалық ақпарат көзі, электрондық желілерден тыс шаруашылық қызметті жүргізу үшін жарнама және маркетинг құралы ретінде;

2) желілік экономика қағидаттарына негізделген электрондық бизнесті жүргізу құралы ретінде.

Электрондық бизнес экономиканың әртүрлі секторларында және әртүрлі елдерде әртүрлі қарқынмен дамып келеді. Көптеген қызметтер, мысалы, қаржылық қызметтер, бүгінде электронды түрде жаппай ұсынылуы мүмкін, бірақ бүкіл бизнесті «электронды рельстерге» ауыстыру кейбір мәселелерді шешудің қиындығына байланысты, атап айтқанда, коммерциялық құпияны қамтамасыз ету үшін қажетті цифрлық қолтаңбаларды танумен байланысты. Электрондық бизнестің мақсаты белгілі бір экономикалық және инфрақұрылымдық ортадағы кәсіпорындардың белгілі бір түрінің қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Ең алдымен, электронды бизнеске электронды кәсіпорындар қажет. Батыс кәсіпорындары соңғы онжылдықты бизнес-процестерді автоматтандыруға арнады. Сонымен қатар Интернет дамыды. Бір сәттен бастап ол компаниялардың электрондық жүйелерін бір-бірімен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Төмен нарықтық кедергілерге және кең әмбебаптандыруға байланысты В2С модельдеріндегі бәсекелестік әдетте орасан зор, тұрақты брендтерді қалыптастыру және адал клиенттерді ұстап қалу мәселелері өте күрделі, бұл агрессивті маркетинг пен жарнаманың жоғары шығындарына, баға соғыстарына және ықтимал жоғары болса да, бірақ жарқыраған нақты қаржылық нәтижелерден алыс.

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта іске асырылатын бизнес-модельдерді келесі түрлерге бөлуге болады:

1) тік;

2) көлденең;

3) аралас;

4) инфрақұрылымдық (B2B үшін бағдарламалық қамтамасыз етуді қоса алғанда);

5) жарнамалық және маркетингтік;

6) өзгелері (тауарларды корпоративтік пайдаланушыларға сату, персоналды іріктеу жөніндегі қызметтер, пошта қызметтері, өзге де бағыттар).

Электрондық бизнестің отандық секторында тәжірибеде жұмыс істейтін жауаптар мен дайын шешімдерден гөрі проблемалар мен сұрақтар көп.

Батыста желіде сатып алу үшін есеп айырысу әдісі, екіншіден, саудагерлердің де, халықтың да банк жүйесіне деген сенімсіздігі, оның ішінде банктер ұсынатын есеп айырысу карточкаларын қолдана отырып есеп айырысу жүйелеріне де қатысты.

Сауда өз тарапынан сатып алушылардың карточка бойынша төлемді растаудан немесе клиенттің тауарды қабылдаудан бас тартуынан қорқады, ал оны жеткізу шығындары қазірдің өзінде жүзеге асырылды.

Екінші жағынан, коммерциялық банктер мен электрондық есеп айырысу жүйелерінің менеджерлері әлі күнге дейін көптеген пайдаланушылар арасында дәстүрлі сауда желілерінде карточкалармен төлем жасаудан гөрі желіде карточкаларды қолдану арқылы есеп айырысу қауіпті деген пікірді өзгерте алмайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Паршенцев А.А. Проблема и перспективы развития электронных магазинов // Маркетинг в России и за рубежом. 2000. – С. 85.

2 The ComScore. Digital Year in Review. 2009 ComScore World Metrix, Inc. – URL: [http:// www.comscore.com](http://www.comscore.com).

3 Современные телекоммуникации // Отраслевой информационно-аналитический журнал. Экспертиза. Тенденции общества. – 2009.

ГРНТИ 06.71.05

ОПТИМИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ: ОЦЕНКА ФАКТОРОВ

Ж.Ә. Сарабек

*Магистрант, Академия государственного управления при Президенте Республики
Казахстан, г. Астана*

Касым-Жомарт Токаев на встрече с общественностью Алматинской области 19 октября 2022 года поручил правительству увеличить финансирование жилищного строительства и капитального ремонта аварийного жилья для улучшения жилищно-коммунальных условий граждан.

По итогам 2021 года обеспеченность жильем на одного проживающего по Казахстану составляет всего 23,2 квадратного метра. В соответствии с социальными стандартами ООН показатель обеспеченности должен составлять минимум 30 квадратных метров на одного жителя.

По данным Бюро Национальной статистики в целом по стране имеются 1801 единиц жилых домов в аварийном состоянии по итогам 2021 года.

При решении данных проблем очень важна роль государства как регулятора рынка недвижимости и строительной деятельности страны в целом.

Ключевые слова: экономика, обеспеченность жильем, аварийное жилье, инвестиции, строительство.

Глава государства Касым-Жомарт Токаев на встрече с общественностью Алматинской области 19 октября 2022 года поручил правительству увеличить финансирование жилищного строительства и капитального ремонта аварийного жилья для улучшения жилищно-коммунальных условий граждан [1].

По итогам 2021 года обеспеченность жильем на одного проживающего по Казахстану составляет всего 23,2 квадратного метра. Самые низкие показатели у Жамбылской (18,0 кв.м.), Туркестанской (19,1 кв.м.), Кызылординской (20,9 кв.м.), Алматинской (21,0 кв.м.) и ВКО (21,2 кв.м.). Лидерами же являются г. Астана (30,6 кв.м.), г. Алматы (29,0 кв.м.) и Мангистауская область (27,3 кв.м.) [2]. В соответствии с социальными стандартами ООН показатель обеспеченности должен составлять минимум 30 квадратных метров на одного жителя [3].

По данным Бюро Национальной статистики в целом по стране имеются 1801 единиц жилых домов в аварийном состоянии по итогам 2021 года [4].

При решении данных проблем очень важна роль государства как регулятора рынка недвижимости и строительной деятельности страны в целом.

Участие государства в регулировании строительной деятельности необходимо и обусловлено тем, что данный процесс участия способствует объединению государственных и индивидуальных интересов, чтобы развить крупные взаимоотношения в экономике между потреблением, накоплением и инвестированием базируясь на прогнозировании, стратегическом планировании, бюджетном финансировании, налогообложениях и других способах государственного воздействия на рынки инвестиций, подрядных работ, недвижимости [5].

Участие в бюджетном финансировании со стороны государства диктует необходимость изучать факторы влияющие на показатель обеспеченности жильем.

На основе множественной регрессии изучалось влияние всех инвестиции в основной капитал (X_1), бюджетных инвестиции в основной капитал (X_2), внебюджетных инвестиции в основной капитал (X_3), внутренних инвестиции в основной капитал (X_4), внешних инвестиции в основной капитал (X_5) и инвестиции в жилищное строительство (X_6) на показатель обеспеченности жильем на одного проживающего с 2008 по 2021 годы. Получена множественная корреляционно-регрессионная модель, характеризующая эту взаимосвязь по стране в целом:

$$Y_X = 1,92 - 0,26X_1 + 0,02X_2 + 0,22X_3 + 0,09X_4 - 0,03X_5 + 0,06X_6$$

Таблица 1. Результаты регрессии модели №1.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	1.92613	0.20022	9.620	< 2e-16 ***
log(baza\$Invest_v_OK_mlntg)	-0.26122	0.15590	-1.676	0.0952.
log(baza\$Budget_invest_v_OK_mlntg)	0.02006	0.04052	0.495	0.6211
log(baza\$Vnebudjetbye_sredstva_mlntg)	0.22039	0.13927	1.582	0.1150
log(baza\$Vnutrennie_invest_v_OK_mlntg)	0.08595	0.04887	1.759	0.0800.
log(baza\$Vneshnie_invest_v_OK_mlntg)	-0.02637	0.01598	-1.650	0.1004
log(baza\$Invest_v_ZhilStroi_mlntg)	0.06465	0.01549	4.175	4.29e-05 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				

Коэффициенты регрессии модели №1 показывают, при увеличении инвестиции в жилищное строительство (X_6) на 1% показатель обеспеченности жильем на одного проживающего увеличивается в среднем на 0,06% (p-value=4.29e-05). При увеличении инвестиции в основной капитал (X_1) на 1% показатель обеспеченности жильем на одного проживающего уменьшается на

0,26% (p-value=0,09). В при увеличении внутренних инвестиции в основной капитал (X_4) на 1% показатель обеспеченности жильем на одного проживающего увеличивается на 0,09% (p-value=0,08).

Влияние факторов бюджетных инвестиции в основной капитал (X_2), внебюджетных инвестиции в основной капитал (X_3) и внешних инвестиции в основной капитал (X_5) рассматривать не будем. Так как коэффициенты влияния по данным факторам не достоверны (показатель p-value намного превышает 0,05). Модель описана на 38,5%, R^2 равен 0,3681. P-value: $2.2e-16$, что намного меньше показателя 0,05.

Далее была построена модель №2, связывающее показатель обеспеченности жильем на одного проживающего с площадью введенных в эксплуатацию жилых зданий (X_1), индексом цен в строительстве (X_2), индексом цен оптовых продаж на строительные материалы (X_3) и средними ценами продажи нового жилья в областных центрах за 1 кв.м. (X_4) в период 2008-2021 годах:

$$Y_X = 0,18 + 0,02X_1 - 0,001X_2 - 0,002X_3 + 0,25X_4$$

Таблица 2. Результаты регрессии модели №2.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	0.1828160	0.5679938	0.322	0.748
log(baza\$Ploshad_vved_zhil_zdaniy_tyskv)	0.0158927	0.0116293	1.367	0.173
baza\$Index_cen_v_stroi_k_pred_godu_proc	-0.0008735	0.0044185	-0.198	0.844
baza\$Index_cen_opt_prodazh_na_stroi_materialy_k_pred_godu_proc	-0.0016245	0.0011909	-1.364	0.174
log(baza\$Srednie_ceny_prodazhi_novogo_zhilya_v_obl_centrah_tg_za_1kv)	0.2507399	0.0204714	12.248	<2e-16 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				

Модель №2 показывает, что повышение средних цен продажи нового жилья в областных центрах за 1 кв.м. на 1% (X_4) увеличивает показатель обеспеченности жильем на одного проживающего на 0,25% (p-value=2e-16).

А такие факторы, как площадь введенных в эксплуатацию жилых зданий (X_1), индекс цен в строительстве (X_2) и индекс цен оптовых продаж на строительные материалы (X_3) не оказывают существенного влияния на нужный нам показатель. Модель описана на 58,9%, R^2 равен 0.5811. P-value: $2.2e-16$ при уровне значимости 0,05.

В следующей модели №3 описывается влияние площади введенных в эксплуатацию жилых зданий (X_1), объема выполненных строительных работ (X_2), количества подрядных организации (X_3), степень износа основных средств (X_4) и показатель обеспеченности жильем на одного проживающего (X_5) на количество аварийных жилых домов в период с 2008 по 2021 годы:

$$Y_X = 2,67 - 0,46X_1 + 0,17X_2 + 1,08X_3 - 0,02X_4 - 0,99X_5$$

Таблица 3. Результаты регрессии модели №3.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	2.67164	2.77892	0.961	0.3376
log(baza\$Ploshad_vved_zhil_zdaniy_tyskv)	-0.45671	0.23270	-1.963	0.0512.
log(baza\$Obem_vyp_stroi_rab_mlntg)	0.16903	0.24320	0.695	0.4879
log(baza\$Kolvo_podryadnyh_organiz)	1.08000	0.23668	4.563	9.25e-06 ***
baza\$Stepen_iznosa_osnovnyh_sredstv_proc	-0.01692	0.01245	-1.360	0.1756
log(baza\$Obespechennost_zhilem_na_odnogo_prozhivaushego_kv)	-0.98795	0.88111	-1.121	0.2637
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				

Анализ результатов модели №3 позволяет сделать вывод, что увеличение площади введенных жилых зданий (X_1) на 1% уменьшает количество аварийных жилых домов на 0,46% (p -value=0,05). А увеличение количества подрядных организации (X_3) на 1% увеличивает количество аварийных жилых домов на 1,08% (p -value=9,25e-06).

Показатели объема выполненных строительных работ (X_2), степень износа основных средств (X_4), показатель обеспеченности жильем на одного проживающего (X_5) не оказывают влияния на количество аварийных жилых домов.

Модель описана на 16,2%, R^2 равен 0.1391. P -value: 4,855e-06 при уровне значимости 0,05.

Построенные множественные регрессионные модели показали существующие факторы влияния на показатель обеспеченности жильем на одного проживающего и количество аварийных жилых домов по стране. Установлено положительное влияние инвестиций в жилищное строительство, внутренних инвестиций в основной капитал и повышение средних цен продажи нового жилья в областных центрах за 1 кв.м. на обеспеченность жильем населения. А инвестиции в основной капитал имеют отрицательный эффект. Это может быть связано с возрастающей капиталозатратностью нового жилья. На количество аварийных жилых домов влияют увеличение площади введенных жилых зданий и увеличение количества подрядных организации.

Исходя из вышесказанного следует сделать вывод о том, что для достижения поставленных главой государством целей необходимо увеличивать инвестиции в жилищное строительство, что отразится на росте площади вводимого жилья и, соответственно, увеличивать площадь вводимых жилых зданий.

Литература

1 Глава государства провел встречу с общественностью Алматинской области // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL:

<https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-obshchestvennostyu-almatinskoy-oblasti-1992251>.

2 Обеспеченность жильем на одного проживающего // Информационно-аналитическая система бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/704645>.

3 Сколько квадратных метров жилья приходится на одного казахстанца // Сетевое издание «Интернет ресурс Tengrinews. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-kvadratnyih-metrov-jilya-prihoditsya-odnogo-454919.

4 Количество жилых домов в аварийном состоянии // Информационно-аналитическая система бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/704639>.

5 Старова О.В., Пугачева П.А., Вдовина Е.В. Влияние государственного регулирования в строительстве // E-Scio. 2020. №12 (51). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-gosudarstvennogo-regulirovaniya-v-stroitelstve>.

ГРНТИ 06.71.01

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КВАЗИГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ә.Ә. Қаппар

*Магистрант, Академия государственного управления при Президенте Республики
Казахстан, г. Астана*

В Республике Казахстан большое внимание уделяется развитию квазигосударственного сектора (далее – КГС) и уменьшению доли государства в данных компаниях. Так, например, в Национальном плане развития Республики Казахстан до 2025 года подчеркнута важность повышения эффективности развития компаний с государственным участием, в частности, переход от высокой доли прямого государственного участия в экономике к эффективному КГС [1]. В данной статье рассматривается текущая ситуация развития КГС в Казахстане и даются предложения по преобразованию КГС и развития конкуренции путем уменьшения роли государства в регулировании данного сектора экономики

Ключевые слова: квазигосударственный сектор, развитие конкуренции, взаимодействие бизнеса с государством, корпоративное управление, развитие бизнеса.

В настоящее время в Казахстане насчитывается более 6000 организаций КГС, а также более 150 акционерных обществ с государственным участием, и необходимо пересмотреть управление этими организациями, так как их значительный вклад может сильно повлиять на общие экономические показатели страны [2].

Более того, существуют проблемы как раздутость и неэффективность КГС, а также ограничение потенциала и перспектив сфер развития бизнеса ввиду преобладания квазигосударственных компаний. В данной статье будут рассмотрены особенности развития квазигосударственных компаний в Казахстане и предложены механизмы снижения участия государства в данном секторе экономики и развития бизнеса.

Текущая ситуация развития КГС и бизнес сектора.

Рост числа государственных предприятий требует особого внимания со стороны правительства. Негативные события как неэффективное управление, сбои в предоставлении услуг усилили общественное давление на правительства с целью улучшения управления. Граждане и предприятия все чаще ставили под

сомнение отсутствие прозрачности и демократического контроля государственных предприятий и критиковали их за то, что они ориентированы на получение прибыли, а не на общественные услуги, а также за недобросовестную конкуренцию [3].

Более того, в настоящее время, государство прямо или косвенно представлено в предпринимательской деятельности. Кроме того, существует конкуренция с частным сектором: квазигосударственные компании осуществляют виды деятельности, которые потенциально можно передать в конкурентную среду.

Некоторые зарубежные авторы, утверждают, что власти должны поощрять бизнес к повышению эффективности, стимулировать местную конкуренцию, ограничивая прямое сотрудничество и применяя антимонопольное законодательство. Развитие конкурентных отношений является предпосылкой эффективного воздействия рыночных механизмов на обеспечение устойчивого экономического роста в стране. Созданные государственные предприятия во многих отношениях занимают привилегированное, монопольное положение, и это серьезно тормозит социально-экономическое развитие страны [4].

Следующий вопрос развития КГС является корпоративное управление, в котором были значительные и улучшения в управлении. Так, например, Самрук-Қазына разработал новую Методологию корпоративного управления (КУ), которая направлена на то, чтобы системы корпоративного управления поддерживали долгосрочный рост и устойчивое развитие компании [5].

Корпоративное управление является одним из подкомпонентов ключевых показателей эффективности (КПЭ) для оценки портфельных компаний. Независимая оценка портфельных компаний проводится каждые три года. За оценкой следует рейтинг КУ и рекомендации, на основании которых компания разрабатывает планы развития КУ для утверждения советами директоров. Процесс оценки также включает в себя ежеквартальную отчетность советам директоров о планах развития КУ и ходе реализации.

Первая независимая оценка корпоративного управления в 12 ключевых портфельных компаниях была проведена в 2018 году. Помимо ежегодной внутренней отчетности по Стратегии и бизнес-плану и достижению КПЭ перед советом директоров, Самрук-Қазына и все ее портфельные компании уполномочены публиковать годовые отчеты и отчеты об устойчивом развитии. Отчеты утверждаются советом. Требования к содержанию годового отчета определены в Кодексе корпоративного управления, а отчеты об устойчивом развитии готовятся в соответствии со стандартами Global Reporting Initiative (GRI). Минимальные требования к содержанию Годового отчета включают стратегический отчет о реализации, включая целевые достижения и важные события, обзор портфеля и финансовые результаты, относящиеся к производственной и операционной деятельности, отчет о структуре управления, соблюдении Кодекса корпоративного управления и управлении

рисками, а также инициативы в области устойчивого развития на закупки, человеческие ресурсы и окружающая среда [6].

Предложения по развитию КГС.

Субъекты КГС зачастую конкурируют с частным бизнесом, пользуясь преимуществами, недоступными частному сектору, например, субъектам КГС предоставляются более благоприятные условия доступа к ресурсам, рынкам, кредитам, лицензиям/разрешениям, видам деятельности, нежели частным предприятиям.

Государство, увеличивая или сохраняя высокий уровень своего присутствия в национальной экономике, делает невозможным соблюдение правил Yellow Pages в полной мере. Как правило, такие субъекты КГС, конкурирующие с частными предприятиями, не обладая высокой эффективностью или производительностью, остаются и растут на рынке, что ведет к дальнейшему снижению общей производительности, сдерживанию инноваций и, в конечном счете, замедлению роста экономики в долгосрочной перспективе.

В настоящее время существуют задачи, требующие решения, такие как слабая законодательная база, регламентирующая ответственность государственных управленцев и эффективность управления финансовыми ресурсами институтов развития и национальных компаний. Государственное законодательство устанавливает лишь общие ориентиры развития конкуренции. Вмешательство государства в сферу экономической деятельности хозяйствующих субъектов должно быть обусловлено только существенными обстоятельствами и решением возникающих, в связи с этим проблем. Однако, чем меньше непосредственное участие государства в конкурентоспособных отраслях экономики, где отсутствуют системные препятствия для функционирования частного бизнеса, тем лучше для страны [7].

Например, в США, Сингапуре и в Норвегии государственные услуги переданы в бизнес среду и государственные компании не имеют отличительных привилегий. Кроме того, в этих странах есть четкое разграничение, например, государство не дублирует услуги, которые могли бы предоставляться частными компаниями. Несомненно, такой подход развивает экономику страны и освобождает государственные компании от лишних обязанностей, а также развивает конкурентную среду.

В сравнении с ситуацией в странах ОЭСР (средний показатель 13) в Казахстане государство присутствует как минимум в 20 из 30 секторов экономики. При этом субъекты КГС осуществляют свою деятельность в секторах, где целесообразно развивать частную конкуренцию: например, обрабатывающая промышленность, финансовые рынки, транспорт, отдельные виды недропользования и т.д. [7].

Несмотря на то, что государственное участие может быть необходимо в ряде сетевых секторов с высокими капитальными издержками, КГС также участвуют на товарных рынках, на которых государственное вмешательство менее обосновано. Например, КГС активно функционируют в таких секторах,

как розничные электронные услуги связи, обрабатывающая промышленность, жилье/гостиницы и финансовые услуги. Во-вторых, субъекты КГС конкурируют на неравных (не нейтральных) условиях с частным сектором ввиду пробелов в нормативно-правовой базе и ее применении.

Подводя итоги, необходимо отметить, что важно повышать производительность и конкурентоспособность экономики Казахстана, позволив частным субъектам конкурировать в секторах, которые в настоящее время отведены для КГС. С помощью этого можно оказать поддержку частному сектору и повысить эффективность расходования бюджетных средств.

Литература

1 Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» от 15 февраля 2018 года № 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000654>.

2 Информация о квазигосударственном секторе в Казахстане. // Официальный сайт Комитета государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казахстан. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/gosreestr/documents/1?directions=_1009&lang=ru.

3 Аралова М. Современное состояние субъектов квазигосударственного сектора экономики // В мире научных открытий. 2020. – С. 49-52.

4 Аубакирова Г.М. Трансформационные преобразования экономики Казахстана // Проблемы прогнозирования. – 2020. №. 1 (178). – С. 155-163.

5 Бекенов Н.О., Досова С.Н. Корпоративная социальная ответственность квазигосударственного сектора: принципы и процессы // Central Asian Economic Review. – 2021. №. 2. – С. 92-106.

6 Воропаев В.С. Корпоративное управление как фактор повышения инвестиционной привлекательности компаний квазигосударственного сектора в Казахстане // Проблемы науки. 2017, Т. 1. №. 5 (18). – С. 55-57.

7 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Аналитического доклада по реформированию квазигосударственного сектора в Республике Казахстан и Плана мероприятий по его реализации» от 6 сентября 2022 года № 654. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000654>.

ГРНТИ 82.17.25

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ

А.Ө. Мақсұт

Магистрант, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Астана

З.Т. Карбетова

Научный руководитель, к.т.н., профессор, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Астана

В современном подходе к определению делается акцент на вкладе персонала, удовлетворенного работой, в достижение корпоративных целей, таких, как лояльность потребителей, экономия издержек и рентабельность. Это обусловлено пересмотром концепции «управления персоналом» в последнем десятилетии XX века. На смену противоречивым отношениям между работодателями и наемными работниками, при которых в рабочей обстановке организации доминировала жесткая регламентация процедур взаимодействия с работниками, пришла атмосфера сотрудничества, которая имеет следующие особенности:

- сотрудничество в рамках небольших рабочих групп;
- ориентация на удовлетворение потребителей;
- значительное внимание уделяется целям бизнеса и вовлечению персонала для достижение этих целей;
- расслоение организационных иерархических структур и делегирование ответственности лидерам рабочих групп.

В ходе эволюции производства глобальные технологические и структурные изменения, повышение уровня конкуренции и гибкости предприятий, а также децентрализация и приватизация привели к перерастанию управления персоналом из кадровой функции в управление человеческими ресурсами. Некоторые авторы выделяют два главных этапа в развитии управления персоналом: управление кадрами и управление человеческими ресурсами (УЧР) (хотя в данном случае между этими очень близкими понятиями не будет проводиться особых различий).

В общем смысле эти два этапа соответствуют индустриальной и постиндустриальной стадиям развития общества. Однако и в постиндустриальном обществе многие предприятия могут находиться на этапе управления кадрами, культивировать соответствующие этому этапу организационные формы (речь идет не о формах организации вообще, а об организационных формах управления персоналом, например, делегировании), методы и культуру управления персоналом. В чем же состоят главные отличия

управления человеческими ресурсами по сравнению с традиционной практикой деятельности «отдела кадров».

Управление человеческими ресурсами исходит из того, что в мире возрастающей глобальной конкуренции наиболее важными факторами национальной конкурентоспособности являются не земля, капитал и природные ресурсы, как считали приверженцы классической экономической теории, а высококвалифицированные и мотивированные человеческие ресурсы, а также научная база.

Для управления человеческими ресурсами характерно рассмотрение персонала как одного из важнейших ресурсов организации, необходимого для достижения всех ее целей, в том числе стратегических. Сотрудники - важнейшее достояние организации, которое надо сохранять, развивать и использовать для успеха в конкурентной борьбе. От характера персонала непосредственно зависят экономические и другие возможности организации. Поэтому к персоналу необходим интегрированный подход с точки зрения всей организации как системы. Интегрирование управления персоналом в общую стратегию организации – важнейшее отличие управления человеческими ресурсами от управления кадрами. При этом любые управленческие решения должны учитывать человеческий аспект, т.е. возможности людей и влияние на персонал.

В силу первостепенной важности персонала управление человеческими ресурсами обычно входит в сферу компетенции непосредственно президента компании или его первого заместителя. Высшая администрация и линейные менеджеры всех уровней непосредственно участвуют в управлении персоналом, прямо соединяя данную функцию со всей стратегией организации. Это означает, что усилия руководителей, действующих в единстве со службой персонала, сосредотачиваются на привлечении, отборе, продвижении, стимулировании, рациональном использовании, развитии и сохранении в данной организации сотрудников, соответствующих ее потребностям и стратегических целям.

Обобщая вышесказанное, можно отметить, что суть современного этапа в управлении персоналом (УЧР) составляют:

- 1) предоставление управления человеческими ресурсами высшему уровню руководства организацией;
- 2) его вовлечение в определение стратегии и организационной структуры компании;
- 3) участие всех линейных руководителей в реализации единой политики и решении задач в области управления персоналом;
- 4) интеграция деятельности менеджеров по персоналу и линейных руководителей, постоянное участие первых в качестве советников вторых при решении вопросов, связанных с персоналом, во всех подразделениях и на всех уровнях корпорации;

5) системное, комплексное решение вопросов управления персоналом и всех других стратегических задач на основе единой программы деятельности организации.

Процесс трансформации функций управления персоналом выделяет целый ряд тенденций в эволюции управления человеческими ресурсами, которые отчасти повторяют некоторые уже рассмотренные особенности современного этапа управления персоналом. Эти тенденции таковы:

1) переход от управления кадрами к управлению человеческими ресурсами, т.е. от вертикального управления, централизованной кадровой функции и традиционного отдела кадров к горизонтальному управлению, децентрализованной функции управления персоналом, вовлекающей линейное управление; от планирования персонала как реакции на производственные планы к планированию человеческих ресурсов, полностью интегрированному в корпоративное планирование;

2) трансформация управления человеческими ресурсами из инструментальной кадровой функции в стратегический компонент корпорации. Главный акцент кадровой политики смещается с подбора и расстановки кадров к участию в формировании и реализации стратегии организации;

3) переход от фрагментарной, служебной кадровой деятельности к интеграции функций руководства и кадровых функций. При этом линейное руководство вовлекается в управление человеческими ресурсами, особенно в развитие будущего человеческого потенциала организации, и одновременно получает помощь со стороны служб персонала. Сохраняя ряд прежних кадровых функций, управление человеческими ресурсами добавило себе новую важную функцию – оказание помощи линейному руководству в развитии и лучшем использовании подчиненных ему сотрудников.

Специалисты в области управления человеческими ресурсами все больше становятся высококвалифицированными советниками и консультантами руководителей разных уровней, помогающими им решать общие проблемы при подборе сотрудников, их мотивации, развитии карьеры и осуществлении различных организационно-культурных изменений;

4) профессионализация функции управления человеческими ресурсами. Стратегический характер функции управления персоналом, более широкое вовлечение в ее осуществление линейного руководства, а также повышение ее консультативного характера приводят к необходимости профессионализации управления человеческими ресурсами. Если раньше начальником отдела кадров мог быть практически любой ответственный человек (часто из военных отставников), способный управлять небольшим штатом служащих невысокой квалификации, то сегодня растущая упреждающая и интегрирующая роль управления человеческими ресурсами, повышение его статуса до высшего звена управления, усложнение техники подбора, расстановки, развития, мотивации, продвижения и использования человеческого потенциала делают эту профессию одной из важнейших для выживания и успеха компании;

5) повышение значимости управления изменениями среди функций управления персоналом. Поскольку гибкость и способность к изменениям выступают сегодня ключевыми факторами успеха, а основным препятствием (равно как и двигателем изменений) являются люди – человеческие ресурсы компании, то одной из важнейших функций управления человеческими ресурсами становится активное управление изменениями и организационное развитие. Способность к изменениям обычно требует как от рядовых сотрудников, так и, в первую очередь, от руководителей и специалистов служб персонала более высокого уровня образования, творчества и склонности к нововведениям, более широкой квалификации, способности переучиваться;

6) интернационализация функции управления человеческими ресурсами. Глобализация производства, развитие международных связей, кооперации и интеграции делают необходимым развитие многонациональных коллективов с различной системой ценностей и культур. Это требует формирования небольшой, но динамичной элитной группы специалистов-космополитов, обладающих развитыми коммуникационными и лингвистическими способностями, могущих работать в интернациональных коллективах и в разных странах;

7) возрастание в управлении человеческими ресурсами удельного веса функций углубления социального партнерства и регулирования трудовых отношений. Социальное партнерство означает, прежде всего, признание различия и взаимозависимости интересов предпринимателей, с одной стороны, и наемных работников – с другой, необходимости солидарности всех участников производства для достижения общих корпоративных целей. Управление человеческими ресурсами играет важнейшую роль в развитии этого процесса и в использовании его как инструмента повышения эффективности управления персоналом;

8) изменение принципов и системы мотивации. Наиболее важными принципами мотивации сегодня являются: создание атмосферы взаимного доверия, убедительность принимаемых решений и обратная связь; сохранение занятости (это заложено в систему мотивации высокопроизводительного труда); равные возможности для занятости, повышения в должности и оплата труда в зависимости от достигнутых результатов; защита здоровья, обеспечение нормальных условий труда; справедливое распределение доходов от повышения производительности между наемными работниками и предпринимателями. Система мотивации эволюционирует от принципов оплаты за должность и за явку на работу к принципу оплаты за результат, за конкретный вклад в достижение целей организации. Эффективное использование новых принципов мотивации предполагает более высокий уровень управления персоналом;

9) переход от повышения квалификации к развитию человеческих ресурсов. Традиционный тренинг или такая фрагментарная функция, как повышение квалификации, уже не способны решать новые задачи в области

подготовки компетентных работников, поэтому развитие сотрудников становится все более важной задачей управления персоналом.

Успех работы современной организации обеспечивают работники, занятые на ней. Именно поэтому современная концепция управления предприятием предполагает выделение из большого числа функциональных сфер управленческой деятельности той, которая связана с управлением кадровой составляющей производства – персоналом предприятия.

Все отмеченные тенденции свидетельствуют об обогащении функции управления персоналом в обозримом будущем и о возрастании ее значимости в управлении в целом, что в свою очередь обуславливает повышение роли науки, изучающей и конструирующей эту важнейшую сферу управленческой деятельности.

День ото дня становится все больше организаций, которые осознают, что управление персоналом должно быть интегрировано в общую систему руководства и стратегического планирования. Речь идет не о смене ориентации кадровых служб. Наоборот, утверждается взгляд, что служба персонала должна определять стратегическое направление своей собственной работы, которое делает ее необходимым звеном в общей структуре управления. Учет этих направлений в практической работе позволяет определить возможную организационную структуру службы управления персоналом крупной организации.

Управление человеческими ресурсами наиболее полно и широко используется в коммерческом секторе. Компании, практикующие управление человеческими ресурсами, как правило, отличаются более высокой эффективностью, близостью к рынку, большей степенью удовлетворения потребностей потребителей. В таких организациях лучше система мотивации и карьерные перспективы, меньше несчастных случаев, прогулов, ниже текучесть персонала, выше удовлетворенность трудом.

Управление трудовыми ресурсами признается одной из наиболее важных сфер жизни предприятия, способного многократно повысить ее эффективность, а само понятие «управление персоналом» рассматривается в достаточно широком диапазоне: от экономико-статистического до философско-психологического.

Система управления персоналом обеспечивает непрерывное совершенствование методов работы с кадрами и использованием достижений отечественной и зарубежной науки и наилучшего производственного опыта.

Сущность управления персоналом, включая наемных работников, работодателей и других владельцев предприятия заключается в установлении организационно-экономических, социально-психологических и правовых отношений субъекта и объекта управления. В основе этих отношений лежат принципы, методы и формы воздействия на интересы, поведение и деятельность работников в целях максимального использования их.

Какие бы прекрасные идеи, новейшие технологии, самые благоприятные внешние условия не существовали, без хорошо подготовленного персонала

высокой активности добиться невозможно. Именно люди делают работу, подают идеи и позволяют организациям существовать.

Без людей, без квалифицированных кадров ни одна организация не сможет достигнуть своих целей. Управление персоналом связано с людьми и их отношениями внутри предприятия.

Сегодня основными факторами конкурентоспособности стали обеспеченность рабочей силой, степень ее мотивации, организационные структуры и формы работы, определяющие эффективность использования персонала.

Успехи ведущих западных ресторанов в обеспечении высокого качества обслуживания, его быстрого обновления, снижении издержек производства и интеграции усилий персонала связаны с тем, что в них созданы высокоэффективные системы руководства персоналом. Большое значение для эффективной кадровой политики имеет анализ характеристик рынка рабочей силы. Внутрипроизводственные особенности организации, такие, как поставленные цели развития фирмы, тенденции ее управленческого стиля, конкретный характер решаемых ею задач, специфика рабочих коллективов и др. также должны приниматься в расчет для обеспечения эффективности кадровой политики.

Эти общие тенденции должны учитываться на современном этапе управления персоналом предприятия.

Таким образом, управление персоналом достаточно сложный процесс, который невозможен без соответствующего знания о методах, принципах, стилях управления персоналом и без выработки соответствующей концепции управления.

В современном обществе любая организация не может обойтись без соответствующих информационных технологий, которые позволяют повысить конкурентоспособность предприятия и улучшение ее работоспособности. Автоматизация процессов управления – это первый шаг к успеху любого предприятия.

Литература

1 Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2003.

2 Основы кадрового менеджмента: Учебник. – 5-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2004.

3 Кибанова А.Я. Управление персоналом организации. Учебник. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2005.

4 Профилактика синдрома эмоционального выгорания: учебное пособие. Красноярск. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2013.

5 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. 2 т., Эксмо, 2016.

ҒТАМР 06.61.33

ӨҢІРЛЕРДІ ДАМУДЫҢ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ

А.Б. Тлесова

*Э.ғ.к. қауымд. профессор, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ.*

М.Ж. Хамидоллин

Магистрант, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Мақалада өңірлерді дамыту бағдарламасы қарастырылып, мемлекетіміздің өркендеуі аймақтардың қуатты болуына тікелей байланысты болатындығына мән берілген. Өңірлері алдында тұрған негізгі міндеттер айқындалып, «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасын бекіту туралы ұлттық жобада көрініс тапқан өңірлерді тұрақты дамыту бойынша мақсаттар мен стратегиялар талданған.

Түйін сөздер: өңірлер, стратегия, демографиялық әлеует, орталықтар, өңірлік саясат, өңірлерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, жергілікті саясат, қуатты өңірлер, урбандалу деңгейі.

Қазіргі кезеңде Қазақстанның өңірлік саясаты ұлттық экономиканың маңызды экономикалық өсу орталықтары болып табылатын урбандалу процестерін ынталандыруды және агломерацияларды реттеп дамытуды, экономикалық және демографиялық әлеуеті бар перспективалы елді мекендерді дамытуды және қолдауды қамтитын ұтымды аумақтық ұйымдастыруды қалыптастыруды қамтамасыз етуге арналған.

Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [1] Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың 2030 жылға дейінгі болжамды схемасын, Мемлекет басшысының 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен өмір сүру сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауын, «Нұр Отан» партиясының XVIII кезекті съезінде өңірлік саясатты іске асыру мәселелері бойынша айтылған тапсырмаларын іске асыру үшін әзірленді.

Өңірлерді дамыту бағдарламасы 2014 жылдан бері іске асырылып келеді (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 18 қарашадағы қаулысымен Мемлекеттік бағдарлама мәртебесі берілді) және агломерацияларды, моно– және шағын қалаларды, сондай-ақ даму әлеуеті жоғары ауылдарды дамыту

мәселелерін қамтиды. 2019 жылы осы Бағдарламаның алғашқы бесжылдығы аяқталды және оны іске асыру қорытындысы бойынша мынадай нәтижелер алынды. 4 ірі агломерацияның (Астана, Алматы, Ақтөбе және Шымкент қалалары мен оларға іргелес елді мекендерінің) халық саны 1 млн. адамға артты.

Моноқалаларда сумен жабдықтау желілерінің тозуы 10%-ке және электр желілерінің тозуы 12%-ке төмендеді. 5 жыл ішінде 17 мың әлеуметтік сала және агроөнеркәсіптік кешен мамандарына «Дипломмен ауылға!» бағдарламасы бойынша тұрғын үй сатып алуға жеңілдетілген бюджеттік кредит берілді.

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қолдау шеңберінде ауылдарды жайластыру бойынша 8 мың жоба іске асырылды. 700 мыңға жуық ауыл тұрғындары үшін инфрақұрылым жақсарды. Аталған іс-шараларға барлығы 252 млрд. теңге бөлінді. Сондай-ақ, сумен жабдықтауды және тұрғын үй салуды дамыту бойынша іс-шаралар жүргізілді.

2017 жылдан бастап тұрғын үй салу бойынша іс-шаралар 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын-үй құрылысы бағдарламасына біріктірілді.

2020 жылдан бастап сумен жабдықтау, су бұру және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық мәселелері 2020-2025 жылдарға арналған «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй-коммуналдық даму бағдарламасының шеңберінде іске асырылатын болады.

Өңірлерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы іске асырылған 5 жыл ішінде инженерлік инфрақұрылымды дамытуға 1,4 трлн. теңге бөлінді.

2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Қуатты өңірлер – қуатты ел» басымды бағытында жергілікті билік органдары жұмысының тиімділігін арттыруға көңіл бөлген болатын [2].

«Жергілікті билік тұрғындар үшін әрдайым ашық болуы тиіс. Бұл аксиома әлі де бүгінгі күннің шындығына айналмай отыр. Пилоттық жоба ретінде тұрғындар тарапынан жергілікті билік жұмысының тиімділігін бағалау жүйесін енгізу қажет деп санаймын», – деп атап өтті Президент. Мысалы, егер сауалнама немесе онлайн-дауыс беру нәтижесінде тұрғындардың 30 пайызынан астамы қала немесе ауыл әкімінің жұмысын тиімсіз деп есептесе, бұл Президент Әкімшілігінің арнайы комиссия құрып, туындаған мәселені зерттеуіне және тиісті ұсыным енгізуіне негіз бола алады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында [3] мемлекетіміздің өркендеуі аймақтардың қуатты болуына тікелей байланысты екені қарастырылған болатын.

«Қуатты өңірлер – қуатты ел» деген ұстаным әрдайым өзекті. Осы орайда, еліміздегі әкімшілік-аумақтық құрылымның оңтайлы болуы өте маңызды. Бұған дейін Шымкент республикалық маңызы бар қалаға айналды. Облыс

орталығы Түркістан қаласына көшірілді. Сонымен бірге Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан облысы деп аталды.

Ел Президенті Семей аймағында Абай облысын құруды ұсынды. Семей қаласы жаңа облыстың орталығы болды. Қазір ол жақта шешімін таппаған түйткілдер аз емес. Мысалы, аймақтың ішкі инфрақұрылымы әбден тозған. Кезінде Алаш арыстарының басын қосқан Семей қаласының жағдайы да мәз емес. Біз тарихи әділдікті орнатып, ұлыларымыз дүниеге келген киелі өлкені қайта жаңғырту тапсырмасы да қойылды.

Тағы бір мәселе. Бұрынғы Жезқазған облысының аумағында Ұлытау облысы құрылды. Жезқазған қаласы қайтадан облыс орталығы болды. Бұл аймақта дербес облыс құру – экономикалық қана емес, рухани жағынан да маңызды шешім.

Кең байтақ қазақ жерінің дәл жүрегінде орналасқан Ұлытаудың төл тарихымыздағы орны ерекше. Ел тағдыры шешілген ұлы жиындар осында өткен. Сарыарқаның төрінде орналасқан бұл аймақтың туристік әлеуеті өте зор. Оның өндірістік қуатын, логистикалық мүмкіндігін ұтымды пайдалану керек.

Үшінші мәселе. Алматы агломерациясына қатысты түйткілдер көп. Облыс тұрғындары негізінен қала төңірегіне шоғырланған. Ұзынағаштағы немесе Талғардағы мәселені сонау Талдықорғанда отырып шешу оңай емес. Облыс орталығына бару үшін халықтың алысқа сабылуына тура келеді. Осы және басқа да жайттарды ескере отырып, Алматы облысын екіге бөлінді.

Бұл өңірде Жетісу және Алматы облыстары құрылды. Алматы облысының орталығы Қапшағай қаласы болды. Ал, Жетісу облысының орталығы Талдықорғанда орналасты. Бұл қадамдар аймақтарды дамыту ісіне тың серпін берді.

Жалпы, жаңа облыстардың құрылуы – көпшіліктің көкейінде жүрген мәселе. Кезінде облыс мәртебесінен айырылған өңірлерде тұрғындар саны азайып, тұрмыс сапасы төмендеп кеткені жасырын емес.

Әкімшілік-аумақтық өзгерістер мемлекеттік басқару үдерісін жеңілдетеді. Жұрттың облыс орталығына барыс-келісін оңайлатады. Ішкі көші-қон мәселесін реттеуге септігін тигізеді.

Жаңадан құрылатын облыстардың Абай, Ұлытау, Жетісу деп аталуының ерекше мәні бар. Біз ұланғайыр жеріміздің байырғы атауларын, ұлы тұлғаларымыздың есімін ұрпақ санасында жаңғырта береміз. Мәселен, Қапшағай қаласы халқымыздың біртуар перзенті – Дінмұхамед Қонаевтың есімімен тығыз байланысты. Егер жұртшылық Қапшағайға Қонаевтың есімін беру керек деп ұсыныс жасаған болатын.

Сондықтан ел Президенті Үкіметке әкімшілік-аумақтық құрылымға қатысты мәселелерді мұқият саралап, оны іске асыру жолдарын ұсынуды тапсырды. Бұл – оңай шаруа емес. Оның бәрін жан-жақты ойластырып, байыппен жасауымыз керек. Бұл ұсыныстар облыс және республикалық маңызы бар қалалардың әкімдері аппаратындағы мемлекеттік қызметшілер санын оңтайландыру жөнінде шаралар қабылдауға да мүмкіндік береді. Оларды қысқарту өңір тұрғындарының санына қарай жүзеге асырылады. Қалай

болғанда да, әкімнің орынбасарлары үшеуден аспауы керек. Ерекше жағдайда ғана төртіншісіне рұқсат беріледі. Президент Әкімшілігі бұл мәселені бақылауына алды.

Қазақстанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 729 қаулысымен «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасын бекіту туралы ұлттық жоба қабылданды [4]. Мұндағы басты мақсат-базалық қызметтерге халықтың тең қолжетімділігін қамтамасыз ету, тұрғын үй-коммуналдық жағдайды жақсарту және тұрғын үй құрылысын дамыту, сондай-ақ көліктік байланысты қамтамасыз ету және елдің көліктік-транзиттік әлеуетін жоғарылату есебінен азаматтардың қолайлы өмір сүру ортасын құру болып табылады.

Бұл жобадан күтілетін экономикалық әсер төмендегідей болмақ:

– астананың, республикалық маңызы бар қалалардың ЖӨӨ-сін жыл сайын 3,9 %-ға ұлғайту;

– транзиттік жүк легін 22,7-ден 30 млн тоннаға дейін ұлғайту;

Қазақстанның позициясын:

– ДЭФ Жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде «Инфрақұрылым» көрсеткіші бойынша 62-ден 49-ға дейін;

– Дүниежүзілік банк рейтингінде «Логистика тиімділігі» көрсеткіші (LPI) бойынша 71-ден 50-ге дейін жақсарту;

– 491,1 мың жұмыс орнын, оның ішінде:

– 15,7 мың тұрақты жұмыс орнын;

– 475,4 мың уақытша жұмыс орнын құру.

Бұл жобаның әлеуметтік әсері де жоғары болмақ. Айта кетсек, урбандалу деңгейін 59,1 %-дан 62,6 %-ға дейін ұлғайту, агломерациялар мен облыс орталықтарындағы (сондай-ақ Семей қаласындағы) халық санын жыл сайын 1,7 %-ға ұлғайту, ауылдық елді мекендерге денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, мәдениет, спорт және агроөнеркәсіптік кешен саласындағы 21 мыңнан астам маманды, сондай-ақ ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдері аппараттарының мемлекеттік қызметшілерін тарту, барлық қаржыландыру көздері есебінен 236,7 мың отбасының тұрғын үй жағдайын жақсартуды қамтамасыз ету, қалаларда сумен жабдықтау қызметтеріне 100 % қолжетімділікті қамтамасыз ету, ауылдарда сумен жабдықтау қызметтеріне 100 % қолжетімділікті қамтамасыз ету, қоныс аударушылар мен қандастардың жұмыспен қамтылу деңгейін, оның ішінде кәсіпкерлік бастаманы дамыта отырып, 79 %-дан 87 %-ға дейін арттыру.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2022 жылғы 1 қазанға Қазақстан халқы 19 691,9 мың адамға жетті.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің стратегиялық көрсеткіштеріне тоқталсақ: 2025 жылдың соңына қарай урбандалу деңгейі – 62,6 %, 2025 жылдың соңына қарай тұрғын үйдің қолжетімділігі – 0,44 (халықтың жан басына шаққандағы орташа табыстарының 1 ш.м. орташа құнына қатынасы (жаңа тұрғын үйді сату (көппәтерлі үйлердегі пәтерлер), 2025 жылдың соңына

қарай еңбек өнімділігінің өсуі 2019 жылғы деңгейден 2019 жылдың бағасында өсу %-ы (құрылыс) – 42,6 % болмақ.

Сонымен қатар, 2025 жылдың соңына қарай негізгі капиталға инвестициялар 2019 жылғы деңгейден нақты өсу % – құрылыс) – 22,1%, 2025 жылдың соңына қарай қалалар мен АЕМ халықтың сумен жабдықтаудың көрсетілетін қызметтеріне қолжетімділігі – 100 %, 2025 жылдың соңына қарай қалаларда халықтың су бұру қызметтеріне қол жеткізуін ұлғайту – 100 %, 2025 жылдың соңына қарай ЖАО жұмыс сапасына қанағаттану деңгейі – 80 %.

Жаңа Қазақстан – жаңару мен жаңғыру жолы, бүгінгі буынның болашақ ұрпаққа аманаты. Ендеше, Жаңа Қазақстанды бірге өркендетеміз деп мақсат қойсақ, алдымен өңірлеріміздің қуатты болуына аса мән беруіміз қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 990 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz>.

2 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: <https://www.akorda.kz>.

3 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>.

4 «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 729 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000729>.

ГРНТИ 06.73.55

РОЛЬ АНАЛИЗА БАНКОВСКОГО БАЛАНСА В ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

М.К. Баймырзаева

К.э.н., доцент, Евразийская юридическая Академия имени Д.А. Кунаева, г. Алматы

М.М. Абдыкаримова

М.э.н., ст.преп., Евразийская юридическая Академия имени Д.А. Кунаева, г. Алматы

В данной статье приводится определение банковского баланса, плана счетов, отчетности банка. Банк ориентируется на обязательства и нормативы со стороны НБ РК, учитывает требования различных клиентов и партнеров, разрабатывает отчеты для внешнего и внутреннего рейтинга.

В данной статье приводится комплексная классификация методов и подходов к анализу банковского баланса, рекомендации по считыванию банковского баланса, организация банковской отчетности баланса.

В данной статье отражаются современные требования к организации банковского учета.

Балансы коммерческих банков являются главной частью их отчетности. Их анализ позволяет контролировать ликвидность банков, совершенствовать управление банковской деятельностью. Руководство банков, используя отчеты других банков, знакомится с состоянием дел в них при установлении корреспондентских отношений, предоставлении кредитов и т.п.

Ключевые слова: баланс банка, план счетов, анализ финансового состояния, отчетность, классификация методов анализа.

Развитие банковского дела в стране создало объективные предпосылки для реформирования бухгалтерского учета в Казахстане, так как степень развития бухгалтерского учета определяется уровнем развития экономики в целом. Необходимость разработки новых нормативных документов – Плана счетов, Правил ведения бухгалтерского учета в кредитных организациях обусловлена пониманием коренных различий между потребностями пользователей банковской информации в рыночной экономике.

Поскольку экономический анализ деятельности коммерческих банков является одним из важнейших направлений его работы, то весьма важна разработка методики анализа банковской деятельности на основании «чтения» баланса. В настоящее время только начинают проводиться первые специальные исследования, посвященные комплексному анализу деятельности банков. В

связи с этим отсутствует как таковая единая методика анализа банковского баланса.

Подобное явление во многом объясняется тем, что в предшествующие годы необходимости в анализе эффективности работы банков не возникало. В настоящее время работа банков на коммерческой основе направлена на получение максимальных доходов. Поэтому необходим пересмотр традиционных форм и методов управления банковскими операциями, а также изменение методики анализа банковской деятельности.

Разработка единой методики анализа банковской деятельности на основании «чтения» его баланса осложнялась тем, что существующая система банковского учета и отчетности в нашей стране была несовершенна и отличалась от принятой в странах с развитой рыночной экономикой. Многие методы анализа, применяющиеся в мировой практике, нельзя было использовать в наших условиях действующего учета. В современных условиях развития рыночных отношений назрела необходимость пересмотра как схемы самого банковского баланса, так и принципов его построения.

Исходя из периодичности проведения анализ баланса может быть классифицирован следующим образом: ежедневный, еженедельный, месячный, квартальный, годовой и т.д.

В зависимости от спектра изучаемых вопросов он подразделяется на полный и тематический. Оба вида анализа осуществляются на основе соблюдения принципа комплексности. Однако, если при полном анализе изучаются все стороны работы коммерческого банка, то есть как внешние, так и внутренние его связи, то при тематическом – затрагивается лишь узкий круг вопросов, позволяющих выявить возможности улучшения отдельных сторон деятельности коммерческих банков. Например, анализ банковской прибыли, структуры кредитов, депозитов и т.д.

Исходя из целей и характера исследования, различают предварительный, оперативный, итоговый и перспективный анализ. Предварительный анализ применяется при оценке состояния счетов для выявления возможности осуществления банком каких-либо операций.

К оперативному анализу прибегают в ходе текущей работы банка для оценки соблюдения нормативов ликвидности и прочих показателей и принятия срочных мер, обеспечивающих их выполнение, а также получение достаточной прибыли.

Итоговый (последующий) анализ используется при определении эффективности деятельности коммерческого банка за изучаемый период и выявлении резервов повышения доходности.

Перспективный – для прогнозирования ожидаемых результатов в предстоящем периоде и определения дальнейших направлений денежно-кредитной политики.

В зависимости от объекта исследования анализ баланса коммерческого банка подразделяется на функциональный, структурный, операционно-стоимостной и народнохозяйственный.

Функциональный анализ позволяет выявить специализацию деятельности коммерческого банка, его место в системе хозрасчетных отношений банков, возможности, формы и перспективы взаимодействия с другими контрагентами этой системы, а также произвести оценку эффективности и целесообразности выполняемых банком функций. Исследование производится на основе общей суммы баланса, соотношений размеров депозитов и кредитов, собственных и привлеченных средств, доли межбанковских операций в общем объеме ресурсов и вложений. В ходе анализа выявляются основные направления деятельности коммерческого банка, определяющие его специализацию. Удельный вес той или иной операции, проводимой банком, в общей сумме баланса характеризует ее значимость для банка.

В результате функционального анализа выявляются возможности повышения прибыльности банковских операций путем исключения неэффективных и поиска более прогрессивных способов выполнения необходимых операций. В условиях развивающейся конкуренции между коммерческими банками за клиентуру представляет интерес оценка их операций в территориальном разрезе. В этом случае необходимо воспользоваться данными аналитического учета, характеризующими банковские операции по территориальному признаку. Структурный анализ производится по видам операций. С помощью данного вида анализа определяются состав и удельный вес экономических контрагентов по активным и пассивным операциям, а также структура доходов, расходов и прибыли банка.

Операционно-стоимостной анализ углубляет исследование доходности банка и дает представление о стоимости и рентабельности конкретных операций. Он позволяет оценить значение каждого вида операций в формировании прибыли банка и выработать основные направления депозитно-ссудной политики по отношению к конкретным контрагентам с целью максимизации дохода.

Анализ банковского баланса проводится с использованием различных статистических методов и приемов. При этом широко применяются методы группировок, сравнения, метод коэффициентов.

Сравнительный анализ динамических рядов помогает выявить основные причины изменений и отклонений фактической ликвидности от нормативной, вскрыть резервы снижения операционных расходов и повышения доходности банка. Интерес для практической деятельности и управления банком имеет не только внутрибанковский сравнительный анализ, его систематизированных показателей, но и сопоставление важнейших показателей доходности, рисков, надежности и ликвидности с данными других банков. Подобный метод межбанковского сравнительного анализа используют, как правило, банки-корреспонденты, потенциальные клиенты, а также пайщики банка для оценки результативности банковского менеджмента.

С целью выявления количественной взаимосвязи между различными статьями, разделами или группами статей баланса широко используется метод коэффициентов. Для полноты анализа при этом могут приниматься во

внимание и данные аналитического учета. Методы коэффициентов нужны для контроля уровня ликвидности коммерческих банков со стороны НБ РК.

При анализе следует учитывать, что содержание годового баланса отличается от баланса, составляемого ежемесячно, так как при составлении годового баланса сверяются все расчеты с дебиторами и кредиторами, принимаются меры к взысканию дебиторской задолженности и погашению кредиторской, проводится инвентаризация ценностей, документов, основных средств, малоценного и быстроизнашивающегося инвентаря, материалов; принимаются меры к завершению операций, сроки выполнения которых истекли.

В результате этих мероприятий данные бухгалтерского учета будут отражать фактическое состояние ценностей, расчетов, документов и т.п. Однако многие операции, относящиеся к оканчивающемуся году, не могут быть отражены в учете. Поэтому прибегают к заключительным оборотам по счетам бухгалтерского учета, относящимся к истекшему году, но производимым в начале нового года (они являются продолжением оборотов за 31 декабря). Продолжительность периода заключительных оборотов определяется в зависимости от сроков централизованных перечислений и сроков составления годового отчета. Во время заключительных оборотов отдельно учитывают обороты прошлого и нового года. Следовательно, тенденции внутри года необходимо рассматривать по данным месячных балансов, а сравнение за два и более лет – по данным годовых балансов с заключительными оборотами.

Принципы, схема построения, основные разделы баланса коммерческого банка.

Баланс – это соотношение взаимно связанных показателей какой-либо деятельности. Деятельность коммерческих банков представляет собой совокупность пассивных операций, посредством которых образуются банковские ресурсы, и активных операций по использованию этих ресурсов с целью получения доходов.

Баланс коммерческого банка – это бухгалтерский баланс, в котором отражается состояние собственных и привлеченных средств банка и их размещение в кредитные и другие активные операции. По данным баланса осуществляется контроль за формированием и размещением денежных ресурсов, состоянием кредитных, расчетных, кассовых и других банковских операций, включая операции с ценными бумагами.

Балансы коммерческих банков являются главной частью их отчетности. Их анализ позволяет контролировать ликвидность банков, совершенствовать управление банковской деятельностью. Руководство банков, используя отчеты других банков, знакомится с состоянием дел в них при установлении корреспондентских отношений, предоставлении кредитов и т.п.

Балансы банков строятся по унифицированной форме в соответствии с Планом счетов бухгалтерского учета в банке, который утверждается Национальным Банком РК. Степень детализации операций ограничена коммерческой тайной, характерной для практики коммерческих банков,

работающих в условиях конкуренции. Обычно в балансах не выделяются сомнительные и убыточные операции, страховые резервы, используемые для покрытия этих операций. Одновременно должна быть обеспечена достоверность и наглядность баланса, с тем, чтобы не подорвать конкурентоспособность банков и доверие к ним.

Банковские балансы относятся к средствам коммерческой информации: они отвечают ее основным требованиям (оперативность, конкретность, солидность).

Оперативность банковского баланса проявляется в его ежедневном составлении, которое в значительной степени гарантирует правильность и достоверность бухгалтерского учета.

Банковский баланс является источником конкретной информации о наличии денежных средств и платежеспособности его клиентов, кредитных ресурсах и их размещении, надежности и устойчивости самого банка. Банковский учет отвечает требованиям достоверности (солидности).

Бухгалтерский баланс – это группировка хозяйственных средств и источников их образования в денежном выражении на определенную дату. В балансовом отчете коммерческого банка активы и пассивы группируются по содержанию и располагаются в соответствии с общепринятым в мировой практике главным принципом его построения: статьи по активу расположены в соответствии с последовательным уменьшением их ликвидности (возможности быстрого превращения в форму наличных денежных средств), а статьи по пассиву – с уменьшением востребования средств, то есть по порядку очередности выполнения обязательств банка. Подобный принцип построения баланса обеспечивает большую аналитичность информационной базы.

Существующие объективные различия в содержании операций Национального Банка РК и кредитных организаций, а также расширение информационных потребностей НБ в целях выполнения им экономических, регулирующих и надзорных функций сделали введение новых механизмов бухгалтерского учета неизбежным и необходимым.

При формировании Плана счетов в кредитных организациях Казахстана принимались во внимание изменения, имевшие место в последние годы в основах экономической системы, в принципах организации экономических отношений, расширение функций и увеличение числа проводимых банками операций.

План счетов бухгалтерского учета разработан на основе Гражданского Кодекса РК, законов РК «О Национальном Банке РК», «О банках и банковской деятельности» и других законодательных актов. План счетов построен с соблюдением требований международных организаций в области учета и финансовой статистики, основных принципов учета по международным стандартам, таких как непрерывность деятельности кредитных организаций, постоянство методов учета, преемственность входящего баланса, приоритет содержания над формой, отдельное отражение активов и пассивов, открытость учета, консолидация и др.

Непрерывность деятельности предполагает, что банк будет работать в перспективе, осуществляя свою деятельность непрерывно. Постоянство правил бухгалтерского учета заключается в том, что кредитная организация должна руководствоваться одними и теми же правилами бухгалтерского учета, кроме случаев существенных перемен в своей деятельности или правовом механизме.

Принцип осторожности выражается в оценке и отражении в учете активов и пассивов, доходов и расходов разумно, с достаточной степенью осторожности, чтобы не переносить уже существующие, потенциально угрожающие финансовому положению кредитной организации риски на следующие периоды.

Отражение доходов и расходов по кассовому методу – этот принцип означает, что доходы расходы относятся на счета по их учету после фактического получения доходов и совершения расходов. Операции отражаются в бухгалтерском учете в день их совершения (поступления документов). Раздельное отражение активов и пассивов – в соответствии с этим принципом счета активов и пассивов оцениваются отдельно и отражаются в развернутом виде.

Преимственность входящего баланса означает, что остатки на балансовых и внебалансовых счетах на начало текущего отчетного периода должны соответствовать остаткам на конец предшествующего периода. Принцип приоритета содержания над формой – операции отражаются в соответствии с их экономической сущностью, а не с их юридической формой.

Единица измерения – активы и пассивы учитываются по их первоначальной стоимости на момент приобретения или возникновения (первоначальная стоимость не изменяется до момента их списания, реализации или выкупа).

Однако активы и обязательства в иностранной валюте, драгоценные металлы и природные драгоценные камни должны переоцениваться по мере изменения валютного курса и цены металла.

Принцип открытости выражает достоверность отражения операций кредитной организации. По этому принципу отчеты должны быть понятными информированному пользователю и избегать двусмысленности в отражении позиции кредитной организации.

Консолидация предполагает получение консолидированной отчетности банка, включение в нее данных о деятельности всех его филиалов и представительств.

План счетов для кредитных организаций разработан с учетом накопленного опыта деятельности банковской системы в нашей стране, сложившейся практики банковского учета в зарубежных странах. При этом имеется в виду, что бухгалтерский учет должен в полной мере использоваться для принятия управленческих решений, способствовать получению прибыли, сокращению финансовой и статистической отчетности.

Новый действующий План счетов состоит из двух частей – Плана счетов учреждений НБ РК и Плана счетов кредитных организаций.

В свою очередь счета сгруппированы в семь разделов (в старом Плане счетов – 25 разделов) по принципу экономически однородного содержания и ликвидности:

раздел первый: «Капитал и фонды» включает уставный капитал кредитных организаций по собственникам долей (акций), добавочный капитал по источникам его формирования и средства других фондов, образуемых из различных источников;

раздел второй: «Денежные средства и драгоценные металлы» предназначены для учета наличия и движения наличных денежных средств в национальной и иностранной валюте и платежных документов в иностранной валюте, а также драгоценных металлов и природных драгоценных камней;

раздел третий: «Межбанковские операции» учитываются корреспондентские отношения кредитной организации, движения обязательных резервов, расчеты с филиалами, расчеты по ценным бумагам. Отражается учет полученных кредитов, средств, привлеченных в депозиты и иных привлеченных средств;

раздел четвертый: «Операции с клиентами». В этом разделе учитываются все пассивные и активные операции с клиентами кроме межбанковских операций: средства на счетах, депозиты и прочие привлеченные средства, кредиты предоставленные и прочие размещенные средства, срочные сделки;

раздел пятый: «Операции с ценными бумагами». В разделе отражаются вложения в акции, учтенные векселя, выпущенные банком ценные бумаги;

раздел шестой: «Средства и имущество» включает в себя участие, расчеты с дебиторами и кредиторами, учитывает основные средства, малоценные и быстроизнашивающиеся предметы и их износ, а также нематериальные активы;

раздел седьмой: «Результаты деятельности». В разделе определены счета для учета финансовых результатов от деятельности кредитных организаций (доходы, расходы, прибыль, убытки, использование прибыли), расходы на содержание банковского аппарата, штрафы, пени, неустойки.

Вывод: баланс – это соотношение взаимно связанных показателей какой-либо деятельности. Деятельность коммерческих банков представляет собой совокупность пассивных операций, посредством которых образуются банковские ресурсы, и активных операций по использованию этих ресурсов с целью получения доходов.

Банковский баланс является основным источником информации для экономического анализа. Он комплексно характеризует деятельность банка. Анализ баланса позволяет определить состояние ликвидности, доходности, а также степени риска при проведении отдельных банковских операций. Благодаря информации, извлеченной из баланса, можно выявить источник собственных и привлеченных средств, структуру их размещения на определенную дату или за определенный период.

Литература

1. О приведении банковского регулирования в соответствие со стандартами Базельского комитета по банковскому надзору (Базель III) в условиях нестабильной экономической ситуации: монография / коллектив авторов; под ред. И.В. Ларионовой. – М.: КНОРУС, 2018. – 190 с.
2. Айтбаева У.Б., Ахметова К.К. Банковское дело: зарубежный опыт и казахстанская практика. – Алматы: ЗАО «Высшая школа банковского дела», 2004. – 785 с.
3. Официальный сайт НБРК. URL: <https://www.nationalbank.kz/kz>.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМДАРЫ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ
AGRICULTURAL SCIENCE

ҒТАМР 65.33.03

ҚАРАҚҰМЫҚ ҰНЫНАН НАН ДАЙЫНДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Н.Б. Батырбаева

Phd-доктор, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.

А.Ж. Рустемова

Т.ғ.м., Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ.

Халықтың денсаулығын жақсарту үшін емдік-профилактикалық мақсатта ақуызды қоспалы нан өнімдерін пайдалана отырып нан өндірісін арттыру қажет. Нан-тоқаш өнімдерімен халықты тұрақты және жеткілікті түрде қамтамасыз ету аса маңызды міндеттердің бірі. Нан пісіру өнеркәсібінің табысты жұмыс істеуі мен дамуы, сонымен қатар ол қолжетімді бағадағы жоғары сапалы, кең ассортименттегі өнімдермен қажеттіліктерін қанағаттандыра білу керек.

Түйін сөздер: қарақұмық ұны, қарақұмық жармасы, нан, гликемиялық индекс, газ түзу қабілеті.

Қазіргі уақытта қарақұмық дәнін өндірудің өсуіне байланысты оның едәуір бөлігі өнеркәсіптік ауқымда ұнға өңделеді. Қарақұмық ұны қоңыр ұн деп аталатын термиялық өңдеуге (буға пісіруге) ұшыраған жармалардан да, қыздырылмаған (буланбаған) қарақұмықтан да (жасыл ұн) өндіріледі.

Сондықтан нанның тағамдық және биологиялық құндылығын арттыру мақсатында қарақұмық ұнын пайдалану ғылыми зерттеулердің өзекті мәселесі болып табылады.

Жұмыстың мақсаты – енгізілген қарақұмық ұнының бидай нанының сапасына әсерін зерттеу.

Қарақұмық жармасының (ұнтақсыз ядросы) химиялық құрамы бай және алуан түрлі. Оның құрамында: β -каротин, В, А, Е, Н және РР топтарының дәрумендері, сонымен қатар адам ағзасына қажетті минералдар: калий, магний, мырыш, селен, мыс, марганец, темір, йод және т.б. [1].

Қарақұмық (ядро) құрамында оңай сіңетін ақуыздың көп мөлшері бар, қан түзілуіне ықпал етеді және қандағы гемоглобин деңгейінің төмендеуіне пайдалы. Қарақұмық бауыр мен бүйрек ауруларында, атеросклерозда және ісіну үрдісінде қолдануға ұсынылады. Қарақұмықты (ұнтақсыз ядро) пайдалану организмнің әртүрлі инфекцияларға төзімділігін арттырады, қандағы

холестерин деңгейін төмендетеді. Қарақұмықты гастрит және асқазан-ішек жолдарының басқа да бұзылулары үшін пайдалануға рұқсат етіледі.

Қарақұмық жармасының құрамында глютеннің болмауы, сіңуі қиын көмірсулардың болуы, аминқышқылдарының тепе-теңдігі және жақсы сіңімділігі қарақұмық пен ұнды құнды диеталық өнімге айналдырады [2].

Қарақұмық ұнының энергетикалық құндылығы 353 ккал құрайды, қоректік заттардың құрамы бойынша 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Химиялық құрамы мен тағамдық құндылығы.

Қоректік заттар	Мөлшері
Коллориялығы	353 ккал
Ақуыз	12,8 г
Май	1,5 г
Көмірсулар	72,2 г
Тағамдық талшықтар	2,9 г
Дәрумендік құрамы, мг	
В1, тиамин	0,4
В2, рибофлавин	0,18
В4, холин	54,2
Микро және макроэлементтер құрамы бойынша, мг	
Fe темір	4
K калий	130
Ca кальций	41,5
Mg магний	46

Қарақұмық ұнының ең оңтайлы дозасын таңдау және оның бидай нанының сапасына әсерін анықтау үшін 3 тәжірибелік үлгілер алынды. Бидай ұнының орнына 5,10 және 20% қарақұмық ұны қосылды. Бақылау ретінде жоғары сортты бидай ұнынан жасалған нанының үлгісін қолдандық.

Өздеріңіз білетіндей, дайын нан өнімдерінің сапасы қамырдың ашыту микрофлорасының өмірлік белсенділігіне және ашыту процесінің белсенділігіне байланысты. Сондықтан қарақұмық ұнының қамырдағы көмірқышқыл газының жиналуына әсері зерттелді. Бидай ұнындағы ашытқымен ашытылған қанттың мөлшері дәннің құрамына, ұнның түріне байланысты және құрғақ затта (ҚЗ) 0,7 – 2,0% аралығында болады.

Жоғары сортты бидай ұнынан дайындалған бақылау үлгісінің газ түзу қабілеті төмен 1300 см³ СО₂-ден аз болды, бұл одан әрі қамырды дайындау процесіне кері әсерін тигізді: дайын өнімдердің көлемі азайып, кеуектілігі біркелкі емес болды. Қамырға 5% қарақұмық ұнын қосу қамырдың ашыту процесіне аз әсер етті [3].

Алайда, нан және ұннан жасалған кондитерлік өнімдерді өндіруге арналған шикізат ретінде қарақұмық ұнының әртүрлі түрлерінің технологиялық артықшылықтары мен тағамдық құндылығы жеткілікті зерттелмеген. Көптеген авторлардың пікірінше, қарақұмық ұнының диеталық қасиеттерін, атап айтқанда қарақұмықтың диабетке қарсы қасиеттерін де растау қажет.

Теңгерімсіз тамақтану және қоршаған ортаның жағымсыз өзгерістері адамның барлық ауруларының қаупін арттырды: атеросклероз, жүрек-тамыр аурулары, қант диабеті және т.б.

Құрамында көмірсулар бар, жарма өнімдерін қамтитын өнімдердің, диеталық қасиеттерін бағалаудың негізгі критерийі белгілі бір өнімді жеу кезінде қандағы қант деңгейінің жоғарылауы, инсулиннің бөлінуін көрсететін гликемиялық индекс демек, қарапайым көмірсулардың сіңу жылдамдығы. Соңғы жылдары диетологтар қант диабетімен ауыратын адамдарға (екі түрі де) ғана емес, сонымен қатар салмағын бақылайтын және дені сау болғысы келетін барлық халық топтарының өкілдері үшін гликемиялық индекс (GI) бақылауды ұсынды.

Гликемиялық индекс 100 – балдық шкаламен өлшенеді. Сәйкесінше, көмірсусыз өнімнің гликемиялық индексі 0 бірлік болады. Ал, жарма өнімдерінде: қарақұмық – 52, күріш – 55 болса, ол орташа көрсеткіш, бидай нанында 62-70 жоғары бірлікті көрсетеді, GI көп болуы өнімнің құрамындағы көмірсу мөлшері жоғары дегенді білдіреді. Төмен гликемиялық индексі бар тағамдар тойымдылықтың ұзаққа созылатын күйін әкеледі, тәбетті төмендетеді және артық тамақтанудың мүмкіндігін азайтады [4].

Сондықтан бүгінгі таңда адамға денсаулық пен белсенді өмір салтын сақтай алатын биологиялық белсенді қосылыстардың кең спектрі бар профилактикалық өнімдерді жасау және өндіріске енгізу ерекше маңызға ие.

Қарақұмық ұнын нанның тағамдық құндылығын арттыратын қоспа ретінде пайдалану қарастырылуда. Нан өнімдері халықтың ең көп тұтынатын азық-түлік өнімдерінің бірі болғандықтан, бүгінгі таңда наубайхана өндірісін ассортиментті кеңейтпей елестету мүмкін емес, оған соңғы технологияларды ғана емес, сонымен қатар ұнның дәстүрлі емес түрлерін енгізу арқылы қол жеткізуге болады.

Ашытқы жасушаларының белсенділігін арттыратын минералдар мен моносахаридтердің есебінен 10 және 20% мөлшерінде қарақұмық ұны қосылған №2 және №3 үлгілер жақсы газ түзу қабілетімен ерекшеленді, пісіру барысында соңғы екі үлгінің наны да барлық параметрлер бойынша жақсы нәтижені көрсетті. Енгізілген қоспа мөлшерінің одан әрі артуы қамыр ашыту қарқындылығының төмендеуіне әкелді, бұл қышқылдықтың жоғарылауымен және ашытқы жасушасының өмірлік процестерінің баяулауымен түсіндіріледі.

Қазіргі таңда дәстүрлі емес өнімдерді нан-тоқаш өндірісі де пайдалануға байланысты, ғылыми зерттеу жұмыстары көп жүргізілуде.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Сайтова М.Э. Использование гречневой муки при производстве функциональных продуктов МГУПП. Хлебопродукты. №12, 2017. – С. 38-39.

2 Гусева Т.И., Гулова Т.И., Лаврова Л.Ю. Использование гречневой муки в качестве добавки, повышающей пищевую ценность хлеба. Хлебопродукты. 2018. № 2. – С. 46-47.

3 Аникина В.А. Использование гречневой муки для производства функционального пищевого продукта. Образование и наука. Материалы ННПК. Сборник научных трудов. Улан-Удэ, 2021. – С. 5-9.

4. Чиркова И.А. Использование гречневой муки в технологии мучных кондитерских изделий. – Сб. материалов науч.-практ. конф. «Инновационные технологии в общественном питании» – М.: МГУПП, 2015. – Ч. III. – С. 228-235.

ҒТАМР 65.35.03

ҰНДЫ КОНДИТЕР ӨНІМДЕРІН АЛУДА СҰЛЫ ҰНЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Н.Б. Батырбаева, Д.Б. Абдраимова

PhD-доктор, қауым.профессор, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.

С.Ғ. Қалдыбаева

Магистрант, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.

Мақалада тамақтана отырып денсаулыққа әсер ету үрдісі күннен-күнге оң бағыт алып келеді, салауатты тамақтануға деген қызығушылықтың артуына байланысты функционалдық тағамдарға сұраныс артуда. Биологиялық белсенді заттардың жаңа көздерін іздеу соңғы ондаған жылдар бойы жалғасын табуда. Осыған байланысты, тағамдық және биологиялық құндылығын арттыру үшін сұлы өнімдерін пайдалану өте перспективалы бағыт деп есептеуге болады.

Түйін сөздер: сұлы ұны, сұлы үлпегі, клетчатка, сұлы печеньесі, рецепт.

Сұлы өнімінің ең пайдалы құрамдас бөлігі сұлыдан жасалған ұн мен үлпек болып саналады. Бұл өнімдерде көптеген ақуыздар, В, Е, РР дәрумендері, каротин, аминқышқылдары, талшықтар және өсімдік майлары бар. Ылғалдың массалық үлесі 12,5 % құрайды.

Сұлының ерекше қасиеті – крахмалдың аз мөлшерінде ақуыздық заттар мен майдың көп мөлшерде болуы. Сұлы ұнында түрлі инфекциялар мен қоршаған ортаның ықпалдарына адам ағзасының қарсыласуын жоғарылататын заттар – табиғи антиоксиданттар жеткілікті мөлшерде болады. Сұлы май мөлшері бойынша көбірек жүгеріге (5%-ға жуық), ал ақуыздық заттар мөлшері бойынша бидайға (19%-ға жуық) келеді. Сұлының аминқышқылды құрамы бұлшық ет ақуызына жақын, сондықтан осы өнім құнды өнім болып табылады. Сұлы құрамында жеңіл сіңірілетін көмірсутегілер бар және ағзаның жағымды эмоцияларға жауап беретін серотонин деп аталатын гормонын бөліп шығаруға мүмкіндік береді. Сұлы жармасында сүйек жүйесінің қалыпты қалыптасуы мен дамуы үшін қажетті фосфор мен кальцийдің, сондай-ақ анемияның алдын алатын темірдің көп мөлшері бар.

Сұлы – денсаулық пен сұлулықтың ғасырлық құпияларын сақтаған асыл өнім екендігі жасыратын жайт емес [1].

Өнімнің химиялық құрамы да әртүрлі: жүрек пен бұлшық ет жүйесінің жұмысына қажетті магний, калий, мырыш, темір, фосфор және кальций бар. Бұл компоненттер ағзаға жақсы және тез сіңеді, бұл ересектерге де, балаларға

да керемет пайда әкеледі. Ежелгі заманнан бері сұлы құрамындағы талшық асқазанды тазарту, токсиндерді кетіру және ішектерді ынталандыру құралы ретінде қолданылған. Сұлы ұнындағы кейбір заттар холестерин мен қандағы қант деңгейін қалыпқа келтіреді, бұл қант диабетімен ауыратын адамдар үшін өте маңызды.

Бидай ұнын консистенциясы мен сапасы ұқсас нәрсемен алмастырғыңыз келсе, ондай кезде сұлы ұнына ауыстыруға болады. Сондай-ақ қант диабетімен ауыратындарға және глютенді тұтыну деңгейін төмендетуге тырысатын адамдарға ұсынылады, өйткені ол іс жүзінде оның құрамында жоқ.

Сұлы майы диеталық және құрамы бойынша керемет. Оның құрамында дәрумендердің, микро және макро элементтердің көп мөлшері бар, бұл оны ас қорыту жолының ең жақсы көмекшісі етеді [2].

Диетологтардың пікірі бойынша, сұлы – біздің денсаулығымызға ең пайдалы дәндердің бірі болып табылады. Ол май алмасуын реттейді, шлактардан тазартады және қанның құрамындағы қант мөлшерін төмендетеді. Денсаулықты тиісті деңгейде ұстау үшін диетолог-мамандар клетчатканы қолдануды көбейткен дұрыс деп санайды.

Сұлының ерекше қасиеті – сұлының құрамында клетчатка еритін және ерімейтін бірден екі түрде кездеседі. Ерімейтін клетчатка асқазан микрофлорасын қалыпқа келтіреді және шлактарды шығара отырып асқазанға бірқилы скраб ретінде әсер етеді. Еритін клетчатка, бета-глюкан, қанның құрамындағы қант мөлшерін төмендететіндігімен жақсы танымал. Сұлы клетчаткасының негізгі артықшылығы – ол глюкоза деңгейін төмендетіп инсулинге деген қажеттілікті азайтып, сонымен қатар асқазан сөлінің секрециясын төмендететінінде тұжырымдалады [3].

Сұлы печеньесі – сұлы ұнына негізделген кондитерлік өнім. Өнімнің атауы негізгі ингредиенттен шыққан, тағамдық құндылығы мен колория мөлшері 1-кестеде, дәрумендер мен минералдар құрамы 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Сұлы ұнының тағамдық құндылығы мен колория мөлшері.

Тағамдық құндылығы	Колориялығы 100 гр өнімге
ақуыздар %	6-10
майлар %	5-6
көмірсулар %	58-60
талшықтар	4,5
су	9,0 грамм
колориялығы	340-350

Рецептура бойынша, сұлы печеньесіне жұмыртқа, қант, сұлы ұны, маргарин және басқа қоспалар кіреді. Көбінесе пісіру кезінде қамырға негізгі салмадан басқа какао, бал және ванилин қосылады. Егер печенье коммерциялық жолмен өндірілсе, әртүрлі тағам қоспалары, бояғыштар, консерванттар, хош иістер, эмульгаторлар пайдаланылады.

Сұлы печеньеесінің калория мөлшері печеньеенің басқа түрлерінің калориясынан төмен. Бірақ сұлы жармасы өзінің керемет дәмі мен хош иісінен басқа, адам денсаулығына да айтарлықтай пайдасы бар. Бұл, әрине оны шексіз мөлшерде жеуге болады дегенді білдірмейді. Атап айтқанда, бұл ереже пісірілген өнімдердің кез келген түріне және кез келген кондитерлік тәттілерге қатысты. Бәрімізге белгілі ұнды кондитер өнімдерінің құрамында көп мөлшерде май мен көмірсулардың болғандығымен қатар жоғарғы колариялығымен де ерекшеленеді.

Кесте 2. Сұлы ұнының дәрумендік және минералдық құрамы.

Дәрумендер	100 гр өнімдегі мөлшері, мг	Тәуліктік қажеттілік, %
В1 тиамин	0,35	23,0
В2 рибофлавин	0,1	6,0
Е токоферол	1,5	15,0
В3 ниацин (РР)	4,3	22,0
К	275,0	10,0
Са	55,0	6,0
Mg	105,0	26,0
Р	340,0	34,0
Na	20,0	2,0
Fe	3,5	25,0

Диетологтардың айтуынша, сұлы печеньеесінің бірнеше бөлігі тағамдық қасиеттері бойынша сұлы жармасының бір порциясын толығымен ауыстырады.

Қазіргі уақытта сұлыдан жасалған печеньеелердің түрлері өте көп: сұлы жармасы қосылып дайындалған, жаңғақ, мейіз, шоколад, айран қосылып дайындалған және т.б. түрлері көп кездеседі, 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. Сұлы өнімі қосылған өнімдердің көрсеткіштері.

Өнімдер	Ақуыздар, гр	Көмірсулар, гр	Майлар, гр
диеталық	3,5	32,35	3,5-5,5
айранмен	4,5	22-25	2-2,5
шоколад қосылған	5,1	58-60	17-20
жаңғақтармен	6,0	65-68	15-18
жармамен	6,8	58-60	17-20
мейізбен	6,9	55-58	12-15

Қорытындылай келе, күнделікті тамақ рационымызда көкөністер, жеміс-жидектер, дәнді дақылдар, бұршақ дақылдарымен қоса жаңа өңделген тағамдарды негіз етуіміз керек. Өйткені, өнімнің пайдалылығы оның қосымша ингредиенттерге, компоненттерге деген сұранысымызды қанағаттандырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ермекбаев С.Б., Мұстахимова Ф.Ж. Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее», посвященная 60-летию Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина. – 2017. – Т.1, Ч.2. – С. 264-266.
- 2 Изтаев Ә.І. Ұн өндірісінің технологиясы: оқулық. – Алматы: 2015. – 408 б.
- 3 ГОСТ 3034-2021 Крупа овсяная. Технические условия.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
NATURAL SCIENCE

ҒТАМР 27.21.21

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (МАТЕМАТИКА КУРСЫ МЫСАЛЫНДА)

К.И. Усманов

Ф.-м.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Яссауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

А.С. Шәкім

Магистрант, Қожа Ахмет Яссауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Заманауи цифрлық технологиялардың дамыған дәуірінде мектептегі оқулықтарға қосымша цифрлық білім беру ресурстарын ұдайы қолдануға дағдыландыру, қазіргі озық білім беру технологияларын пайдалануға ынталандыру кең етек алуда.

Бұл мақалада орта мектеп геометриясын оқытуда компьютерлік ресурстарды қолданудың ерекшеліктері қарастырылады. Қазіргі таңда компьютердің көмегімен ақпаратты әр түрлі формада елестетуге және сол арқылы оқу процесін тиімді етуге болады.

Түйін сөздер: геометрияны оқыту, компьютерлік ресурс, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, компьютерлік бағдарлама, электрондық оқыту құралдары, GeoGebra, Maple.

Ғылыми зерттеу жұмысында жалпы білім беретін мектептердегі геометрияны оқытудың қазіргі жағдайына талдау жүргізілді. Зерттеулер нәтижесінде, мектептерде екі түрлі баспаның оқулықтарын қолданылатындығы және олардың әрқайсысының өзіндік педагогикалық құндылығы, дәлелдемелерінің, ерекшеліктерінің бар екендігі айқындалды. Пән барысында компьютердің артықшылықтары мен мүмкіндіктері сараланды. Оқушының сабаққа қызығушылығы артып, ынтасы ашылатыны белгілі болды. Компьютер оқушының ойлау қабілетін, оқу сапасын, пәнді қабылдауын жақсартатыны байқалды. Компьютерді қолдану барысында оқушы сабаққа белсенді ат салысатыны, өтілетін тақырыптың өзекті мәселелеріне зейін қойып қарайтыны, ақпаратты пайдалану мүмкіндіктері кеңейетіні анықталды. Зерттеу кезінде оқытудың дәстүрлі әдістерін қолдануға қарағанда, компьютерлік бағдарламаларды қолдану білім беру жүйесіне жағымды әсер ететіні айқындалды.

Компьютерлік ресурстарды қолдана отырып білім беру Қазақстанның қазіргі білім жүйесіне елеулі өзгерістер енгізе бастады және әртүрлі әдістердің дамуына ықпал етуде. Шынында да қазіргі кездегі негізгі мәселелердің бірі – білім беру жүйесін жоғары деңгейге көтеру болып табылады.

Жалпы білім беру жүйесін ақпараттандыру мен компьютерлендіру мәселесі Б.С. Гершунский [1], А.П. Ершов [2], Л.Ю. Монахова [3], И.В. Роберт [4] және басқалардың еңбектерінде қарастырылған.

Ж.А. Қараев оқытуда компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру [5], А.Ә. Шәріпбаев компьютерлердің бағдарламалық және ақпараттық құралдарының дұрыстығын дәлелдеу [6], С.М. Кеңесбаев болашақ мамандардың жаңа ақпараттық технологияларды пайдалана білу мәселелерін [7], М.Ф. Баймұхамедов [8], Р.И.Қадірбаева [9] білім беру жүйесін ақпараттандыруда ақпараттық-коммуникациялық пәндік орта мәселелерін қарастырған.

Ж. Еркишеваның жұмысында геометрияны ақпараттық технологиямен оқытудың мүмкіндіктерін қарастырған [10].

Maria Arvanitaki & Nicholas Zaranis зерттеулерінде ақпараттық-коммуникациялық технология (АКТ) оқушылардың қатты денелердің торларына қатысты геометриядағы жетістіктерін жақсартуға көмектесетінін зерттеген [11].

Сонымен жоғарыда көрсетілген әртүрлі кезеңдерде геометрияны оқыту мен оның білім беру жүйесіндегі орны жайлы түрлі пікірлер айтылды. Жалпы мектеп геометриясы тек математикалық пән ғана емес, сонымен қатар адамзаттық мәдениеттің бір бөлігі. Мектептегі математика курсында геометрия пәнін оқытуға айтарлықтай орын берген. Қазіргі білім беру бағдарламасы геометрияның білім мазмұнында және оны оқытуда белгілі бір жаңалықтар ендірі. Геометрияны меңгеру – ойлауға тәрбиелейтін пән ретінде мектептен кейін де жалғасуы керек.

Жұмыстың негізгі мақсаты қазіргі кездегі мектептегі оқулықтарға қосымша цифрлық білім беру ресурстарын ұдайы қолдануға дағдыландыру, қазіргі озық білім беру технологияларын пайдалануға ынталандыру.

Жұмыстың негізгі міндеттері геометрия сабақтарында цифрлық білім беру ресурстарын қолдану. Сабақ барысында оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру болып табылады.

Орта мектеп геометриясын оқытуда компьютерлік ресурстарды қолданудың ерекшеліктерін анықтау және оларды білім беру жүйесіне ендіруді бағалау мақсатында педагогикалық эксперимент жұмыстары жүргізілді.

Зерттеу мақсатында педагогикалық эксперимент жұмыстары негізінен 3 кезеңде жүргізілді.

I кезеңде орта мектеп оқушыларының геометрия пәнінде компьютерлік ресурстарды пайдалану мүмкіндіктерін анықтау мақсатында анықтау эксперименті жүргізілді.

II кезеңде орта мектеп оқушыларына геометрияны оқыту барысында компьютерлік ресурстарды қолдану ерекшеліктерін анықтау мақсатында ізденіс эксперименті жүргізілді.

III кезеңде жасалған болжамның дұрыстығын анықтау мақсатында оқыту эксперименті жүргізілді.

Зерттеу барысында интерактивті тақта, графиктік бейнелер, слайдтар, Quiz, Kahoot, GeoGebra т.б., бағдарламалары қолданылды.

GeoGebra – бұл тегін, білім берудің барлық деңгейлері үшін кросс-платформалы динамикалық математикалық бағдарлама. Құрамында геометрия, алгебра, кестелер, бағандар, статистика және арифметика секілді бөлімдері бар бағдарлама.

Kahoot – мобильді құрылғыларды қолдану арқылы тапсырмаларды ойын түрінде көрсету.

Зерттеулердің нәтижесінде орта мектеп геометриясын оқытуда компьютерлік ресурстарды қолданудың ерекшеліктерін толығымен саралап отырып нәтижелер алынды. Нәтижелер негізінде компьютердің артықшылықтары мен мүмкіндіктері сараланды. Оқушының сабаққа қызығушылығы артып, ынтасы ашылатыны белгілі болды. Компьютер оқушының ойлау қабілетін, оқу сапасын, пәнді қабылдауын жақсартатыны байқалды. Компьютерді қолдану барысында оқушы сабаққа белсенді ат салысатыны, өтілетін тақырыптың өзекті мәселелеріне зейін қойып қарайтыны, ақпаратты пайдалану мүмкіндіктері кеңейетіні анықталды. Зерттеу кезінде оқытудың дәстүрлі әдістерін қолдануға қарағанда, компьютерлік бағдарламаларды қолдану білім беру жүйесіне жағымды әсер ететіні айқындалды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Гершунский Б.С. Прогностический подход к компьютеризации // Советская педагогика. 1988. – № 7. – С. 42-46.

2 Ершов А.П. Концепция информатизации образования // Информатика и образование. 1988. – № 6. – С. 3-30.

3 Монахова Л.Ю. Информационная культура в информационном обществе // Образование взрослых в поликультурном мегаполисе: междунар. конф. – СПб., 1999. – С. 106-107.

4 Роберт И.В. Влияние тенденций информатизации, массовой, глобальной коммуникации современного общества на профессиональное образование // Ученые записки ИИО РАО. – 2004. № 12. – С. 3-14.

5 Қараев Ж.А. Оқытуда компьютерлік технологияны пайдалану // Информатика-физика-математика. 1994. – №3. – Б. 31-37.

6 Шәріпбаев А.Ә. Информатика. – Алматы, 1996. – 72 б.

7 Кеңесбаев С.М. Жоғары педагогикалық білім беруде болашақ мұғалімдерді жаңа ақпараттық технологияны пайдалана білуге даярлаудың педагогикалық негіздері. – Түркістан, 2006. – 11-12 б.

8 Баймухамедов М.Ф. Разработка моделей, методов и средств построения адаптивной технологии компьютерного обучения // Автореферат дисс... докт.техн. наук. – Алматы, 1996. – 47 с.

9 Қадірбаева Р.И. Білім беру жүйесін ақпараттандырудағы ақпараттық-коммуникациялық пәндік ортаның рөлі // Жаңа формацияда кәсіптік білім берудің өзекті мәселелері, ХҚТУ Интернет конф мат,2013. – Түркістан-Мәскеу. – 75-80 б.

10 Еркишева Ж.С. Ақпараттық технологияларды геометрияны оқытуда пайдалану. – Түркістан, 2016. – 158 б.

11 Арванитаки М., Заранис Н. Использование ИКТ в обучении геометрии в начальной школе // Образование и информационные технологии. 2020. – С. 25. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10210-7>.

ҒТАМР 34.29.35

БОТАНИКАЛЫҚ БАҚТАҒЫ ЖӨКЕ АҒАШТАРЫНЫҢ ЭКО-БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

З.Э. Таштамирова

Магистрант, Қожжа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Н.Н. Салыбекова

PhD, доцент м.а., Қожжа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Мақалада жөке ағашының қалалық жағдайдағы экологиялық және биологиялық ерекшеліктері анықталып, алғашқы зерттеулердің нәтижелері көрсетілген. Зерттеу барысында Түркістан қаласындағы ХҚТУ ботаникалық бағы жөке ағашы түрлерінің барлық белгілері анықталды. Өсімдікке қоршаған ортаның экологиялық жағдайы (өнеркәсіптік кәсіпорындардың, көлік құралдарының шаңы,) қарастырылған. Зерттеу барысында жас жөке өсімдігіне оңтайлы орта әзірленіп, барлық биологиялық ерекшеліктері зерттелді. Зерттеу нәтижелері жөке ағашы түрлерінің Түркістан қаласының экологиялық жағдайына төзімді және өсу көрсеткіші жоғары екендігі анықталды.

Түйін сөздер: жөке өсімдігі, *Tilia cordata* Mill, экологиялық шкала, *Tilia platyphyllos* Scop, эко-биологиялық ерекшеліктер, қалалық экожүйе, ботаникалық бақ.

Қазіргі адамзат қоғамы абиотикалық факторлардың өсімдіктер әлеміне әсерін зерттеуге терең бағытталған. Заманауи қаланың жасыл алаңдары жүйесін жақсарту үшін өндірістік және тұрғын үйлердегі экологиялық жағдайды өсімдіктерді көбейту көмегімен арттыру қажет. Бұл жағдайда маңызды шарт – өсімдіктер түрін арнайы таңдап, төзімділік факторын ескере отырып, оның тұрақтылығы мен өсу қарқынын сақтай отырып қауіпсіз өсіру. ХҚТУ ботаникалық бағы жағдайында бұл талаптарды ескере отырып табиғи экожүйелерге өсімдіктерді бейімдеу жағдайы жоғары. Себебі, Түркістан қаласы бойынша өсімдіктер ценопопуляциясының таралу көрсеткіші басқа қалаларға қарағанда 45%-ға төмен [1]. Күнделікті және маусымдық өзгерістердің орын алуы, күн сәулесінің қалыптан тыс түсуі, автотранспорттың түтіні, шаң-тозаң сынды көп қырлы факторлар өсімдіктің қалыпты өсуіне тікелей әсер етеді. Сол себепті сыртқы факторларға төзімділігі жоғары, көбею ықтималдылығы зор, мол жеміс бере тұра өзінің декоративтілігімен ерекшеленетін құлқайырлар тұқымдасына жататын көп жылдық жөке өсімдігін таңдаған жөн.

Зерттеу жұмысын жүргізу мақсаты: Түркістан қаласының ХҚТУ ботаникалық бағында өсетін жөке ағашының даму динамикасы мен эко-биологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Жөке ағашы (*Tilia*) – қоңыржай аумақтарда өсетін, көп күтімді қажет етпейтін, дегенімен жас формалары әлі толық жетілмегендіктен арнайы күтімді қажетсінетін, 50-ге жуық түрі бар бағалы декоративті өсімдік [2]. Түркістан қаласы аумағында таралу көрсеткіші төмен деңгейді көрсетеді. Өйткені қаланың аралас шөлді аумақ қатарына жататындығы, күн сәулесінің тікелей түсуі өсімдіктер дүниесінің қалыпты өсуіне кедергі жасайтын маңызды факторлардың бірі.

Зерттеу әдістері. Зерттеуді жүзеге асыру үшін маусымдық бақылау әдісі, экскурсия әдісі мен биометриялық әдістер мен диагностикалау қолданылды. Зерттеу жұмысының нысаны ретінде жөке ағашының: *Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos Scop* түрлері зерттелді. Жөке ағашының жапырақтарындағы өзгерістерді анықтау, устицалық индексті тіркеу үшін биометриялық әдіс қолданылды. Жөке ағашы түрлерінің арасындағы өзгерістерді, маусымдық қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуде, мофрологиялық ерекшеліктерін анықтауда маусымдық бақылау әдісі қолданылды. Жөке өсімдігі жапырағының устицалық өткізгішітігінің мәнін, устицалық индексін өлшеуде SC-1 аппараты қолданылды. Зерттеу жұмысының нысаны ретінде жөке ағашының: *Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos Scop* түрлері зерттелді.

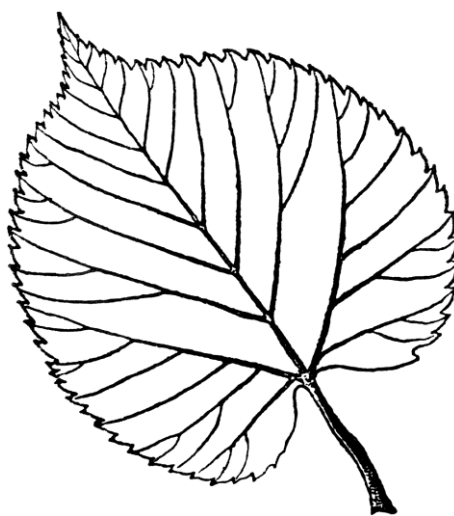
Зерттеу жұмысы Түркістан қаласында орналасқан ХҚТУ ботаникалық бағында жүзеге асырылды. Ботаникалық бақ өңірдің био-экологиялық мәселелерін шешуге арналған интродуктивті ғылыми орталық, жалпы аумағы – 88 га. Онда жөке ағашының 2 түрінен 15 ағаш өсірілген. 5-6 жыл бұрын отырғызылған. Әр жөке ағаштарының арасындағы қашықтық 3 м-ді құрайды. Максималды өсу жасы – 50 жыл. Ғылыми зерттеу жұмыстары 02.11.2022-25.08.2022 ж. аралығында жүргізілді. Бұл кезең жөке ағашының гүлдеу (гүлдеуі 10-15 күн), жеміс беру кезеңімен тұспа-тұс келгендіктен, зерттеу жұмыстары осы аралықта жасалынды.

Маусымдық өзгерістерін анықтау үшін ботаникалық бақта күнделікті сыртқы морфологиялық белгілері мен экологиялық ерекшеліктері анықталып, қағазға нәтижелерді тіркеліп, биометриялық өлшем жасау, күтіп баптау шаралары жүргізілді. Әрбір нысанның стандарттық үлгілері алынды. Стандарттық ауытқу деңгейі қалыпты өсу мен стандарттық шаманы салыстыру, әр 3 күн сайын өлшем жасау арқылы Е.Н. Булыгинаның әдістемелік нұсқаулығының көмегімен анықталды [3].

Ботаникалық бағымызда өсіріліп жатқан жөкенің жапырағы түріне байланысты әртүрлі (жүрек пішінді, бүйрек пішінді, торлы жүйкелену) дөңгелек пішінді, жиектері үшкір ара тісті, кезектесе орналасқан, сағақтары ұзын. Жапырақ тақтасы өзінің құрамындағы минералды заттар, ақуыздар, каротиноидтар, полисахаридтер, С витамині, ұшқыш фитонцидтік заттар секілді пайдалы құрамымен ерекшеленеді. Барлық жөке ағаштары жыл сайын

гүлдеп, жеміс береді. Жапырақтарында хлорофилл заттары көп болғандықтан, қою жасыл түске ие.

Tilia cordata қызыл-қоңыр түсті ағаш діңі мен жас өскіндері бар. Жөкенің бұл түрі ботаникалық бақтағы аллеяның бойында қатарымен орналасқан. Морфологиялық белгілерін анықтауда биометриялық әдіс қолданылды. Сызғыш пен штангенциркуль көмегімен өлшемдер алынды. Жөке ағашының көлемі (см²), ұзындығы (см), бұтағының, сабақтарының ұзындығы (см) және жапырақ алақанының көлемін (см²) өлшеп, алынған өлшемдерде айырмашылықтар бар екендігі анықтадық. Алынған өлшемдерге байланысты талдау және салыстыру жұмыстары жүргізілді.

Сурет 1. Adobe Photoshore CS3 бағдарламасы көмегімен өлшенген жөке ағашының кескіндері.

Ол үшін жаздың соңғы айында ботаникалық бақта өсетін жөке ағашының 15 түрінен 30 жапырақ жиналып алынды (n=30). Adobe Photoshore CS3 бағдарламасының көмегімен бірнеше белгілері бойынша өлшем алынды (сурет 1). Ол үшін өсімдік жапырағы мен бұтағының өлшемдері алынды.

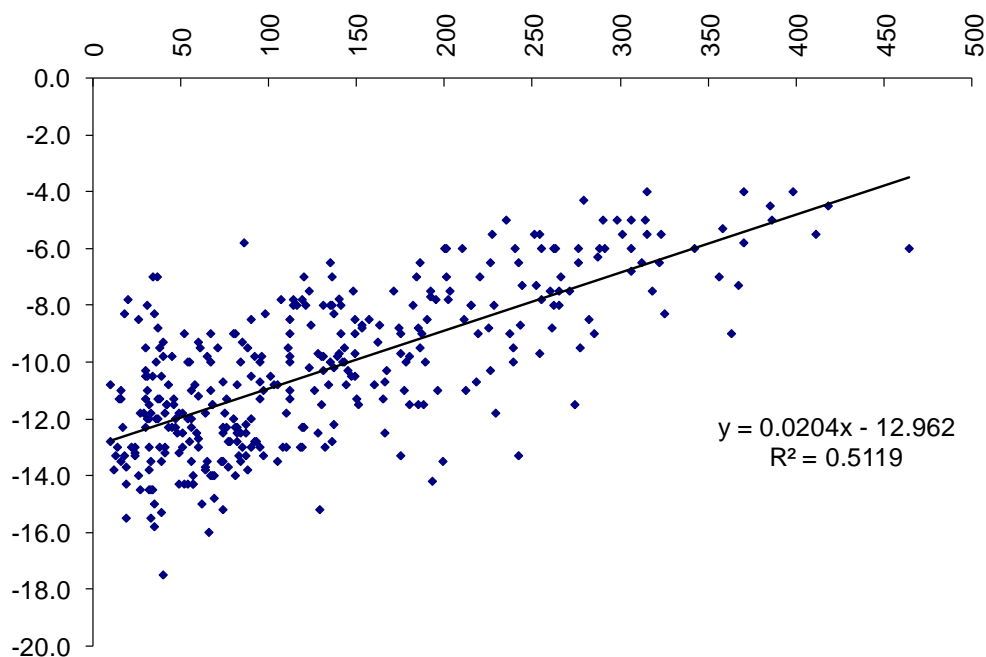
Жапырақ өлшемдерін анықтау үшін: жапырақ ені, ұзындығы, жүйке арасындағы қашықтық, жас өскіндерінің ұзындығы, жапырақ ұзындығы мен сағағы арасындағы қашықтықтары секілді параметрлері анықталды. Жапырақ ассиметриясын анықтау үшін Р.Палмер мен К.Стробек ұсынған критерийлері бойынша зерттелді [4]. Критерийлер бойынша жөке ағашы жапырақтарында флуктуиралық ассиметрия (ФА) 65%, бағытталған ассиметрия (БА) 32%, антисимметрия 15%-ды құрайтын ассиметриялар бар екендігі анықталды.

Кесте 1. Жөке ағашы жапырақтарының өлшемдері.

Өлшемдері / Түрлері	<i>Tilia cordata</i>	<i>Tilia platyphyllos Scop</i>
Жарты жылдық өсім (см)	28,5	33,5
Өсімдік ұзындығы (м)	3,9	4,4
Ағаш тәжінің диаметрі (см)	262	373
<i>Бұтағы</i>		
Максималды тәуеліктік өсу көрсеткіші	18.6±0.9	5.2±0.4
Айлық өсу көрсеткіші	16.8±0.8	7.2±0.5
Өсу қарқынының жалғасуы (тәулігіне)	56±2	49±3
<i>Жапырағы</i>		
Максималды тәуеліктік өсу көрсеткіші	12.9±0.8	13.9 ±0.7
Айлық өсу көрсеткіші	17.3±0.9	29.8±1.6
Өсу қарқынының жалғасуы (тәулігіне)	15.8±1	29±2.3

Жөке өсімдігінің екі түрі де бірдей ортада өскенімен жарты жылдық өсімнің 5 см-ге айырмашылығы бар екендігі анықталды (кесте 1). *Tilia platyphyllos Scop* түрінің *Tilia cordata* – дан өсу (вегетациялық өсу) жылдамдығы, ұзындығы жоғары көрсеткіште екенін алынған өлшемдер көмегімен байқадық. *Tilia cordata* түрі *Tilia platyphyllos Scop*-қа қарағанда жылы температураны әлдеқайда аз қажет етеді. Жиі суаруды жүргізу арқылы өсімдіктің өсу қарқынын қадағалауға болады.

Жөке ағашының маусымдық өзгерістерін толығырақ зерттеу, жапырақтарында орын алып жатқан өзгерістерді анықтау үшін заманауи SC-1 аппараты қолданылды. Жапырақ устицаларының өткізгіштігін анықтайтын SC-1 аппаратында өлшенген деректер аспап дисплейінде өткізгіштік бірліктерімен немесе кедергі бірліктерімен көрсетіледі. Сақталған деректерді стандартты кабель арқылы компьютерге жүктеуге болады. Аспап арқылы өсімдіктегі су балансын (өсімдіктегі су мөлшері мен кеткен су мөлшері), өсімдікте орын алатын су стрессінің алдын алуға, устица өткізгіштігіне ластаушы заттардың әсерін зерттеу (гербицидтер, газ), өсімдік ауруларын болжау, аймақтың экологиясын бақылауға болады. Аппараттың өлшеу диапазоны 0 мен 1000 ммоль (м²*с), 15%-бен 90%-ға дейінгі аралықтағы ылғалдылықта өлшей алады. Өсімдікте қолайлы температура 26 °С-ны көрсеткенде құрылғымен өлшеу жасалды. Жапырағы қалың, қарапайым құрылысты, жөкенің өлшем диапазоны 250-460 ммоль аралығын құрады. Аспапты *Tilia cordata* жапырақтары 278 ммоль, ал *Tilia platyphyllos Scop* жапырақтары 159-352 ммоль аралығын көрсетті. Бұл көрсеткіш устицалық өткізгіштіктің орташа екендігін, су балансының оңтайлы жүріп жатқандығын білдіреді. Устицалық саңылаулардың түнгі уақытқа қарағанда күндіз 1,5 есеге артық өткізгіштік қызметін атқаратындығы анықталды. Алынған деректер сызбада корреляциялық теңдеу ретінде көрсетілген.

Сызба 1. Жөке түрлерінің устицалық өткізгіштік коэффициенті мен жапырақ суы потенциалын анықтауға арналған корреляциялық кескіні.

Жоғарыда көрсетілген сызбада тігінен жарты күндік жапырақтағы судың потенциалы, көлденеңінен устицалық өткізгіштік коэффициенті көрсетілген. Алынған деректер корелляциялық тәуелділікке сәйкес келгендіктен $y=0.0204x-12.962$, $R^2=0.5119$ корелляция графигі шықты (сызба 1). Сызылған график корреляция коэффициентінің геометриялық интерпретациясы оң корреляцияны көрсетті. Графикте төменгі сол жақ бұрыштан жоғарғы оң жақ бұрышқа дейін айқын бағытталған. Бір айнымалының мәндерінің жоғарылауымен екінші мән де артқандығы белгілі болды. Демек, жөке жапырағының устицалық өткізгіштігі қаншалықты қарқынды қызмет атқарса, соншалықты түрде су балансы көп үлесте пайдаланылады. Корреляциялық тәуелділік орын алды.

Ботаникалық бағымыздың оңтүстік-шығысқа қарай кіре берісінен *Tilia platyphyllos Scop* түрі қатарымен орналасқан. Бақтағы түрлері 12-14 м-ді құрайды. Ағаш қабығы сұр, жапырақтары жүрек пішінді 12-16 см, жас өркендері қызыл-қоңыр түсті. Бұл түр *Tilia cordata*-ға қарағанда аз таралған, салыстырмалы түрде тез өседі. Жыл сайын ұзындығы 50 см, ал диаметрі 30-35 см-ге дейін өсе алады. Бұтақтары көп, қысқа төзімді. Гүлдерінің диаметрі 2 см, сары түсті. Тік, симметриялы өскен. Кез келген ландшафтқа бейімделе алады. Қала аумағына (парк, бау-бақша) таралуын қамтамасыз ету үшін көшеті арқылы, тұқымы арқылы көбейтуге ыңғайлы. Өсімдікке фотосинтез процессінің коэффициенттік көрсеткіші жоғары болғандықтан, биологиялық өнімділігі айына 1700-5000 г құраған. Зерттеу кезінде жөке ағаштарының астында өсетін яғни топырағында өсетін өсімдіктерді байқадық. Жөке ағашының топырағының құнарлы болуы жөкенің жапырағына тікелей байланысты. Жапырағында мол органикалық және минералды заттар бар. Ол күздік жапырақ түсімі кезінде

топырақты байытады. Мұның көмегімен басқа өсімдіктердің өсуіне жағдай жасайды. Арнайы түрде жапырағын өзге топыраққа сеуіп қолданса болады. Жылдың күзгі кезеңінде жапырақ тақталары сарыға айналады. Аязға, температураның күрт өзгеруіне төзе алады. Жақсы жарықтандырылған жерлерді жақсы көреді, жартылай көлеңкеде де қалыпты өсіп, дами алады [5]. Маусым айында гүлдейді, жемістері ірі әрі шар тәрізді. Көктемгі қырку жұмыстарын аса қажет етпейді.

Зерттеу нәтижесі ботаникалық бақтағы жөке ағашының қалыпты дамуына әсер ететін факторлар анықталып, қала жағдайында бейімделіп өсе алатындығы дәлелденді. Күн сәулесінің әсері, гүлдену, жеміс беру, өсуінің аяқталуы, жемістің түсуі, жапырақ түсімі зерттелді. Әсері мол факторлардың ең қауіптісі – антропогендік фактор екендігі анықталды. Бұл фактор өсімдіктің өсу және көбею мүшелерінің дамуын тежеп, морфологиялық өлшемдерін өзгертіп, өсу қарқынын 15%-ға төмендетті. Болашақта ботаникалық бақта өсірілетін жөке ағашын қалалық аумаққа (көшеті арқылы) отырғызу арқылы көгалдандыру, қала ауасын тазарту, әсемділікті сақтау жұмыстары ұсынылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Margaritis E, Kang J. Relationship between green space-related morphology and noise pollution // *Ecol Indic.* – 2017. №72. – С. 921-933.

2 Баранчиков Ю.Н. Особенности развития тли *Pemphigus spyrothecae passerini* (Homoptera: Aphididae) в полевых насаждениях г. Красноярска // *Лесной вестник.* 2006. №2. – С. 102-108.

3 Костина Н.В., Кузнецова Р.С. Оценка влияния климатических факторов на прирост липы // *Изв. Самар. науч. центра РАН.* 2010. Т.12, № 1(3). – С. 645-649.

4 Паркиева А.Л., Авериков Л.Ш. О состоянии природных ресурсов и окружающей среды Туркестанской области. – Алматы, 2013. – 324 с.

5 Султанова Р.Р., Ханов Д.А. Особенности роста липы мелколистной в условиях городской среды // *Вестник Башкирского государственного университета.* 2010. №1. – С. 20-25.

6 Мамонов Л.К, Музычкина Р.А. Введение в фитохимические исследования и выевления биологической активности веществ растений. – Алматы: «Школа 21-го века», 2008. – С. 225.

ҒТАМР 27.01.45

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЦИКЛ САБАҚТАРЫНДА БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУ

Ә.Ж. Күзенбай

Магистрант, Павлодар Педагогикалық Университеті, Павлодар қ.

Бұл мақалада математикалық цикл сабақтарында бастауыш мектеп жасындағы балалардың логикалық ойлауын дамыту мәселесі қаралды. Тақырып мазмұнын ашу барысында түрлі ғалымдардың ой-пікірі келтіріліп, анықтамалар берілді. Сонымен қатар, бастауыш мектеп жасындағы балалардың логикалық ойлауын дамытудың түрлі, тиімді әдістері және оларды педагогтар өз сабақтарында қалай қолдану керектігі көрсетілді. Оқушылардың логикалық ойлауын дамытудың артықшылықтары жайында ақпараттар берілді.

Түйін сөздер: логикалық ойлау, бастауыш сынып балалары, математикалық цикл сабағы.

Кез келген адамның алдында сұрақ, міндет немесе мәселе туындаған жағдайда ол ойлана бастайды. Ал ойлану процесі осы туындаған сұрақтарды немесе мәселелерді шешу мақсатын қояды. Ойлану процесі адам миындағы таңданудан немесе сол мәселедегі қайшылықты шешу әрекеті арқылы жүзеге асады, сонымен қатар ойлану ол – жаңа нәрсені үйрену процесі. Ойлануды ақыл-ойдың басқа да қасиеттері сияқты дамытып отыру керек және ойлануды дамытудың ең тиімді әдістерінің бірі логика және логикалық ойлау. Оқушылардың арасындағы логикалық ойлауды дамытуға қатысты мәліметтер мен құнды кеңестер жазған ғалымдар көптеп кездеседі, солардың ішінде Я.А.Коменский мен К.Д. Ушинский еңбектері ерекше көзге түседі.

Я.А. Коменский оқушыларға өмірлік мысалдар келтіре отырып, оларды қорытынды шығарудың ережелерімен таныстыруды және талдау арқылы оқушылардың логикалық ойлауын жетілдіруді ұсынды.

В.А. Сухомлинский балалардың ойлау барысын бақылай отырып, былай деп жазды: «Ең алдымен, балаларды ойлау, ойлану арқылы логикасын дамыту үшін бірнеше мәселені бірден қамтуға үйрету керек. Мысалы: құбылыстарды, оқиғаларды, олардың арасындағы байланыстарды түсіну. Балаларды абстрактілі түрде ойлауға үйрету керек» [1, 124 б.].

Бастауыш сынып жасындағы баланың логикалық ойлауын дамыту арқылы біз баланың танымдық белсенділігін арттырамыз және меңгенген білімінің терең, жүйелі, мағыналы болуына қол жеткіземіз. Баланың ойлауының деңгейі өскен сайын, балада дамудың жоғары сатысына өтуімен оның бастапқы формалары, атап айтқанда практикалық ойлау, жоғалады, олардың ойлау процесіндегі функциялары қайта реттеліп, өзгеріп отырады [2, 125 б.].

Осы мақсатта Я.П. Гальперин «психикалық іс-әрекеттің кезең-кезеңімен қалыптасуы» концепциясын жасаған болатын. Ол, «бірінші кезеңде бала мәселені шешу үшін сыртқы материалдық әрекеттерді пайдаланады. Екіншісінде – бұл әрекеттер тек сөз арқылы айтылады (алдымен дауыстап, сосын іштен). Тек соңғы, үшінші кезеңде сыртқы объективті әрекеті орындалады» деп тұжырымдады [3, 57 б.].

Ж. Пиаже балалардың танымдық әрекетінің механизмдерін зерттей отырып бастауыш мектеп жасындағы балалардың интеллектінің қалыптасуын қарастырды. Ол бірінші болып балалар ойлауының сапалық ерекшелігін зерттеу міндетін қойды. Ж.Пиаже көзқарасы бойынша интеллект дамуы үш (немесе төрт) кезеңнен өтеді және кіші мектеп жасы нақты оперативті интеллекттің қалыптасу кезеңі болып табылады.

Ойлаудың ең жоғарғы формасы – сөздік-логикалық ойлау. Балалардың сөздік-логикалық ойлауының дамуы кем дегенде екі кезеңнен өтеді. Олардың біріншісінде бала заттар мен іс-әрекеттерге қатысты сөздердің мағынасын біледі, шешім қабылдау кезінде оларды қолдануды үйренеді, тапсырмаларды орындайды, ал екінші кезеңде қарым-қатынасты білдіретін ұғымдар жүйесін меңгереді, пайымдау логикасының ережелерін меңгереді. Екінші кезең әдетте мектептегі оқудың басталуын білдіреді [4, 22 б.].

Ұғымдар – құбылыстардың, заттардың, сапалардың тұтас тобы және олардың мәнді белгілерінің ортақтығына қарай біріктірілген жалпылама білім [5,72 б.]. Қарым-қатынас ұғымдары бастауыш мектеп жасындағы баланың білімінің маңызды бөлігін құрайды. Бұлар дүниелік (үй, отбасы, жайлылық, жайлылық, дау-дамай, мұңдылық), грамматикалық (жұрнақтар, сөйлемдер, синтаксис), арифметикалық (сан, бөліну, теңдік), адамгершілік (мейірімділік, ерлік, ерлік, патриоттық) т.б. ұғымдарды қамтиды.

Әр түрлі ұғымдарды меңгеру барысында бастауыш мектеп жасындағы бала оларды топтарға жіктейді. Олар:

– бір мағынаны білдіретін түсініктерді бақылау және ақпараттарды іріктеу (сөздер, геометриялық фигуралар, математикалық өрнектер);

– белгілі бір категорияға жататын жаңа құбылыстардың талдауы және ерекшеліктерін іріктеу;

– барлық маңызды емес, қосымша, екінші деңгейлі белгілерді абстракциялап, маңызды белгілерді сақтау;

– таныс сөздрін өзі білетін топтарға қосу [6, 28 б.].

7-8 жастағы бала әдетте белгілі бір санаттар бойынша ғана ойлай алады, баланың мұндай қиын және күрделі ақыл-ой жұмысын бірден орындауы мүмкін емес. Ақыл-ой әрекеті – мәселені шешуге бағытталған психикалық әрекеттер

жүйесі, осы жүйе арқылы бастауш мектеп жасындағы бала ақыл-ой жұмысын орындауға оңай қол жеткізе алады. Ол үшін балада алдымен логикалық ойлауды дамыту керек [7, 176 б.].

Бастауыш мектеп жасындағы балаларда логикалық ойлауды дамыту әдістері. Логикалық ойлаудың дұрыс қалыптасуы үшін сабақтарда әр түрлі дәстүрлі емес әдістер қолданылады. Бұл тапсырмаларға жұмбақтар, анаграммалар, ребустар және логикалық тапсырмалар кіреді. Логикалық тапсырмалар ақыл ойды дамытудың тамаша құралы болып табылады. Осы жаттығулармен жұмыстың әртүрлі формаларын жасау нәтижесінде көптеген нәтижеге қол жеткізуге болады. Логикалық тапсырмалық әдістер көбінесе математика сабақтарында, математикалық олимпиадалар мен жарыстарда қолданылады. Түрлі анаграммалардың, ребустардың, жұмбақтардың көмегімен логиканың сөздік логикалық ойлау жақсы дамиды. Логикалық түрлі тапсырмалар барлық психикалық әрекетті, барлық ақыл-ойды тікелей дамытуға бағытталған операциялар (анализ, синтез, жіктеу, салыстыру және т.б.) болып табылады [8, 29 б.].

Логикалық тапсырмаларды классификациялаудың бірнеше тәсілдері бар. Н.В. Бабкина тапсырмаларды бірнеше түрге бөлудің қисынды үлгісін ұсынады [9, 3 б.].

Бірінші түріне үш объектіні байланыстыратын екі қатынастан қорытынды шығаруға арналған сюжеттік-логикалық тапсырмалар кіреді. Мектеп оқушыларына осы типтегі есептермен өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік бермес бұрын, мысал арқылы оларды шешудің жалпы алгоритмдерін үлгі ретінде көрсету қажет. Одан кейін оқушылар объектінің қандай және қанша ерекшелігі бар екенін анықтап топтайды.

Екінші түріне бірнеше тұжырымдар арасында байланысты орнатуға арналған сюжеттік-логикалық тапсырмалар кіреді. Тапсырмаларды шешудің ең қолайлы нұсқасы кесте жасап, сол кестеге белгілерді іріктеп жазу. Оқушылар кестеге оң және теріс белгілерді топтастырып жазады. Бұл тапсырмалар оқушылардан ерекше зейінді талап етеді және меңгерген ақпаратты мұқият талдауға үйретеді. Жұмыс барысында білім алушылар шеберлікті меңгереді, пікірлерін кеңейтіп, негіздейді [10, 45 б.].

Бұл жердегі мұғалімнің рөлі балаларға тапсырманы түсінуге көмектесу болып табылады. Оқушыларға тапсырма мәтінін оқып, оны қалай түсінгендерін талқылап, қажет болған жағдайда тапсырманың графикалық көрінісін талдап береді, яғни, «балалардың назарын графикалық анықтамаға және оның мағынасына аудартып, тапсырманың нәтижесін балалармен талқылайды».

Мектеп қабырғасындағы оқу-әдістемелік жинақтарды жалпылама талдау бастауыш сыныптарында өткізілетін математикалық цикл сабақтарында мынадай позицияларды ұстануға мүмкіндік берді:

1. 1-2 сыныптардың оқу материалы бойынша логикалық ойлаудың аналитикалық және жоспарлау деңгейлерін қалыптастыруды үнемі жүзеге асыруға болады. Нәтижесінде 3-4 сыныптарда бастауыш сынып оқушыларының дағдыларының жақсаруы байқалады.

2. Оқыту мазмұнына дәстүрлі емес тапсырмалар енгізілгендіктен, тапсырмалар оқушылардағы логикалық ойлауды дамытуды ішінара қамтамасыз етеді.

3. Әдістемелік материалға тапсырмалардың жалпы дамыту мақсаттары енгізіледі.

Бағдарламалар кіші жастағы оқушылардың логикалық ойлауын дамыту ұстанымдарын қамтығанымен, оқу материалдары әрдайым жеткілікті деңгейде бола бермейді. Бастауыш сыныптарда логикалық ойлауды мақсатты түрде қалыптастыру үшін жас жеткіншектердің логикалық ойлауы дамитын психологиялық-педагогикалық жағдайларды жасау бойынша жүйелі, жүйелі жұмыс қажет.

Математикалық цикл сабақтарында бастауыш мектеп жасындағы оқушыларының логикалық ойлауын дамытудың орны ерекше. Балаларда оқудың басталуымен ойлау процесі психикалық орталыққа ауысады және бұл баланың дамуындағы психикалық жүйенің ең маңызды бөлігі болып саналады [11, 12 б.].

Бастауыш мектеп жасы баланың логикалық ойлауының дамуының қарқынды жүріп жататын кезеңі. Бұл кезеңде көрнекі-бейнелі ойлаудан сөздік-логикалық, концептуалды ойлауға көшу жүзеге асырылады. Бұл кезеңде баланың психикалық әрекеті екі жақты сипатта көрініс табады: бақылау барысындағы нақты шындыққа сай ойлану және логикалық ойлау толығымен игерілмегендіктен баладағы логикалық ойлаудың бастапқы көріністері.

Бастауыш мектеп жасындағы бала бастауыш сыныптарында өзін қоршаған дүниені таниды, заттар мен қоршаған құбылыстарды маңызды белгілері бойынша ажыратуды үйренеді, оларды салыстырады, заттар мен құбылыстардан ортақ нәрсені табуға және оларды осы белгісіне қарай жіктеуге үйренеді. Ал балалардың логикалық ойлауын дамытудың педагогикалық шарттары бастауыш мектеп жасында ең алдымен әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдану арқылы жүзеге асады. Мұғалімдердің көпшілігі дәстүрлі бағдарламалар бойынша жұмыс істейтінін ескерсек, баланың логикалық ойлауын дамытуға арналған әдістерді пайдалана алатын мұғалімдерге қажеттілік туындайтыны рас [12, 96 б.].

Л.С. Выготскийдің теориялық және эксперименттік еңбектері туа біткен бейімділіктердің болатындығына қарамастан логикалық ойлау, шығармашылық қиял, мағыналы есте сақтау қасиеттері өздігінен дамымайтындығы, ересектердің көмегінсіз дами алмайтындығы дәлелденген. Ол қасиеттер уақытымен, балалық шағында тәрбие процесінің тәтижесінде қалыптасады. Баланың психикалық дамуындағы жетекші рөл баланың логикалық ойлауын дамытудың қажетті шарттары орында отырып салыстыруға, жалпылауға, талдауға үйрету, сөйлеуді дамыту, баланы жазуға үйрету болып табылады. Жүйесіз үлкендердің артынан қайталау, әртүрлі ақпаратты жаттау, пайымдау балалардың ойлауын дамытуға ешқандай пайдасын тигізбейді [13, 68 б.].

В.А. Сухомлинский былай деп жазған: «...Балаға білімді үйіп төгіп берме... – тым көп берілген білім ізденімпаздық пен қызығушылықты басып,

баланың білімге деген құшарлықтан айырады. Балаға қоршаған әлемнің тек бір бөлігін ғана көрсетіңіз, бірақ осы кішкентай бөлік баланың қызығушылығын оятып, бала «білсем» деген ниетке жететіндей етіп көрсетіңіз» [14, 156 б.].

Сол себепті де, балаға ең алдымен логикалық ойлауды үйрету керек және үйреу үшін білімді жасына сай көлемде әрі жасына сай педагогикалық құралдарды қолдана отырып жасау керек. Осы орайда, бастауыш сынып балаларының логикасын математикалық цикл сабақтарында дамытудың құралдарының бірі венгр психологы Дьенештің жасаған «Логикалық блоктар» әдісі.

Бұл әдіс құралдары 48 дана геометриялық пішіндер, бұл геометриялық пішіндердің ешқайсысы бір біріне ұқсамайды. Ол пішіндер бір-бірінен пішіні бойынша (шеңбер, шаршы, тіктөртбұрыш, үшбұрыш), түсі бойынша (сары, көк, қызыл), өлшемі бойынша (үлкен және кіші) қалыңдығы бойынша (қалың және жіңішке). Яғни, әр фигура төрт қасиетімен сипатталады: түсі, пішіні, өлшемі, қалыңдығы [15, 62 б.].

Бұл әдіс ұзын баспалдақ секілді жайдан күрделіге қарай жылжи береді, ал осы құралдармен жасалатын жаттығулар бала логикасын біртіндеп, жайдан күрделіге қарай дамытады. Яғни, бала пішіндердің қасиеттерін анықтайды, оларды салыстыруды үйренеді, жіктейді, жалпылайды және қасиеттеріне қарай топтайды. Бұл әрекеттердің бәрін бала логикалық ойлауын қолдана отырып іске асырады [16, 63 б.].

Блоктармен әртүрлі әрекеттерді орындау барысында балалар бірінше кезекте объектілердің бір қасиетін анықтау және абстракциялау қабілеті (түсі, пішіні, өлшемі, қалыңдығы) бойынша заттарды салыстыру, жіктеу және жалпылау қасиеттерін меңгеріп шығады. Екінші кезекте олар объектілерді бірден екі қасиеті бойынша (түсі мен пішіні, пішіні мен өлшемі, өлшемі мен қалыңдығы және т.б.) талдау, салыстыру, жіктеу және жалпылау дағдыларын игереді. Үшінші кезекте күрделене түседі, яғни бала бірден үш қасиеті бойынша (түсі, пішіні, өлшемі; пішіні, өлшемі, қалыңдығы, т.б.) топтау дағдысын қалыптастырады және төртінші кезекте бала бірден пішіндердің төрт қасиеті бойынша логикасын дамыта отырып (түсі, пішіні, өлшемі, қалыңдығы) пішіндерді топтарға жинақтауды меңгеріп шығады.

Сонымен қатар, логикалық ойлауды дамыту педагогтың тапсырған түрлі тапсырмаларын орындау арқылы да жүзеге асырылып отырады:

– логикалық қатар (кейбір қасиеттері бойынша объектілерді табыңыз және оны қатарға орналастырып қасиеттері бойынша сай келмейтін өзге объектіні қосыңыз, қатардағы қалғандардан өзгеше объектіні тауып, алып тастауды тапсырыңыз; суреттер жиынынан логикалық жолдар жасаңыз және т.б.);

– лабиринттер (әртүрлі лабиринттерден өтуі);

– логикалық байланыстарды табыңыз (мысалы, ұқсас объектілер: қолы немесе басқа дене бөлігі және олар кімдікі, анасы мен баласы, жануар және оның тағамы);

– қателерді түзету (қате пішінді түзету);

- заттарды белгілеріне қарай топтастыру (мысалы: жемістер мен көкөністер, әріптер мен сандар және т.б.);
- сөзжұмбақ, ребустар, жұмбақтар шешу;
- белгілері бойынша затты (жануарды, адамды) табыңыз (мысалы: Сая қара шаш және көзілдірік) [17, 56 б.].

Сонымен логиканы дамытудың педагогикалық шарттары.

Кіші мектеп жасындағы балалардың ойлауы:

- мүмкін болатын әрекеттерге балаларды қосу, өз белсенділігін стандартты емес, екіұшты жағдай аясында көрсету;
- әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдану;
- мектеп оқушыларын салыстыруға, жалпылауға, талдауға үйрету.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың математикалық цикл сабақтарында логикалық ойлауын дамыту үшін өз тәжірибемде қолданылған әдістерді көрсетер болсам:

1. Логикалық есеп.

– Айгүлдің алдында 3 зат тұр: шелек, доп, қуыршақ. Допты қозғамай қалай шетіне қоюға болады?

– Үстел үстінде төрт алма тұр. Бір алманы алып ортасынан бөліп қайта қойды. Үстел үстінде неше алма болды?

– Қоянға, түлкіге, аюға үш түрлі жалауша жасап берді – қызыл, сары көк. Қояндағы жалауша қызыл емес, түлкідегі қызыл да, көк те емес. Кімнің жалаушасы қандай?

– Бөлмеде 2 орындық тұр. Әр қабырғаның жанында бір-бір орындық болуы үшін орындықтарды қалай қоюға болады?

2. Ойлан, тап!

Сиқырлы үшбұрыштағы бос орынды толтыр.

Мақсаты: оқушылардың жылдам есептеу дағдыларын дамыта түсу.

Мақсаты: оқушылардың амал таңбаларын тағайындай білу дағдыларын дамыта түсу.

$$(14*6)*10=10$$

Математикалық тест $4+3$ 9, 10, 7 $10-3$ 7, 8, 9.

$6+3$ 9, 6, 4 $9-2$ 5, 6, 7.

3. Логикалық ойын.

1. Екі сиырдың мүйізі қанша?

2. Бір мысықтың аяғы қанша?

3. Бес қойдың басы нешеу?

4. Үш адамның қолы нешеу?

Бұл әдістерді қолдану арқылы математикалық цикл сабақтарында балалардың логикалық ойдауының жақсарғанын байқадым.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың логикалық ойлауын дамыту мәселесі қарастырылды.

Демек, бұл математикалық цикл сабақтарында бастауыш мектеп жасындағы балаларды логикалық ойлауын дамыту үшін балаға даму, талдау, салыстыру, маңыздыны бөліп көрсету, жалпылау және нақтылау қабілеттерін меңгерту. Ол үшін әрбір педагог сабақ жүргізу барысында тек дәстүрлі әдістерді ғана қолданып сонымен шектелмей, баланың логикалық ойлауын дамытуға түрлі әдістерді қолданғаны жөн. Бұл әдістер баланың бойындағы қызығушылығын арттырып, ойлау дағдыларын дамытып отыруы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Белошистая А.В. Развитие логического мышления младших школьников на основе использования специальной систем занятий: Монография. – Мурманск: МГПУ, 2009. – 104 с.
- 2 Блонский, П.П. Педология: кн. для высш. пед. учеб. заведений. – М.: Владос, 2000. – с. 287.
- 3 Волков Б.С. Психология младшего школьника: уч. пособие. – М.: Академический проект, 2005. – 208 с.
- 4 Волкова С.И. Развитие познавательных способностей детей на уроках математики // Начальная школа. № 7-8. – С. 27-32.
5. Гальперин, П.Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка / П.Я. Гальперин. – М.: изд-во МГУ, 2001. – 287 с.
- 6 Давыдов В.В. Психологическое развитие в младшем школьном возрасте. Возрастная и педагогическая психология. – М.: Мысль, 2000. – 153 с.
- 7 Давыдов В.В. Психологические проблемы процесса обучения младших школьников // Хрестоматия по возрастной психологии: Учеб. пособие. – М.: Воронеж, 2003. – С. 222-225.
- 8 Диагностика развития младших школьников: психологические тесты. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 125 с.
- 9 Дружинина В.Н. Психология: Учеб. для гуманитарных вузов. – СПб.: Питер, 2001.
- 10 Исаева Э.Г. Стандарты развития младшего школьника: Методическое пособие. – Махачкала: ДИПК ПК, 2003.
- 11 Костюк Г.С. Принцип развития в психологии. Хрестоматия по возрастной психологии: Учеб. пособие. – М.; Воронеж, 2003. – С. 21-25.
- 12 Левитес В.В. Развитие логического мышления детей дошкольного и младшего школьного возраста. Известия Российской академии образования. – 2006. – №3.
- 13 Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб.: Питер, 2001.
- 14 Математика. 3 класс. Часть 1. – М.: Баласс, 2012. – 96 с.
- 15 Математика. 3 класс. Часть 1. – М.: Просвещение, 2013. – 127 с.
- 16 Петрова В.И. Развитие мышления при решении задач. Начальная школа, № 1. – С. 23-25.
- 17 Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – СПб.: Союз, 1997. – 436 с.

ҒТАМР 29.29.41

ҰЛПАЛАРДЫҢ ЖАСУШАЛАРЫНДАҒЫ МЕМБРАНАЛЫҚ ДИФфуЗИЯ ҚҰБЫЛЫСЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Д.А. Махамбетова

Магистрант, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай қ.

Б.А. Калаков

Ф.-м.ғ.к., доцент, А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Қостанай қ.

Биологиялық мембраналар арқылы зат тасымалдануын зерттей отырып, биофизика пәнінің дәріс сабақтарында сол құбылысты тереңірек оқып түсінудің келесі теориясы қарастырылады.

Мембраналар арқылы зат тасымалданудың негізінде диффузия құбылысы жатады. Қазіргі таңда оның екі түрі қажетті деңгейде зерттелінді: енжар (пассивті) және белсенді (активті) тасымалдануы.

Енжар деген зат тасымалдау құбылысы жасушадағы концентрациясы артық орнынан зат концентрациясы аз орнына сол концентрационды градиенті негізінде зат молекулалары, иондары тасымалданады. Оның көмекшісі ретінде потенциалдар айырымы болады. Жасуша аралық сұйық электролит болғандықтан потенциалы артық жерден потенциалы аз жерге зат иондары электр өрісі әсерінен тасымалданады.

Түйін сөздер: диффузия, осмос, мембрана, концентрация, жасуша.

Тірі ағзалардың ұлпаларында, одан кейін жасушаларында ағып өтетін диффузия және осмос құбылыстардың маңыздылығы зор.

Диффузия дегеніміз материяның немесе энергияның кеңістікте еркін таралуының салдарынан алмасуы, латын тілінен аудармасы таралуы, ағып өтуі, шашырауы деген мағына береді. Диффузия концентрация градиентінде пайда болады. Егер кез келген кеңістік нүктесінде бір заттың иондар концентрациясы жоғары, ал басқа жеріндегі зат иондарының концентрациясы аз болса, сол концентрациондық градиент әсерінен зат иондары тасымалданады.

Осмос грек тілінен аудармасы қысым, итеру деген мағынаны білдіреді. Жартылай өткізгіші жарғақ арқылы еріткіш молекулалардың концентрациясы артық жерге біржақтылы диффузия құбылысы. Осмос концентрация градиенті бағыты бойынша өтеді.

Диффузия кішкентай, зарядталмаған молекулалардың липидтер молекулалар арасындағы концентрация градиенті бойынша (газдар, плазмалық мембрана арқылы майда еритін молекулалар тура сіңіреді).

Жеңілтілген диффузия кезінде су ішінде еріген заттар (глюкоза, аминқышқылдары, нуклеотидтер мембрана арқылы, ерекше канал арқылы, оны ақуыз-тасымалдаушы өткізеді.

Осы келтірілген үдерістер қосымша энергия шығынын талап етпейді.

Басқаша айтқанда осмос дегеніміз ол судың немесе басқа еріткіштің концентация айырымы мен немесе химиялық потенциалдар айырымымен жартылай өткізгіш жарғақ арқылы диффузиясы [1].

Осмос құбылысы кезінде концентрация градиенті бойымен немесе химиялық потенциалдар айырымымен пайда болған жартылайөткізгіш жарғақ арқылы біржақты диффузиясы кезінде еріткіш ішінде осмосты туғызбай ерітіндіге келтірілетін минималды гидростатикалық қысымы осмостық қысым деп аталады.

Вант-Гофф заңы бойынша электролиттер емес ерітінділер үшін:

$$\pi = C_M RT \quad (1)$$

Электролит ерітінділер үшін:

$$\pi = i \cdot C_M \cdot R \cdot T \quad (2)$$

Мұндағы: C_M – молярлық концентрация (моль/л),

R – универсал газ тұрақтысы (8,31 Дж/мольК),

T – температура (К),

i – изотоникалық коэффициент.

Адам ағзасына дәрілер диффузия арқылы түседі. Диффузия принциптерінде мембраналық технологиялары негізделген.

Кейбір фильтрлерінде судың тазарту негізі болып жартылайөткізгіш жарғақ арқылы диффузия құбылысы болып табылады.

Ингаляциялар тиімдірек және жылдамырақ әсер етеді, кәдімгі дәрілерге қарағанда, өйткені фитонцидтер мұрын қабықшасы арқылы тура қанға түседі.

Осмос құбылыстың көп биологиялық үдерістер үшін маңызды роль атқарады. Қалыпты жасушаны қоршап тұрған мембрана тек қана су, оттегі молекулалары үшін жасуша өмір сүрудің кейбір өнімдердің қанда еріген заттардың ғана өтімді, ал үлкен ақуыз молекулалар үшін жасушада еріген күйінде болғандығына қарамастан өтімді емес. Сондықтан биологиялық үдерістер үшін ақуыздар жасуша ішінде қалады [2].

Осмос қоректену заттардың жоғары ағаштар діңіде осы функцияны капиллярлы ауысу жеткізе алмайтын зат алмасуына қатысады.

Еріткіш және ерітінді мембрана арқылы бөлініп тұрса, ол арқылы еріген зат молекулалары өтпей жатса, онда жүйе еріткіштің термодинамикалық

потенциалын ерітінді жағынан қысымды арттыру есебінен арттырады. Әғни таза еріткіш мембрана арқылы ерітіндіге сіңіп өтеді.

Осмос ол мембрана арқылы аз концентрленген ерітіндіден артығырақ концентрленген жағына судың диффузиясы. Жасушалар су мен осмос арқылы алмасып отырады.

Су мембрана арқылы ақуыз каналдар көмегі мен қозғалады, оларды аквапориналар деп атайды, олардың саны өзгеріп отырады.

Диффузия коллоидтті жүйенің толық көлеміндегі немесе ерітіндінің молекулалардың бөлшектердің концентрациясының өздігінен теңесу процесі.

Коллоидтті бөлшектер баяу диффундендіріледі, ал шыны ерітінділер артық шамамен диффундирленеді [3].

Биологиялық мембраналар арқылы зат тасымалдануын зерттей отырып, биофизика пәнінің дәріс сабақтарында сол құбылысты тереңірек оқып түсінудің келесі теориясы қарастырылады.

Мембраналар арқылы зат тасымалданудың негізінде диффузия құбылысы жатады. Қазіргі таңда оның екі түрі қажетті деңгейде зерттелінді.

Енжар (пассивті) және белсенді (активті) тасымалдануы. Енжар деген зат тасымалдау құбылысы жасушадағы концентрациясы артық орнынан зат концентрациясы аз орнына сол концентрационды градиенті негізінде зат молекулалары, иондары тасымалданады. Оның көмекшісі ретінде потенциалдар айырымы болады. Жасуша аралық сұйық электролит болғандықтан потенциалы артық жерден потенциалы аз жерге зат иондары электр өрісі әсерінен тасымалданады.

Енжар тасымалдау ол электрохимиялық потенциалының мәні жоғары орнынан потенциал мәні аз орнына қарай, ал белсенді тасымалдауында потенциалы аз орнынан потенциалы артық орнына тасымалданады. Жасуша мембранасында Кез келген К-заттың химиялық потенциалы деп – бір моль затты тасымалдауға шығындалған энергия мөлшерін атайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Осмос – «Кругосвет» энциклопедиясынан мақала.
- 2 Осмос – Үлкен совет энциклопедиясынан мақала.
- 3 Коновалов Д.П. Осмос. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.

ҒТАМР 27.43.15

ЫҚТИМАЛДЫҚТАР ТЕОРИЯСЫ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

О.С. Икраф

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

М.К. Шуақиев

Т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Ықтималдық теориясы күнделікті тұрмыс-тіршілікте кездесетін құбылыстар мен үрдістердің модельдерін құрып және оларды талдап, дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі. Ықтималдықтың классикалық анықтамасы бойынша комбинаторика элементтеріне сүйеніп және оқиғаның толық ықтималдық формуласын қолданып есептер шығару ұсынылады.

Түйін сөздер: ықтималдық, математикалық статистика, болжамдар теоремасы, толық ықтималдық, комбинаторика.

Математикалық статистика – ғылыми және практикалық қорытындылар үшін статистикалық деректерді жүйелеудің және пайдаланудың математикалық әдістері туралы ғылым. Математикалық статистиканың негізгі міндеті – нақты әлем деректері мен оның математикалық сипаттамасы арасындағы сәйкестікті анықтау.

Ықтималдықтар теориясының пәні статистикалық эксперименттерде байқалатын кездейсоқ құбылыстар мен процестердің математикалық модельдерін құру және зерттеу болып табылады. Егер статистика нақты бақылаулар мен эксперименттердің нәтижелерімен айналысса, олардағы белгілі бір заңдылықтарды анықтаса, ал ықтималдық теориясы тек математикалық модельдерді зерттейді және алынған нәтижелердің «тәжірибенің нақты әлеміне» қолданылуы туралы мәселе ықтималдық теориясынан тыс шешіледі.

Ықтималдықтар теориясының пәні үлкен ерекшелігімен ерекшеленеді. Теориялық және ықтималдық ұғымдардың ерекше сипаты ұзақ уақыт бойы бұл ұғымдарға көзқарас тек интуитивті ойларға негізделгендігінің себебі болып табылады. Бұл ықтималдық теориясының тұжырымдарының дұрыстығына деген сенімге нұқсан келтірді: оның көптеген ережелері түсініксіз және күмән тудырды. Ықтималдықтар теориясы жалпы білім берудің сөзсіз құндылығын білдіретін мектеп курсына енгізілген бөлімдердің бірі. Алынған білімнің пайдалылығы – бұл білімнің бізді қоршаған әлемнің заңдылықтарын түсіну

және білу үшін алатын мәні, сондай-ақ оларды басқа ғылымдарды зерттеуде және күнделікті өмірлік тәжірибеде тікелей қолдану мүмкіндігі.

Мектептегі математикалық білім берудің қазіргі тұжырымдамасы ең алдымен, баланың даралығын, оның қызығушылықтары мен бейімділігін ескеруге бағытталған. Бұл мазмұнды іріктеу критерийлерін, оқытудың жана интерактивті әдістерін әзірлеу мен енгізуді, оқушының математикалық дайындығына қойылатын талаптарды өзгертуді анықтайды. Осы тұрғыдан алғанда математиканы оқыту туралы ғана емес, сонымен қатар математика арқылы тұлғаны қалыптастыру туралы сөз болғанда барлық оқушылардың ықтималдық интуициясы мен статистикалық ойлауын дамыту қажеттілігі өзекті мәселеге айналады.

1-мысал. 9 қабатты үйдің лифтіне 5 адам отырды. Бұл адамдардың әрқайсысының үйдің Кез келген қабатынан шығу мүмкіндіктері бірдей деп алып, олардың барлығының лифтіден

- 1) бір қабаттан шығу;
- 2) 7-қабаттан шығу;
- 3) әртүрлі қабаттардан шығу ықтималдықтарын табындар.

Шешуі: Мұнда комбинаторика элементтеріне сүйеніп болуы мүмкін оқиғаның санын анықтаймыз. Қайталанбалы орналастыру формуласын қолданайық.

1) $m=8$, $n=A_8^5 = 8^5$ онда ықтималдықтың классикалық анықтамасы бойынша $P=\frac{1}{8^4}$ болады.

2) $m=1$, $n=8^5$ онда $P=\frac{1}{8^5}$.

3) $m=A_8^5 = \frac{8!}{3!}$, онда $P=\frac{1}{3!} = \frac{1}{6}$.

Жауабы: $P=\frac{1}{8^4}$, $P=\frac{1}{8^5}$, $P = \frac{1}{6}$.

2-мысал. Ауылдық мекенді бораннан кейін телефон желісінің 40-шы және 70-ші шақырымдары аралығында сым үзілді. Үзілген сым телефон желісінің 50-ші және 55-ші шақырымдары арасында болуы ықтималдығын табындар.

Шешуі: Нәтижелердің жалпы саны – ұзындығы $L=70-40=30$ км болатын бөлік, ал нәтижелердің қолайлы саны – ұзындығы $l=55-50=5$ км болатын бөлік.

Осыдан ізделінді оқиғаның ықтималдығы: $P=\frac{l}{L} = \frac{5}{30} = \frac{1}{6}$.

Жауабы: $\frac{1}{6}$.

3-мысал. Электр желісіне тізбектей үш элемент жалғанған. Бұл элементтердің істен шығу ықтималдықтары сәйкесінше 0,1 -ге; 0,15-ке; 0,2 -ге тең. Электр желісінде ток болу ықтималдығы қандай?

Шешуі: А, В және С арқылы элементтердің жұмыс жасауын білдіретін оқиғалар деп белгілейік.

$$P(A) = 1 - 0,1 = 0,9$$

$$P(B) = 1 - 0,15 = 0,85$$

$$P(C) = 1 - 0,2 = 0,8$$

элементтердің жұмыс жасау ықтималдықтары сәйкесінше 0,9 -ға; 0,85-ке; 0,8 -ге тең болады. Электр желісінде ток болу ықтималдығын табайық.

$$P(ABC) = 0,9 \cdot 0,85 \cdot 0,8 = 0,612.$$

Жауабы: 0,612.

4-мысал. Үш дорбаның әрқайсысында 6 ақ және 4 қызыл түсті асықтар бар. Бірінші дорбадан кездейсоқ асық алынып, екінші дорбаға салынды. Сонан соң екінші дорбадан кездейсоқ бір асық алынып, үшінші дорбаға салынды. Соңында үшінші дорбадан кездейсоқ алынған асықтың қызыл түсті болу ықтималдығы қандай?

Шешуі:

Қапта барлығы 10 асық бар. H_1 – бірінші қораптан ақ шар, H_2 – бірінші қораптан қызыл шар, A – үшінші қораптан алынған шар қызыл түсті екенін білдірсін.

$$P(H_1) = \frac{6}{10} = \frac{3}{5}, P(H_2) = \frac{4}{10} = \frac{2}{5}.$$

1) Ақ асық ауысса: онда 2-дорбада 7 ақ, 4 қызыл түсті шар болады.

Барлығы 11 шар болады.

$P_{H_1}(H) = \frac{6}{10} \cdot \frac{7}{11} = \frac{42}{110} = \frac{21}{55}$ (2-дорбадан 3-рет ақ шар шар ауысқан, олай болса, 1-дорбадан 2-рет ақ шар ауысты).

$P_{H_2}(H) = \frac{2}{5} \cdot \frac{4}{11} = \frac{8}{55}$ (2-дорбадан 3-рет қызыл шар ауысқан, олай болса, 1-дорбадан 2-дорбаға ақ шар ауысты).

2) Қызыл асық ауысса: онда 2-дорбада 6 ақ, 5 қызыл түсті шар, барлығы 11 шар болады.

$$P_{H_2}(H_3) = \frac{2}{5} \cdot \frac{5}{11} = \frac{2}{11} \text{ (2-дорбадан 3-дорбаға қызыл шар салынды)}$$

$$P_{H_1}(H_3) = \frac{2}{5} \cdot \frac{6}{11} = \frac{12}{55} \text{ (2-дорбадан 3-дорбаға қызыл шар салыну ықтималдығы)}$$

$P(A) = \frac{21}{55} \cdot \frac{4}{11} + \frac{12}{55} \cdot \frac{5}{11} + \frac{12}{55} \cdot \frac{4}{11} + \frac{5}{11} \cdot \frac{5}{11} = \frac{242}{605} = \frac{2}{5} = 0,4$ (3-дорбадан қызыл асық алыну ықтималдығы)

Жауабы: 0,4.

5-мысал. Үш мерген нысанаға бір-бірден оқ атты. Нәтижесінде нысанаға 2 оқ тиді. Егер мергендердің нысанаға тигізу ықтималдықтары сәйкесінше 0,6-ға, 0,5-ке, 0,4-ке тең болса, онда нысанаға тиген оқтың біреуі үшінші мергеннің оғы болу ықтималдығы қандай?

Шешуі:

A -нысанаға екі оқтың тиюі бір мергеннің мүлт кетуімен анықталады. H_1, H_2, H_3 – сәйкесінше 1,2,3-мергеннің мүлт кетуін білдірсін. Онда

$$P(H_1) = P(H_2) = P(H_3) = \frac{1}{3}. \text{ Толық ықтималдық бойынша есептейік.}$$

$P(A) = 0,5 \cdot \frac{1}{3} + 0,6 \cdot \frac{1}{3} + 0,4 \cdot \frac{1}{3} = \frac{15}{30} = \frac{1}{2}$; Болжамдар теоремасы Байес формуласы бойынша мынадай теңдікті аламыз:

$$P_A(H_3) = \frac{P(H_3) \cdot P_{H_3}(A)}{P(A)} = \frac{\frac{1}{3} \cdot 0,4}{\frac{1}{2}} = \frac{4}{15}.$$

Жауабы: $\frac{4}{15}$

6-мысал. Бірінші қорапта 1 ақ және 9 қызыл шар, екіншісінде 5 ақ және 1 қызыл шар бар. Әрбір қораптан кездейсоқ бір-бір шар алынып тасталды да, қораптардағы қалған шарлар үшінші қорапқа салынды. Үшінші қораптан кездейсоқ алынған шардың ақ түсті болу ықтималдығын табыңдар

Шешуі: H_1 – екі қораптан 2 ақ шар, H_2 – 1 ақ, 1 қызыл шар, H_3 – 2 қызыл шар алынып тасталсын. A – үшінші қораптан алынған шар ақ түсті екенін білдірсін.

Толық ықтималдық формуласын қолданайық.

$$P(H_1) = \frac{1}{10} \cdot \frac{5}{6} = \frac{1}{12}; P(H_2) = \frac{1}{10} \cdot \frac{1}{6} + \frac{9}{10} \cdot \frac{5}{6} = \frac{23}{30}; P(H_3) = \frac{9}{10} \cdot \frac{1}{6} = \frac{3}{20};$$

$$P_{H_1}(A) = \frac{4}{14} = \frac{2}{7}; P_{H_2}(A) = \frac{5}{14}; P_{H_3}(A) = \frac{3}{7};$$

$$P(A) = \frac{1}{12} \cdot \frac{2}{7} + \frac{23}{30} \cdot \frac{5}{14} + \frac{3}{20} \cdot \frac{3}{7} = \frac{38}{105}.$$

Жауабы: $\frac{38}{105}$.

Ықтималдықтар теориясы – бұл оқушыларға логиканы практикада үйретуге мүмкіндік беретін математиканың бір саласы. Теориялық фактілерді игеру барысында оқушылардың логикалық пайымдау дағдыларын, абстракциялау қабілеттерін дамыту мәселесі шешіледі, нақты жағдайда маңызды емес бөлшектерден алшақтап, мәселенің мәнін бөліп көрсетеді. Ықтималдықтар теориясын зерттей отырып, студенттер қарастырылып отырған мәселені талдау, жалпылау, мәселені шешудің жолдарын табу дағдыларын игереді. Мұның бәрі оқушылардың ойлауын қалыптастырады және олардың сөйлеуін, әсіресе тәртіп, айқындық, негізділік сияқты ой білдіру қасиеттерін дамытуға ықпал етеді. Ықтималдықтар теориясын зерттеу әр оқушыдан көп күш пен көп уақытты қажет етеді. Бұл ретте алынған оқу еңбегінің дағдылары мектеп түлектеріне алдағы өмір жолында еңбектің басқа түрлерін орындау дағдыларын тиімді меңгеруге мүмкіндік береді және кез келген жұмысты жақсы орындау үшін жауапкершілікті қажет ететіндігін тиісті түсінікпен білдіреді. Ықтималдықтар теориясын зерттеу оқушылардың байқағыштығын, зейіні мен табандылығын дамытуға ықпал етеді. Мұның бәрі олардың мінезін қалыптастыру үшін үлкен маңызға ие.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі.

Оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.

2 Әбілқасымова А.Е, Тұяқов Е.А. Жалпы білім беретін мектепте математикалық есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 2019. – 340 б.

3 Қаңлыбаев Қ.И. Математиканы оқыту әдістемесі: оқулық. – Алматы: Дәуір, 2013. – 368 б.

ӨНЕРТАНУ САЛАЛАРЫ
ОТРАСЛИ ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ
BRANCHES OF ART CRITICISM

SRSTI 18.91

THE ROLE OF NATIONAL IDENTITY OF YOUTH IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

M. Zeinesh

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana

The modern globalization of society in all spheres affects the system of national values. New, unexpected conditions of value choice appear, in which a person seems to be «lost». In this rapid process, the value orientations, worldview and spiritual needs of young people naturally change.

Today's rapid pace of social life requires mobility, creativity and dynamism from young people. It is influenced by national and supranational, local and foreign, traditional and new. All this is facilitated by the media and the Internet, advertising, various modern communication systems. In this regard, there is a problem of youth's readiness to perceive new results and consequences of modern life and to preserve their national and spiritual identity. Taking into account some features of her consciousness, youth, not developed character, relative unstable psychology, insufficient life experience, her desire to be everywhere and now, pragmatism, desire to get results right away, etc., we understand the importance of solving the above-mentioned problem.

The development of a mechanism for national self-defense against the negative consequences of globalization, as it seems to us, plays an important role in the transformation of the values of young people. National value consciousness can serve as a way of such protection. On the one hand, globalization leads to the universalization of the socio-cultural life of different nations, dictates the same requirements for their development. On the other hand, these processes strengthen the desire for national identity, traditionalism and a return to national origins and values.

An important factor of national identity is national culture. It is necessary that it does not deny other national cultures and values, but respects another culture. The national identity of young people can develop and preserve their individuality only on the basis of analogy with others, studying and, if necessary, using elements of advanced culture.

Key words: Role, national, youth, globalization, value.

It should be noted that the identification of national culture is carried out through intercultural relations and intercultural dialogue. In the process of such a dialogue, the national culture develops and there is an opportunity for self-

knowledge, self-assessment, reassessment and comparison of oneself with others. Such a dialogue helps to critically evaluate the conservative and dogmatic elements of their culture. In the process of dialogue, the ability of the national culture to find answers to the questions posed and meet their requirements, to conduct a dialogue develops [1, 98]. Its base for such a dialogue is expanding. It is about understanding the other «I» as «I», giving him the opportunity to tell us something and be able to listen to him, be ready to listen and understand him. Such a dialogue determines the vitality of the national culture. In the conditions of globalization of culture and transformation of values, national culture can develop due to the appearance of elements of another culture in it [2, 88]. The essence of such a culture is, of course, richer than a monotonous culture. The global culture that is free from artificial violence is progressive, since it is a system consisting of elements of different national cultures [3, 45].

A culture that wants to isolate itself from the influence of other cultures cannot join the world integration. National culture should change under the influence of the advanced culture of other nations, adopt progressive ideas. Otherwise, it may lose the ability to develop, lagging behind the progressive advanced culture, from all the positive things that globalization brings with it. «We can say that real society is reproduced due to the tolerance of its citizens, but development still requires dialogue. In other words, tolerance is a condition for peaceful coexistence, dialogue is a condition and a requirement for development». Tolerance and pragmatism of traditionalism are important in solving problems related to national culture and interethnic relations. Excessive conservatism and dogmatism in this case will hinder the development of national culture [4, 54].

In the system of national culture, there are always elements of spiritual and cultural values that act as a filter. They are passed down from generation to generation and thus create continuity between them. On the basis of such continuity, a certain archetype is gradually formed in the national consciousness and subconsciousness, which becomes the code of national culture. This code plays the role of a reference in the process of cognition of the objective world. Such standards protect national consciousness from the negative influence of global culture [5,76].

Globalization implies openness and tolerance. But such phenomena can sometimes lead to instability. For this reason, excessive openness and tolerance towards other national culture and global culture in general is dangerous for local culture [6, 105]. Tolerance in this regard can negatively affect the originality, stability and uniqueness of the national culture. So, for national identification and preservation of one's mentality, tolerance, as well as openness, must have certain boundaries. In this regard, a problem arises: the national value consciousness should perceive everything progressive, but at the same time it should be able to protect itself from the negative aspects of someone else's influence. Otherwise, it may be drawn into the unification process, which will affect the ethnostatus of the nation as a whole [7,76].

The task is to preserve one's cultural identity on the basis of national identity and at the same time master all the advanced world culture. Only by combining traditions with progressive innovation, it is possible to protect the national from the

negative aspects of the global. In other words, a path of modernization on its own historical basis is needed. National culture, by preserving its identity, can turn into an element of world culture [8, 103].

The world system of culture and civilization consists of the synthesis of different national cultures and acts as a single, based on different. In this sense, the quintessence of culture can occur. An example of this is the spread of Islamic culture on the territory of our country. Gradually, the national consciousness began to reflect the ideas of Islam, now ethnic identification went through Islamic culture. The Islamic culture itself was also influenced by local culture, customs, traditions and morals, absorbed the local cultural potential. A religious and ethnic cultural layer was formed, which later became the basis of the Eastern Renaissance [9, 87].

On the basis of their views and teachings, the culture and philosophy of Islam developed even more. So, on the one hand, in the 11th-11th centuries, the Arabs developed literature, language, creativity, philosophy, law, on the other hand, the ancient culture of the peoples captured by the Arabs influenced the Arab culture. Many cultural centers have appeared. In particular, the great scientists of the Muslim civilization Firdousi, Avicenna, Biruni, Farabi, etc. worked at the Mamun Academy. Thanks to their activities, the scientific and philosophical teachings of the ancient Greeks spread [10, 43].

At the heart of national culture is a certain national creative force, which is formed on the basis of national values, traditions, psychology and lifestyle. She will always strive to preserve the peculiarities of the national. Thanks to this power, the national and all that defines it are constantly preserved and reproduced. This force is the main factor in the preservation of the nation [11, 103]. Elements of such a creative force will always be present in the national consciousness, and will be passed on to the next generations.

From this it can be concluded that globalization changes the national way of life, culture and traditions of the nation, brings with it a transformation of values. But the national consciousness will resist the negative consequences of this process. National consciousness is, first of all, conscious consciousness. It is at the same time a national self-esteem [12, 143]. For this reason, it is stable. As you know, any stable phenomenon is capable of self-defense. This means that the national is constantly being revived and reproduced on the basis of its own potential [13, 56].

At a time when Western Westernization denies the peculiarities, mentality and national culture of other societies and underestimates their essence, Japan, China, Malaysia, Singapore, Thailand is achieving high socio-economic success. They, while preserving their national characteristics, spirituality, introduce advanced science and technology into their social life and lifestyle. This means that modernization based on traditionalism can serve as a way to protect the national in traditional societies in the context of globalization [14,74].

Globalization is a progressive phenomenon. Our country, as a democratic and secular country, cannot stay away from this objective process.

For Our country, the way to join this process and protect the consciousness of young people from its negative consequences is to ensure respect for another culture,

preserve their stable national-cultural spiritual and value foundations, and also protect their interests. Such a way of existence in the conditions of globalization will contribute to the preservation of one's national identity, cultural core, hence the national essence and spiritual integrity of members of society and especially young people [15, 104].

In modern conditions, it is expedient for our country to democratize and modernize society in accordance with traditional culture, spirituality and national, universal values. The transformation of the values of youth, based on the above-mentioned principles, will serve the progress of society.

References

- 1 Gadamer H. Truth and Method. – М.: Nauka, 2018.
- 2 Ratz M. Dialogue in the modern world. Questions of philosophy. 2014, №10.
- 3 Minyushev F.I. Social Anthropology. – Moscow: International University of Business and Management. Brothers Karich, 2017.
- 4 Зубок Ю.А. Проблема риска в социологии молодежи. – М., 2017.
- 5 Джеймс У. Психология личности. Тексты. – М., 2018.
- 6 Политическая активность молодежи: Результаты социологического исследования. – М.: МАКС Пресс, 2019.
- 7 Социальный потенциал молодежи / Под ред. Смакотиной Н.Л. – М.: МАКС Пресс, 2019.
- 8 Триандис Гарри С. Культура и социальное поведение. – М.: ФОРУМ, 2017.
- 9 Философия. Высшее образование / Кириленко Г.Г., Шевцов Е.В. – М.: Филол. «Слово»: ООО «Изд-во «Эксмо», 2019.
- 10 Ювенология в XXI веке: комплексное междисциплинарное знание о молодом поколении / Под ред. Е.Г. Слущкого и В.В. Журавлева. – СПб.: ООО ИД «Петрополис», 2017.
- 11 Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – М., 2019.
- 12 Tomlinson J. 2018. Globalization and Cultural Identity, The global transformations reader. – P. 269-277.
- 13 Lieber R.J., Weisberg R.E. 2015. Globalization, Culture, and Identities in Crisis, International Journal of Politics, Culture, and Society, Volume 16, Issue 2. – P. 273-296.
- 14 Giddens E. Stratification and class structure // Sociological studies. 2012. № 11. – P. 107-120.
- 15 Troeltsch E. Historicism and its problems. – М., 2014.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

**ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ
ТЕХНОЛОГИИ**

**TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES
OF THE INDUSTRY**

ҒТАМР 20.01.07

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА РОБОТОТЕХНИКАНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ МЕН ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

М. Серік

П.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

С. Нурғалиева

PhD-докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Мақалада білім берудегі робототехниканың даму тарихы көрсетіліп, зерттеуші ғалымдардың еңбектерімен дәлелденіп, түсіндірілген. Әлемдік журналдарға шолу жасау негізінде дүние жүзінде білім беру саласындағы робототехниканың даму жағдайы баяндалған. Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының жоғарғы оқу орындарында робототехниканы оқытудың білім беру бағдарламаларына жасалған талдаудың нәтижесі негізінде көрсетілген. Талдау информатика мұғалімдерін даярлау мамандықтарының бағдарламалары негізінде жасалды. Сонымен қатар робототехниканы жобалық оқыту әдістерінің ерекшеліктері, білім алушылардың ойлау қабілеттерін дамытуға және шығармашылық қажеттіліктерін арттыруға бағытталған ойлар қарастырылған. Еліміздегі робототехниканы оқытудың оң өзгерістері, әлемдік олимпиадалар жарысының нәтижелері баяндалады. Зерттеудің нәтижелерінде педагогтардың бәсекеге төзімді маман даярлауда пәннің мазмұнына белсенді оқыту, саралау әдістерін, жобалық оқыту, тәжірибеге бағыттап оқыту қарастырылады.

Түйін сөздер: білім берудегі робототехника, жобалық оқыту, білім беру бағдарламалары, Lego Mindstorms EV3, Arduino.

Қазіргі заманауи инновациялық қоғамда білім берудегі робототехника өте маңызды орын алады. Бір жағынан, отандық білім беруде робототехникаға оқытуды дамыту қазіргі ақпараттық қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталса, екінші жағынан жас ұрпақтың назарын инженерлік мамандықтарды дамытуға, яғни қоғамдағы жаһандық өзгерістерге бағытталған ұлттық бастама білім беруде робототехниканың дамуына ықпал етеді.

Қазіргі таңда робототехника балабақшадан бастап, орта мектеп, бакалавриат пен магистратураға дейінгі негізгі оқу құралына, оларды оқытудың ғылыми-әдістемелік тақырыбына айналды. Елімізде робототехника саласының енгізілуінің бастамасы Н.Ә. Назарбаевтың Жолдауларындағы қоғамның алға

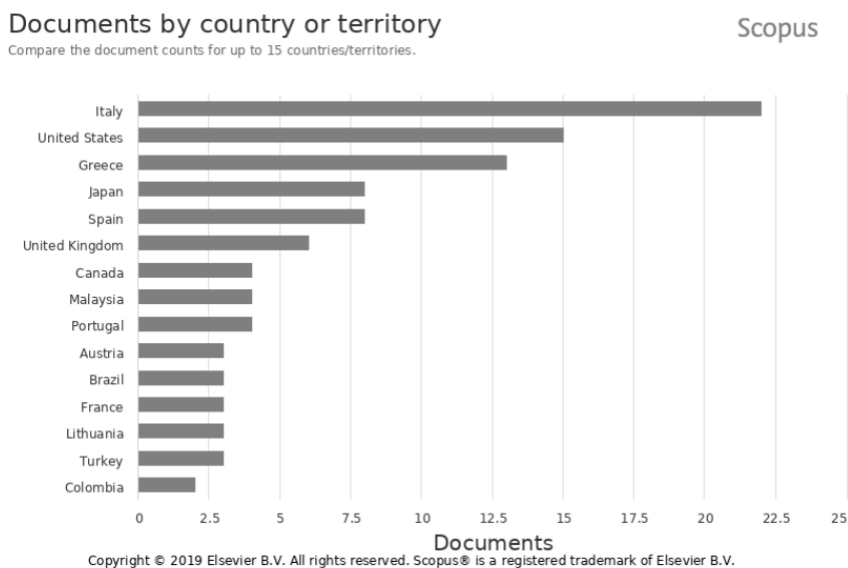
өрлеуі, дамыған 30 елдің қатарына қосылуы үшін ғылым мен білімнің әлемдік стандартқа сәйкес дамуының қажеттілігін атап өткеннен басталды [1].

Әлемдік деңгейде білім беруде робототехниканың даму тарихына үңілетін болсақ, роботтарды білім беруде ең алғаш қолданушылардың бірі – С.Паперт болған. С.Паперт 1980 жылдағы жасы кіші балалардың компьютерде робот тәріздес объектіге LOGO бағдарламалау коды арқылы есептерді шығара алатынын айқындады. Кейіннен білім берудегі робототехника оқушылардың бағдарламалау дағдыларын дамытуға басқа, шығармашылық, креативті дағдыларын жас кезден бастап дамытуға болатынын айқындап, MIT Media Lab зерттеу зертханасымен бірігіп, LEGO MINDSTORM зертханасының алғашқы топтамасын шығарды [2]. 1993 жылдары оқытудың дәстүрлі стилінен өзгеше «конструктивизм» деп атайтын тәсілін ұсынды. Бұл тәсілде оқушылардың жобалау және өз роботтарын құрастыруды үйрету жайында айтылған. Сонымен қатар, физика және математика пәндерін оқытудың пайдалы құралы ретінде дәлелденді. Робототехниканы білім беруде инженерлік, техникалық емес мамандардың қолдануы «роботтық революция» – деп аталды [3].

Уақыт өткен сайын, зертханасының NXT, EV3 нұсқалары жарыққа шықты. Әрине дүние жүзі бойынша ұстаздар бұл зертханаларды білім беру процесінде қолданып, көптеген зерттеулер жүргізілді. Сайра Анвардың (2019) «Білім беру робототехникасындағы зерттеулерге жүйелік шолу» мақаласында келесідей авторлардың зерттеу жұмыстары баяндалған. Білім беру процесіндегі робототехниканың артықшылықтары Бенеттидің «Робототехниканы білімнің әр түрлі салаларында білім беру құралы ретінде қолданудың қандай артықшылықтары бар?» еңбегінде, оқушылардың сыни тұрғысынан ойлау, креативті, шығармашылық қабілеттерін дамыту Каримнің «Сыныптағы роботтар білімді өзгертіп, оқуды жеңілдеті алады ма?» мақаласында, оқушылардың оқу процесіндегі мотивацияларын көтеру жайлы Toh et al-дың «Мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы роботтардың мінез-құлқы мен дамуына әсері қандай», Xia & Zhong «Робототехника K-12-ге қалай енгізілді? Робототехника мазмұнын оқыту мен оқуда қандай тәсілдер тиімді?» және т.б. қабілеттерін дамытуға үлесін қосатыны жайлы қорытындылар, мақала түрінде жарыққа шықты [4].

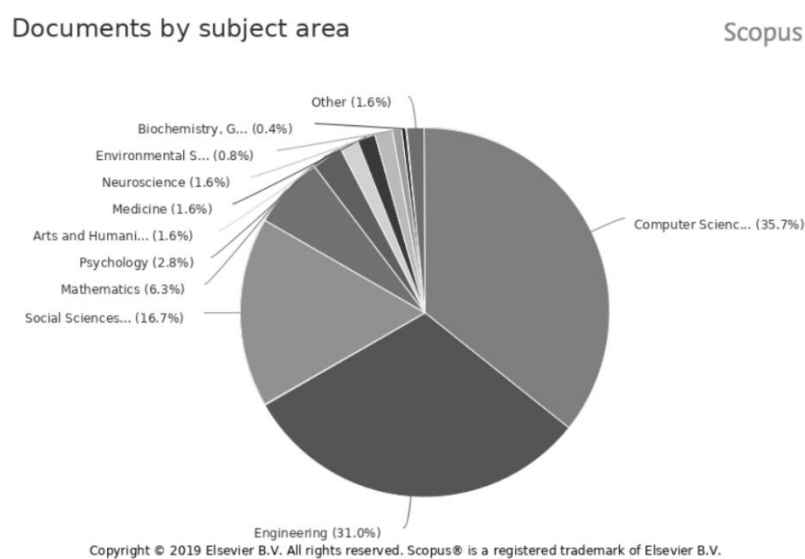
Қазіргі таңдағы білім берудегі робототехниканың шет елдегі Жоғарғы оқу орындарында даму тәжірибесі жайлы Х. Санчез, Л.С. Мартинез және Дж.Д.Гонсалес толық библиографиялық талдау жасады [5]. Шолу жасау үшін 2009 және 2019 жылдар аралығында жарияланған, Магдалена университетінің кітапханасының SCOPUS және Web of Science мәліметтер базасында шолу жасалынды. Шолудың нәтижесінде білім берудегі робототехника тақырыбында ең көп мақала жариялаған жоғарғы оқу орындарының, мемлекеттердің және авторлардың, жылдар бойынша статистикасы көрсетілген. Мысалы, әлемдік деңгейде робототехниканы білім беруде қолданылу бағытында ең көп үлес қосқан Италия мемлекеті (1-сурет) екені анықталған. Сонымен бірге АҚШ, Греция, Жапония елдерінде де аталған тақырыпта жарияланған мақалалар саны бойынша алда келе жатқанын көреміз, ал Колумбия, Түркия, Литва, Франция,

Бразилия елдерінде енді жолға қойылғаны байқалады, яғни роботтандырылған жүйелерді енгізу бастапқы кезеңде екендігін көрсетеді.

Сурет 1. Роботтық техниканы білім саласына ендіру бойынша мемлекеттер бойынша статистикадан көрініс [5].

2-суреттегі диаграммада робототехника саласын зерттеу процестерінің даму тенденциясы бар білім салалары көрсетілген. Информатика саласы 35,7%-бен ең көп шоғырланған зерттеу тобы болып табылады, содан кейін инженерлік бағыт – 31%, одан кейін әлеуметтік ғылымдар – 16,7%, математика – 6,3%, психология – 2,8%, өнер-гуманитарлық ғылымдар, медицина, нейроғылымдар және басқалар – 1,6%, қоршаған орта және биохимия сәйкес – 0,8% және 0,4% [5].

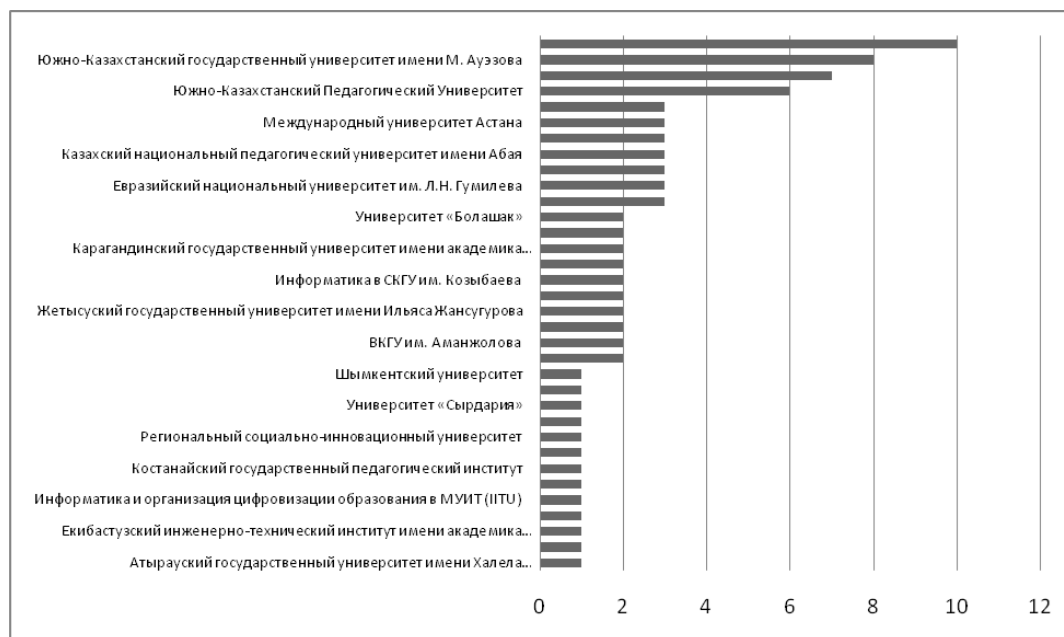

Сурет 2. Білім салалары бойынша статистика [5].

Талдау нәтижесі.

Біздің елімізде білім беруде робототехника бастапқы дәрежеде дамып келе жатқаны мәлім. Білім берудегі робототехниканы дәріптеп жүрген мамандардың басым көпшілігі – информатика пәнінің мұғалімдері. Дәлел ретінде алсақ, елімізде техникалық дарынды және оқушылардың инновация мен жоғары технологияға деген қызығушылығын арттыру мақсатында Білім және ғылым министрлігінің 2016 жылы 8 қыркүйектегі №5 тапсырмасымен 2016-2017 оқу жылында республикамыздың 2500 мектебінің 5-11 сынып оқушыларына «Робототехника» элективті курсы енгізіп, Назарбаев Зияткерлік мектептерінде (НЗМ) 80 тренер дайындалып, 2999 информатика пәндерінің мұғалімдеріне Lego Mindstorms EV3 Education негізінде курстар өткізілді [6].

Сондықтан ең алғашқы зерттеу мемлекетіміздегі В011-информатика пәндерін даярлайтын мамандықтың білім беру бағдарламаларына талдау жасаудан басталады. Талдау жұмысы Қазақстандық Жоғарғы оқу орындарының каталогы *univision* сайтында берілген 34 университеттің информатика пәндерінің мұғалімдерін даярлау мамандығының білім беру бағдарламаларына жасалды (3-сурет). Талдаудың негізгі мақсаты – білім беру бағдарламаларында робототехникаға бағытталған пәндерді, оқытуда қолданылатын зертханаларды айқындау және маңызын талдау [7].

Сурет 3. Қазақстандағы Жоғарғы оқу орындары бойынша білім берудегі робототехникаға арналған пәндердің саны.

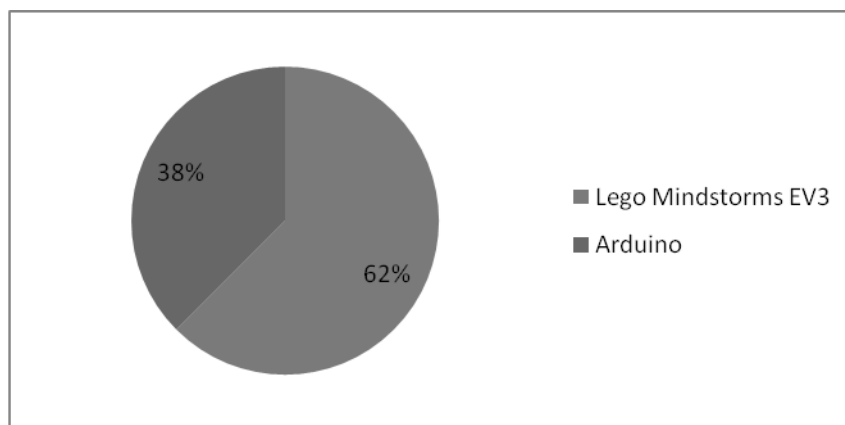
Білім берудегі робототехниканы дамытуға байланысты ең көп пәндер оқытылатын Жоғарғы оқу орындарының бірі – Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті екенін айқындалды. Бұл Жоғарғы оқу орындарында робототехниканы әртүрлі 10 пәнді оқыту арқылы жүргізіледі. Сонымен бірге төмендегі кестеде (1-кесте) робототехникаға байланысты

пәндерді жүргізуге көп көңіл бөлген үш Жоғарғы оқу орындары мен пәндердің атаулары көрсетілген.

Кесте 1. Робототехникаға байланысты пәндерді жүргізуге көп көңіл бөлген ЖОО мен пәндердің атаулары.

Семей қ. Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті	Шымкент қ. М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті	Қостанай қ. мемлекеттік педагогикалық институты
<ul style="list-style-type: none"> – Мехатроникалық модульдер, роботтар және олардың дизайны туралы мәліметтер; – Робототехникадағы мехатроникалық жүйелер; – Мехатроника және робототехника негіздері; – Мехатроникалық және роботтандырылған жүйелерге арналған датчиктер; – Оқу робототехникасының негіздері; – Мехатроника мен робототехникадағы ақпараттық құрылғылар мен жүйелер; – Роботтандырылған жүйелер мен кешендер; – Мехатроникалық және роботтандырылған жүйелерді басқару; – Мехатроникалық және роботтандырылған жүйелерге арналған бағдарламалық жасақтама. 	<ul style="list-style-type: none"> – Робототехниканы оқыту әдістемесі; – Оқу робототехникасы; – Оқу робототехникасы және мехатроника; – Информатика және робототехника бойынша жобалық қызметті ұйымдастыру әдістемесі; – Робототехника және ақпараттық технологиялар негіздері; – Информатика және АКТ мектеп курсында робототехника элементтері; – Роботтарды жобалау және автоматтандыру; – Робототехниканы бағдарламалау негіздері. 	<ul style="list-style-type: none"> – Робототехникаға кіріспе; – Оқу робототехникасы; – Ардуино тілінде бағдарламалау негіздері; – RobotLab тілінде бағдарламалау негіздері; – Бастауыш мектепте робототехниканы оқыту әдістемесі; – Роботтардың дизайны және өндірісі; – Бастауыш мектептегі білім беру робототехникасы.

Әр білім беру бағдарламасын шолу барысында оқытылатын пәндердің қысқаша мазмұны берілген. Нәтижесінде оқытылатын пәндерде қолданылатын зертханаларға да назар аударылды. Ең көп қолданылатын Lego Mindstorms EV3, кейіннен Arduino зертханасы екені айқындалды (сурет 4). Lego зертханасының бастапқы білім беруде қолдануға тиімді құрал екені мәлім. Ал Arduino – білім беруде электроника мен бағдарламалауды үйрететін ашық көзді микроконтроллер [8].

Сурет 4. Оқыту зертханалардың статистикасы.

Сонымен қатар, робототехниканы оқытудың әдістеріне зерттеулер жасалды. Жалпы робототехника курсын оқытудың үш әдісін А.Егучи «Білім беру робототехникасы дегеніміз не? Оның артындағы теориялар және практикалық іске асыру» еңбегінде айқындап, көрсеткен:

– бірінші, тақырыпқа негізделген: оқу бағдарламаларының бағыттары оқуға арналған арнайы тақырып төңірегінде интеграцияланған және көбіне ізденіс арқылы зерттеледі.

– екінші, жобаларға негізделген: студенттер топта жұмыс істейді, нақты мәселелерді зерттейді; зертханаларды қолданып жоба жұмыстарын жасайды;

– үшінші, мақсатқа бағытталған: балалар робототехника турнирлерінде, көбінесе мектептен тыс жерлерде, мысалы, Roboland, World Robot Olympiad (WRO) және т.б. сияқты жарыстарда бақтарын сынайды [9].

Әрбір әдістің өзіндік ерекшеліктері бар. Дегенмен жобаларға негізделген әдістердің ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ:

– қысқа мерзімде оқыту, яғни бірлескен топтық жұмыстар арқылы білім алушылар бірлесе жұмыс істеу негізінде зерттелетін тақырыпты тез меңгере алады;

– сабақта теориялық ақпараттарды беру мөлшері 20-30% қарастырылып, 70% уақытты практикалық тапсырмаларды орындау арқылы оқытылады;

– ХХІ ғасырдың негізгі дағдылары – сыни тұрғысынан ойлау, креативті ойлау, шығармашылық дағдылары қалыптасады;

– алынған ақпараттарды өмірге қолдана алатындай жобаларды жасайды;

– ғылыми жұмыстар жүргізіп, әр түрлі жарыстарға қатысу мүмкіндігіне ие болады. болады.

Оқытудың қандай әдісі қолданылса да, барлық ұстаздар балаларға білім беруде барынша жоғары жетістіктерге қол жеткізу үшін қолайлы орта жасауға тырысады. Дегенмен дарынды балаларды оқыту мен жас ерекшеліктеріне байланысты оқытуды баса назарға ұстау қажет деп есептейміз. Себебі, Lego Mindstorms EV3 және Arduino зертханаларын мектеп оқушыларына ғана емес,

университеттегі студенттерге де оқытылады. Алайда, көп жағдайда жоғарғы оқу орындарында аталған зертханаларды оқытуға арналған оқу бағдарламаларындағы пәнде мазмұны, мектептегі оқыту бағдарламаларында кездесетін пәндер мазмұнына ұқсас болып келеді. Демек, білім алушы мектепте алған білімін университет қабырғасында қайталап оқуы мүмкін. Ал бұл жағдай білім алушының оқуға деген мотивциясының төменделуіне әкелуі мүмкін. Сондықтан да, жоғарғы оқу орындарында білім алушыларға дифференциалданған тапсырмалар беріп, дарынды және талантты балаларға ойлауды, талқылауды және мұқият жоспарлауды талап ететін едәуір күрделі тапсырмаларды беру қажет.

Еліміздегі робототехниканың деңгейін, пәнге деген оқушылардың қызығушылықтарын әртүрлі спорттық робототехника жарыстарына қатысуынан байқауға болады. Әрине спорттық робототехника жарысы әртүрлі зертханалардың негізінде жүргізіледі. LEGO компаниясының халықаралық World Robot Olympiad атты олимпиадасына келетін болсақ, 2014 жылдан бастап еліміздегі НЗМ ұйымы ресми ұйымдастырушылары болып тіркелді.

WRO – бұл 10 мен 21 жас аралығындағы оқушылар мен студенттерге арналған халықаралық роботтар сайысы. Байқауға жыл сайын әлемнің 74 елінен 23000-нан астам студент қатысады. Жарыстар LEGO MINDSTORMS Education EV3 робот конструкторларының негізінде өткізіледі. Жарыстар төрт категория бойынша өтеді:

- Негізгі;
- Шығармашылық;
- Роботтық футбол;
- Advanced Robotics Challenge.

Ең алғашқы республикалық жарыс тек НЗМ-нің оқушылары арасында өткізілді. 2015 жылдан бастап жалпы білім беру мектептерінің оқушылары қатысып, жыл өткен сайын қатысушылардың санының ұлғайғанын 5-суреттен көруге болады.

Сурет 5. Республика бойынша WRO олимпиадасына қатысушылардың статистикасы.

WRO олимпиадасында еліміздегі НЗМ-дің командалары жақсы нәтижелер көрсетіп, елімізді халықаралық жарыстарда танытып жүр:

– 2014 жылы WRO Сочи қаласында (Ресей Федерациясында) Қазақстанның құрамасы 11 оқушыдан құралды. Талдықорған қаласындағы НЗМ оқушылары шығармашылық категориясынан III орынды иеленді.

– 2016 жылы WRO Нью-Дели қаласында (Индия) өтті. Қазақстан құрамасы 10 оқушы қатысып, Талдықорған қаласындағы НЗМ оқушылары «CreativityAward» номинациясын жеңіп алды;

– 2017 жылы WRO Сан-Хосе қаласына (Коста-Рика) 15 оқушы елімізді атынан қатысты. Алматы және Талдықорған қаласындағы НЗМ командалары шығармашылық категориясынан IV орынды иеленді. Орал қаласының НЗМ командасы негізгі категория бойынша жалпы 80 команданың ішінен 13 орынды иеленді;

– 2018 жылы WRO Чиангмай қаласында (Тайланд) Қазақстан құрамасы 18 оқушыдан құралды. Көкшетау қаласының НЗМ командасы 104 команданың ішінен үздік 10 топтың ішіне кірді.

– 2019 жылы WRO Дьер қаласында (Венгрия) Қазақстаннан 20 оқушы жолдама алды. Алматы және Талдықорған қаласындағы НЗМ командалары шығармашылық категориясынан IV орынды иеленді. Көкшетау және Орал қаласының НЗМ 92 команданың ішінен үздік 8 топтың ішіне кірді. Астана қаласының НЗМ оқушылары шығармашылық категориядан үздік 10 команданың ішіне енді. Команда қоғамдық көліктердің қауіпсіз қозғалысын жақсарту үшін енгізілген нейрондық желіге негізделген робот жүйесін жасады.

WRO сияқты әлемдік деңгейде және Қазақстанда өткізілетін жарыстарда еліміздің жастары үздік нәтижелер көрсетуде. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының маңызды алты бағытын айқындап берді. Солардың бірі – бәсекеге қабілеттілік, яғни өткізіліп жатқан шаралар, олимпиадалар мен жарыстар еліміздің жастарын бәсекелестікке икемдеп, жоғарғы мотивация беріп, еліміздегі робототехника саласының дамуына үлесін қосып жатыр.

Әлемдегі және еліміздегі жоғарғы оқу орындарында білім беру бағдарламаларында робототехникаға оқытудың жағдайына талдау жасалынды, соның ішінде робототехниканы оқытуда жобалық жұмыстарды қолдану жағдайы қарастырылды, робототехниканы оқытуға арналған зертханаларға зерттеу жасалынды.

Болашақта жалпы мектеп бағдарламасы бойынша оқушыларға білім беретін мамандарды даярлауға, ағымдағы мектеп бағдарламасының мазмұнына назар аударып отыру қажет. Мысалы, жаңартылған бағдарлама бойынша 10 сыныпта «Машиналық оқыту» тақырыбына арналған оқу мақсаттары бар. Машиналық оқыту информатиканың ең қарқынды дамып келе заманауи жатқан бөлімі, сондықтанда алғашқы ұғымды теориялық деңгейде емес, практикалық бөлімде Python тілінің pandas және scikit-learn атты кітапханаларын қолданып оқытуға болады [10]. Жоғарыдағы талдауда (сурет 3) «Машиналық оқытуға кіріспе» атты курсты Астана қаласының Халықаралық университетінің білім

беру бағдарламасында оқытылатыны айқындалды. Сондықтан әрбір Жоғарғы оқу орнында «машиналық оқыту» енгізу болашақ маманның жұмысына қажетті пәндердің бірі екені анықталды. Аталған пән Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ақпараттық технологиялар факультетінің білім бағдарламаларына да ендіріле бастады.

Сонымен қатар, қазіргі таңдағы COVID пандемиясы кезеңінде робототехника пәнін дистанциондық форматта оқытуға бағытталған курстарды қосу көкейкесті мәселелердің бірі, себебі білім алушыларың барлығына физикалық тұрғыда робототехникалық зертханалармен қамтамасыз ету қиындық туғызатыны сөзсіз. Lego Mindstorms EV3 және Arduino зертханаларды дистанциондық режимде өткізу үшін Tinkercad Circuits www.tinkercad.com және Webots www.cyberbotics.com платформаларын қолдану ұсынылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 «Qazaqstannıñ älemniñ eñ damyǵan 30 memleketiniñ qataryna kirui jöniñdegi tüjyrymdama turaly» Qazaqstan Respublikasynıñ Prezidenti Jarlyǵynıñ jobasy turaly. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001385>.

2 Papert S. (1980). Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas. New York, NY: Basic Books. – 19-21 p.

3 Cooper M., Keating D., Harwin W., Dautenhahn K. Robots in the Classroom – Tools for Accessible Education. In: Buhler, C., Knops, H. – 448-452 p.

4 Anwar S., Bascou N.A., Menekse M., Kardgar A. (2019). A Systematic Review of Studies on Educational Robotics. Journal of Pre-College Engineering Education Research. – 1-5 p.

5 Sanchez H., Martinez L.S., Gonzalez J.D. Educational Robotics as a Teaching tool in higher education institutions: A bibliographical analysis Universidad del Magdalena, Santa Marta, Colombia. – 1-5 p.

6 Strategicheski plan Ministerstva obrazovania i nauki Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody. URL: https://kaznpu.kz/docs/urist/5_rus.pdf.

7 Qazaqstandyq JOO katalogy, <https://univision.kz/>.

8 Galadima A.A. «Arduino as a learning tool, » 2014 11th International Conference on Electronics, Computer and Computation (ICECCO). – 1-4 p.

9 Eguchi A. (2010). What is educational robotics? Theories behind it and practical implementation – Association for the Advancement of Computing in Education (AACE), 2010. – 4006-4014 p.

10 Burkov A. Maşınnoe obuchenie bez lişnih slov «İzdatelski dom» «Piter», 2020. – 192 s.

ҒТАМР 20.01.07

ИНФОРМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЛЫЛЫҚТАРЫН ДАМУ

Л.М. Кыдыралина

PhD-доктор, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

М.А. Оңдасынов

Магистрант, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

Ұсынылған жұмыста ақпараттық технологияларды қолдана отырып, информатика және АКТ сабақтарында оқыту процесінің жүйесі ашылды. Бұл жұмыста біз электронды білім беру құралдары туралы айтамыз (аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету). Компьютерлер білім беруде қолданыла бастаған кезде «оқытудың жаңа ақпараттық технологиясы» термині пайда болды, дегенмен компьютерді қолданатын технологиялар үшін «компьютерлік технология» термині қолданысқа дәлірек келеді.

Түйін сөздер: Құзыреттілік, АКТ-технологиялар, информатика, баскет әдісі, синквейн, алгоритм.

АКТ құралдары негізінде жүзеге асырылатын мүмкіндіктердің кең спектрін тиімді пайдалану бүгінде білім беру процесінің барлық қатысушыларының АКТ құзыреттілігін қалыптастырумен байланысты.

Бүгінгі сауатты немесе құзыретті адам:

- функционалды оқу дағдыларын меңгерген;
- АКТ-технологияларды пайдалану саласында құзыреттілікке ие;
- бір-екі шет тілін меңгерген адам болып саналады.

Заманауи АКТ-технологияларды меңгеру қазіргі адамның сауаттылығының негізін құрайды.

Цифрлық құзыреттіліктерді дамыту. Құзыреттілік – объектілер мен процестердің белгілі бір шеңберіне қатысты берілетін және оларға қажетті өзара байланысты жеке қасиеттердің (білім, білік, дағды, қызмет тәсілдері) жиынтығын қамтиды. Құзыреттілік – адамның оған және қызмет тақырыбына жеке көзқарасын қоса алғанда, тиісті құзыретке ие болуы [2]. АКТ құзыреттілігі – оқушылардың ақпаратқа қол жеткізу, оны анықтау (сәйкестендіру), ұйымдастыру, өңдеу, бағалау, сондай-ақ оны құру-өндіру және беру-тарату үшін ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалану қабілеті,

ол ақпараттық қоғам жағдайында, негізделген экономика жағдайында табысты өмір сүру және жұмыс істеу үшін жеткілікті білім туралы баяндалады.

Мектепті ақпараттандыру процесінің нәтижелерінің бірі оқушылардың ақпаратпен жұмыс істеу үшін заманауи ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалану қабілетінің қалыптасуы керек. Олар қажетті деректерді іздей, ұйымдастыра, өңдей, талдай және бағалай білуі керек, сонымен қатар өз мақсаттарына сәйкес ақпаратты шығарып, таратуы керек. Бұл қабілет (немесе құзыреттілік) оқушыларға мүмкіндік беруі керек:

- білім беруді өмір бойы табысты жалғастыру (соның ішінде Интернетті пайдалану арқылы білім беру қызметтерін алу);
- таңдалған кәсіби қызметке дайындалу;
- білімге негізделген экономика жағдайында және ақпараттық қоғамда өмір сүру, еңбек ету.

Сондықтан мен өз жұмысымда информатика сабақтарында оқушылардың АКТ-құзыреттілігін қалыптастыру бойынша бірнеше тиімді әдістер ұсынамын:

1. білім мазмұнын және оның нәтижелерін құзыретті түсіндіру;
2. ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сабақ барысында қолдану;
3. білім беру үрдісіндегі технологияларды, АКТ негізінде сабақтарды жобалау;
4. оқытудың белсенді әдістерін қолдану.

Соңғы екі тармаққа толығырақ тоқталайық. Информатика сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану оқытуды мүмкіндігінше жекелендіруге мүмкіндік береді, оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуі үшін барлық қажетті жағдайларды жасайды, оқытылатын пәнге деген ынтаны арттырады, студенттердің өзін-өзі бағалауына ықпал етеді, осылайша бала үшін ыңғайлы оқу ортасы жасалады. Мен көбінесе өз сабақтарымда қолданамын:

- әрбір сабақта мультимедиялық презентацияларды;
- 5-тен 11-сыныпқа дейін информатика бойынша интернет олимпиадаларға оқушыларды қатыстыру;
- информатика сабақтарында оқушылардың зерттеушілік біліктерін дамыту құралы ретінде жобалық қызметті ұйымдастыру;
- сервистер негізінде интернет-технологиялармен жұмыс істеу;
- openshot бағдарламасы арқылы 11 сыныптарда белгілі бір тақырып бойынша фотоальбомдар жасау, тірек сөздер құрастыру;
- Office пакет арқылы схемалар немесе интеллект карталар құрастыру;
- 7-8 сыныптар, интерактивті презентациялар құру бойынша жұмыс;
- 10 сынып, белгілі бір тақырыпқа байланысты студенттер шағын ақпараттық сайттарын құру;
- 11 сынып, информатика бойынша ЭОР және ғылыми орталықтармен жұмыс жүргізу.

5-тен 11-сыныпқа дейінгі оқушылармен оқытудың заманауи белсенді әдістерін қолдану, бұл студенттердің ойлауын белсендіруге бағытталған әдістер, жоғары интерактивтілікпен, мотивациямен және оқу процесін эмоционалды қабылдаумен сипатталады:

- танымдық белсенділігін арттыру және дамыту;
- оқушылардың шығармашылық қызметі;
- оқу процесінің нәтижелілігін арттыру;
- кәсіби құзыреттілікті, әсіресе ұжымдық жұмысты ұйымдастыру және орындау бөлігінде қалыптастыру және бағалау [1].

Көбінесе мен информатика сабақтарында келесі оқытудың белсенді әдістерін қолданамын:

1. Жоба әдісі – бұл мақсатқа жету үшін белгілі бір ретпен оқушылардың іс-әрекеттері мен амалдарының жиынтығы, студенттер үшін жеке маңызды және белгілі бір түпкілікті өнім түрінде жасалған мәселені шешу. «Ақпарат беру құралдарының даму тарихы», «Компьютерлер буыны», «Компьютерлік вирустар және антивирустық бағдарламалар», «ДК құрамы. Өзіңізге компьютерді таңдаңыз» және т.б. Тақырыптарға кішігірім жоба жасау арқылы оқушылардың бір біріне тақырыпты түсіндіру жұмыстарын жүргізу.

2. Миға шабуыл – сыни ойлауды дамыту технологиясының элементі. Шағын топтарда орын алады және көбірек идеяларды қалыптастыруға бағытталған. Жұмыс кезінде сіз «ми шабуылының» әр кезеңімен бірге жүретін сұрақтар иерархиясына назар аударуыңыз керек:

- I деңгей – сен не білесің?
- II деңгей – мұны қалай түсінесіз?
- III деңгей – қолдану, талдау, синтездеу.

8-сынып сабақтарында «ДК құрамы» бөліміндегі «Компьютер адамға зиянды ма?», «Сыртқы ақпарат тасымалдаушылары – кемшіліктер мен артықшылықтары» тақырыбында деңгей бойынша ми шабуылы:

- I деңгей – орындаушыларға мысалдар келтіріңіз;
- II деңгей – сіздің орындаушыларыңыз қандай алгоритмдерді орындайды? Олар бір біріне ұқсас па және олардың айырмашылығы неде?
- III деңгей – бізге сыртқы ақпарат тасымалдаушылары қажет пе?

9-сынып сабақтарында «Алгоритмдеу және бағдарламалау» бөліміндегі «Циклдік алгоритм» тақырыбында ми шабуылы қолданылды.

- I деңгей – сіз күн сайын қандай циклдік алгоритмдерді кездестіресіз?
- II деңгей – сіздің циклдарыңыздағы қайталанулар саны әрқашан алдынала белгілі бола ма?
- III деңгей – егер циклдер біздің өмірімізден жоғалып кетсе не болар еді?

3. Баскет әдісі – сабақ барысында кез келген жағдайға еліктеу жүреді. Стрессік жағдайда әрекет ету дағдыларын дамыту, өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту. Мысалы, «Есептеу техникасының даму тарихы» тақырыбын зерделеу кезінде оқушыға виртуалды музейде экскурсия жетекшісі ретінде әрекет ету

немесе «ДК құрамы, 8-сыныпта оқушылары «кардиолог, терапевт, окулист, невропатолог, хирург дәрігер болуға» шақырылып, «компьютердің адам денсаулығына әсері» мәселесін зерттеу ұсынылады. Информатика – биологияның кіріктірілген сабағы ретінде де ұсынуға мүмкіншілік туады.

4. Тренингтер – белгілі бір тақырып бойынша кез келген дағдыларды практикалық дамыту. Арнайы берілген жағдайларды өмір сүру немесе модельдеу барысында білім алушылар қажетті білім мен дағдыларды дамытуға және бекітуге, өз тәжірибесіне және жұмыста қолданылатын тәсілдерге қатынасын өзгертуге мүмкіндігі бар оқыту;

Мысалы, «алгоритмдердің түрлері» тақырыбындағы тренинг, «циклдік алгоритмдерді құрастыру» тренингі болып табылады.

5. Синквейн – шығармашылық рефлексия тәсілі, белгілі бір ережелерге сәйкес жазылған «өлең» шығару.

1 жол – синквейннің негізгі тақырыбын білдіретін бір зат есім.

2 жол – негізгі ойды білдіретін екі сын есім.

3 жол – тақырып шеңберіндегі әрекеттерді сипаттайтын үш етістік.

4 жол – белгілі бір мағынасы бар сөйлем (4 сөз)

5 жол – зат есім түріндегі қорытынды (бірінші сөзбен, синоним).

Синквейндер оқушыға күрделі ақпаратты синтездеу құрал ретінде пайдалы. Мұғалім – оқушылардың концептуалды және сөздік жүгін бағалаудың бөлімі ретінде қатысады. Синквейн – ақпаратты қорытындылайды, күрделі идеяларды, сезімдер мен идеяларды бірнеше сөзбен жеткізеді. Синквейнді қолдану іс жүзінде әр сабақта, оның басында да, бастапқы рефлексияда да, сабақтың аяқталуы ретінде де қолданылуы мүмкін. 9-сыныпта информатика курсы оқып жүргенде студенттер жазған синквейндердің бірнеше мысалын келтірейін.

1. Пернетақта.

Тікбұрышты, ақ. ол жазады, бұзылады. теру үшін қызмет етеді. пернелер.

2. Цикл.

Күрделі, әртүрлі. ол қайталанатын, жұмыс істейді, циклсіз күрделі, сіз қайталау арқылы картопты тазалай аласыз.

3. Презентация.

Интерактивті, қызықты. ақпаратты көрсетеді, қызықтырады, хабарлайды. қойылымды безендіруге қызмет етеді. слайдтар.

Менің ойымша, осы құзіреттіліктерді қалыптастырудың ең тиімді құралдары – белсенді оқыту әдістері және АКТ технологияларын сабақта қолдану. Белсенді оқыту әдістерін таңдау әр түрлі факторларға байланысты. Бұл көбінесе оқушылардың санымен анықталады (оқыту әдістерінің көпшілігін шағын топтарда қолдануға болады). Бірақ, ең алдымен, әдісті таңдау сабақтың дидактикалық тапсырмасымен анықталады. Белгілі бір белсенді әдісті таңдау үшін белсенді оқыту әдістерінің жоғарыда келтірілген классификациясын қолдануға болады.

Оқушының АКТ құзыреттілігін қалыптастыру, негізінен, информатика сабақтарында жүреді. Бірақ басқа пәндерден сабақ беретін мұғалімдер де өз үлестерін қоса алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Асмолов А.Г. Федеральном государственном образовательном стандарте общего образования: доклад Российской академии образования. // Педагогика. 2008. №10. – С. 9-28.

2 Хуторской А.В. Компетентный подход в обучении: Научно-методическое пособие. – М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. – 73 с.

3 Андреев А.Л. Компетентная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа. // Педагогика. 2005. № 4. – С. 19-27.

4 Асмолов А.Г. Системно-деятельностный подход к разработке стандартов нового поколения. // Педагогика. 2009. № 4. – С. 18-22.

5 Зарукина Е.В. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб.-метод. пособие. – СПб.: СПбГИЭУ, 2010. – 59 с.

6 Асмолов А.Г. Культурно-историческая системнодеятельностная парадигма проектирования стандартов школьного образования. // Вопросы психологии. 2007. №4. – С. 16-23.

7 Асмолов А.Г. Культурно-историческая парадигма проектирования стандартов школьного образования. // Психология обучения. 2008. №3. – С. 114-116.

8 Авдеев В.М. Компетентный подход в конструировании современных образовательных моделей. // Социально-гуманитарные знания. 2006. № 6. – С. 235-240.

ҒТАМР 67.01.13

КЕРНЕУ КОРРОЗИЯСЫН ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, АЛДЫН-АЛА КЕРНЕЛГЕН АРМАТУРАЛАНҒАН ӨЗЕКШЕНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЭЛЕМЕНТІН ЕСЕПТЕУ

Ж.У. Сейтқан

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

А.А. Джумабаев

Профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Мақалада агрессивті ортаның әсеріне ұшыраған құрылыс конструкцияларының кернелген темірбетонды арматураланған элементтерін есептеу мәселесі қарастырылған.

Түйін сөздер: агрессивті орта, алдын ала кернелген темірбетон элементі, кернеулі-деформациялық күй.

Белгілі болғандай, алдын-ала кернелген арматураланған конструкциялар азаматтық және өнеркәсіптік ғимараттарда [1], атом электр станцияларының құрылымдарында [2], теңіз құрылыстарында және кеме жасауда [3], көпір құрылысында [4] қолданылады. Алдын-ала кернеуді қолдану құрылымдардың үлкен аралығына қол жеткізуге және олардың көлденең қимасын азайтуға мүмкіндік береді. Алдын-ала кернеу конструкциялардың сызатқа төзімділігін арттырады және жарықшақтардың ашылуының енін шектейді, нәтижесінде конструкциялардың төзімділігі артады және олардың деформациялану қабілеті төмендейді. Алдын-ала кернелген арматураланған конструкциялар жоғары шаршау беріктігіне ие, өйткені жартылай кернеу кезінде де арматуралық кернеулердің таралуы аз және олардың мәндері шаршау беріктігінен алыс. Алдын-ала кернелген темірбетон конструкциялары үлкен зақымсыз жобалық мәннен жоғары жүктемелерді қабылдай алады.

Пайда болған жарықтар арматурадағы кернеулер серпімділік шегінен төмен болғанша жабыла алады. Алдын-ала кернелген арматураланған конструкцияның жұмыс жағдайлары кәдімгі арматураланған конструкцияның жұмысымен салыстырғанда кейбір ерекшеліктерге ие:

1) алдын-ала кернелген конструкция екі түрлі жүктемелерге ұшырайды: алдын-ала кернеу күші және пайдалану жүктемесі. Сонымен қатар, көп жағдайда қысқа мерзімде әрекет ететін және әрқашан жобалық комбинацияда

емес, эксплуатациялық жүктемеден айырмашылығы, алдын-ала кернеу күші құрылымның қызмет ету мерзімі ішінде құрылымды үнемі жүктейді;

2) пайдалану процесінде бетондағы арматураның созылу күшінің тұрақты әсерінен бірнеше жыл бойы биіктікте біркелкі емес сусымалы деформациялар пайда болады, бұл тіпті құрылыстың көтерілуінің жоғарылауын тудыруы мүмкін [5]. Кәдімгі темір (темірбетон) құрылымдарда, керісінше, жүктеме кезінде уақыт бойынша қалдық төмен қарай иілу жинақталады;

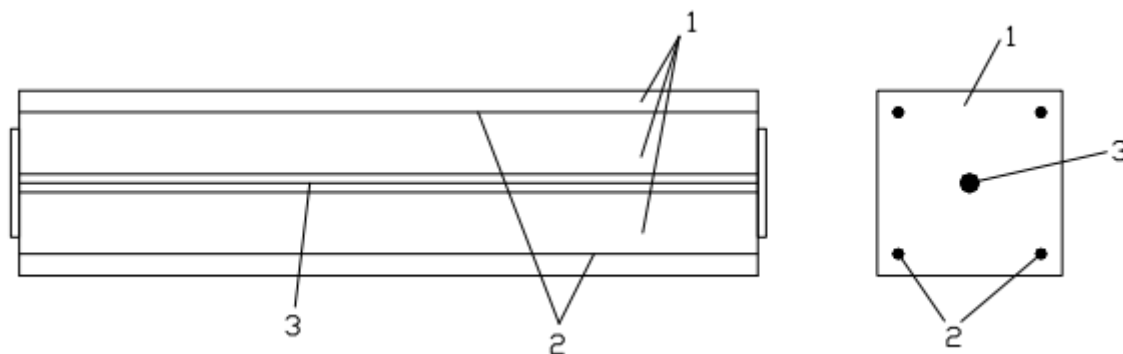
3) алдын-ала кернелген конструкцияларда алдын ала кернеу ысыраптарының негізгі бөлігін бетонның шөгуінен және сусылуынан болатын ысыраптар құрайды [6].

Арматураланған учаскелердің немесе толық күшейтілген құрылымдардың статикалық анықталмағандығына байланысты бұл процестердің әсері күштердің айтарлықтай қайта бөлінуіне әкелуі мүмкін;

4) арматураланған конструкцияларды агрессивті ортаның әсерінен пайдалану жағдайында алдын-ала кернелген арматурада коррозиялық процесі дамиды, бұл кернеулі арматураның мерзімінен бұрын бұзылуына және кейіннен конструкцияның бұзылуына әкелуі мүмкін. Уақыт өте келе дамитын барлық процестерді (агрессивті ортаның енуі, құрамдас материалдардың қасиеттерінің өзгеруі, бұзылудың деформациясы және жиналуы, бетонның шөгуі, коррозиядан зақымдануы) ескере отырып, агрессивті пайдалану жағдайында жұмыс істейтін күшейтілген кернелген конструкцияларды есептеу өте күрделі міндет болып табылады, өйткені ол мыналарды талап етеді: осы процестердің дамуын сипаттайтын дұрыс модельдерді құру, жеткілікті мөлшерде тәжірибелік деректердің және анықтаудың дәлелденген әдістерінің болуы.

Жұмыста агрессивті ортаның әсеріне ұшыраған өзекпен күшейтілген алдын ала кернелген құрылымдық элементтерді есептеу мәселесі қарастырылады. Жоғарыда аталған процестердің ішінде мыналар ескеріледі: кернеусіз және алдын-ала кернелген арматураның серпімді деформациясы, бетонның созылу және сығылу деформацияларына сызықты емес тең емес тұрақтылық, агрессивті ортаның енуі және оның бетон қасиеттеріне әсері, кернеусіз арматураның коррозиялық тозуы, алдын-ала кернеу арматурасының коррозиялық процесстері.

Осы тік симметриялық деформацияны қамтамасыз ету үшін кернеусіз және алдын-ала кернелген арматурамен күшейтілген түзу өзек қарастырылады. Элементті күшейту схемасы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1. Элементті күшейту схемасы:

1 – сызықты емес мультимодульдік материал (бетон); 2 – кернеусіз арматура;
3 – алдын ала кернеулі арматура (қатайту).

Арматура (кернеусіз және кернеулі) серпімді жұмыс істейді деп есептейміз, осылайша:

$$\delta_a = E_a \varepsilon \quad (1.1)$$

δ_a – кернеуленбеген арматурадағы кернеу мәні; E_a – керілмейтін арматураның серпімділік модулі; ε – салыстырмалы деформация.

Егер арматураланған өзек бетонның деградациясына, кернеусіз арматураның коррозиялық тозуына және кернеулі арматураның коррозиялық крекингіне әкелетін агрессивті ортаның әсеріне ұшыраса, біз қабылдаймыз:

а) белсендірілген диффузия заңы бойынша күшейтілген элементтің көлденең қимасына агрессивті орта енеді [7];

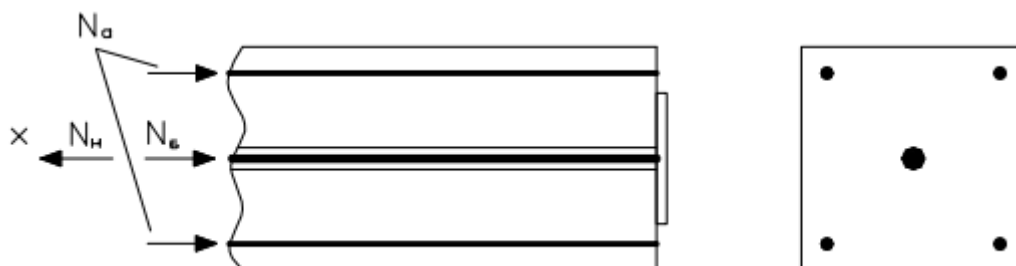
б) агрессивті ортаның әсерінен бетонның механикалық қасиеттері өзгереді;

в) кернеусіз арматураның коррозиялық тозуы пайда болады. Сонымен қатар, қоршаған материалмен кернеусіз арматураның бірлескен жұмысы сақталады;

г) алдын-ала кернеу арматурасынан кернеудің берілуі арматураланған элементтің ұштары бойымен жүреді деп есептейміз, ал есептелетін ретінде Сен-Венан принципіне сәйкес арматураланған элементтің ұштарынан қашықтағы қиманы қарастырамыз, анкерлік әсер кернеуді бөлу сипатына әсер етпейді. Алдын-ала кернелген арматураланған элементті талдау кезінде оның жұмысының бірнеше кезеңдері және жүктеменің және агрессивті ортаға әсер етудің белгілі бір бағдарламалары қарастырылады. Жоғары берік арматураның коррозиялық крекингі екі кернеудің де, коррозиялық ортаның бір мезгілде әрекеті кезінде ғана жүреді.

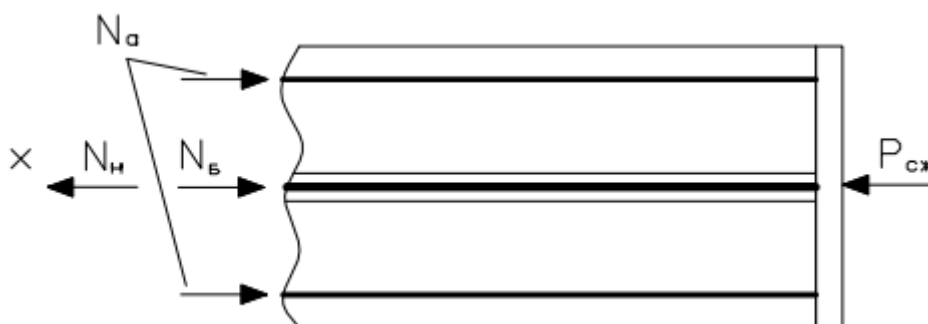
Алдын-ала керілген арматура үшін келесі жүктеу бағдарламасын қарастырамыз: кернеу арматурасының керілуге созылуы, онда бастапқы теңдестірілген кернеу өрісін түзе отырып, күштің алдын ала кернеулі арматурадан күшейтілген қимаға ауысуы, т.б. престресс құру; алдын-ала

кернелген элементті сыртқы жүктемемен тиеу – бойлық күш (сығымдау немесе созу), алдын-ала кернелген арматураланған элементті агрессивті ортаға батыру және агрессивті ортаның материалға әсерін және арматураланған элементті нығайтуды ескере отырып, осы элементтің жұмысы. 2-суретте алдын-ала кернеуді элементке бергеннен кейін күшейтілген стержендегі күштер көрсетілген.

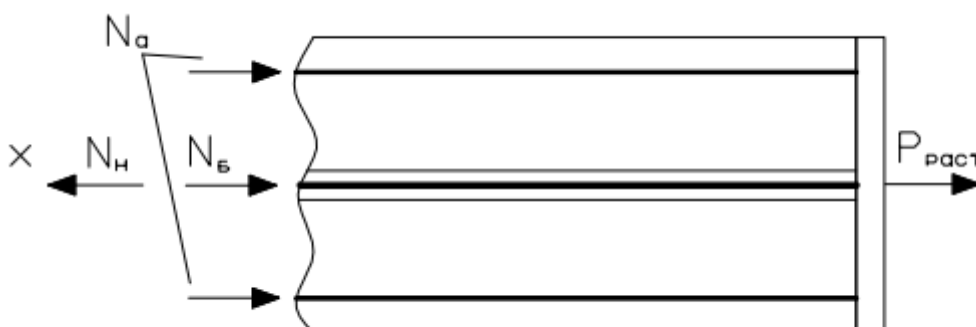

Сурет 2. Алдын-ала кернеуді элементке бергеннен кейін күшейтілген стержендегі күштер.

3-кезең. Алдын ала кернелген элементті сыртқы жүктемемен жүктеу 3,4-суреттерде көрсетілген.

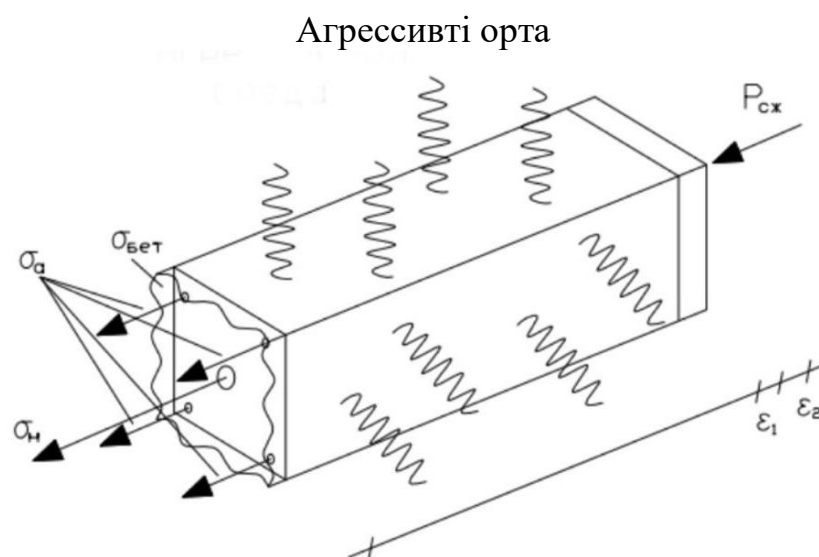

Сурет 3. Сыртқы қысу жүктемесін түсіргеннен кейін күшейтілген элементтегі күштер.

Сурет 4. Созылу жүктемесінің әсерінен күшейтілген элементтегі күштер.

4-кезең. Алдын-ала кернелген арматураланған элементті агрессивті ортаға батыру және оның агрессивті ортаның әсерін ескере отырып жұмыс істеуі маңызды. Сыртқы жүктеме қысылатын жағдайды қарастырайық (5-сурет).

Сурет 5. Қысу жүктемесі мен агрессивті ортаның бір мезгілде әрекет етуі.

Бұл жағдайда бетон қимасының ерікті нүктесіндегі кернеу ε^2 кесіндісінің деформациясына да, осы нүктедегі агрессивті ортаның концентрациясына да тәуелді болады $C(y, z)$ (ол ерітіндіден табылған сәйкес бастапқы және шекаралық шарттары бар теңдеу):

$$\sigma_6 = [A_{сж}(C)(\varepsilon_1 + \varepsilon_2) - B_{сж}(C)(\varepsilon_1 + \varepsilon_2)^3] \quad (1.2)$$

Кернеусіз арматурадағы кернеу мына өрнекпен анықталады:

$$\sigma_a = -E_a(\varepsilon_1 + \varepsilon_2) \quad (1.3)$$

Қорыта келгенде, алдын-ала кернелген арматураланған конструкцияның жұмыс жағдайлары кәдімгі арматураланған конструкцияның жұмысымен салыстыра отырып, мақалада агрессивті ортаның әсеріне ұшыраған құрылыс конструкцияларының кернелген темірбетонды арматураланған элементтерін есептеу мәселесі қарастырылды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Расчет и проектирование элементов металлических конструкций: учебно-методическое пособие / З.В. Беляева, С.В. Кудрявцев; Мин-во науки и высшего образования РФ; Урал. федерал. ун-т им. первого Президента России Б.Н. Ельцина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 136 с.

2 Инженерные расчеты элементов конструкций средств АПК: учеб. пособие / А.Д. Гумбаров. – Краснодар: КубГАУ, 2019. – 90 с.

3 Захаров Л.В. Сборные неразрезные железобетонные пролетные строения мостов / Л.В. Захаров, Н.М. Колоколов, А.Л. Цейтлин. – М.: Транспорт, 1983. – 232 с.

4 Paige R.F., Ostroff J.S., Brooke P.J. Principles for modeling language design. Information and Software Technology, 2000, Vol 42. – P. 665-675.

5 Игнатъев В.А., Галишникова В.В. Основы строительной механики. – М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2009. – 500 с.

6 Золотев А.Б., Акимов П.А., Сидоров В.Н., Мозгалева М.Л. Численные и аналитические методы расчета строительных конструкций. – М.: АСВ, 2009. – 336 с.

7 Лившиц Я.Д. Расчет железобетонных конструкций с учетом влияния усадки и ползучести бетона. – Киев: Вища школа, 1975. – 280 с.

8 Овчинников И.И., Наумова Г.А. Накопление повреждений в стержневых и пластинчатых армированных конструкциях, взаимодействующих с агрессивными средами. Волгогр. гос. архит.строит. ун-т. Волгоград. Изд-во ВолгГАСУ, 2007. – 272 с.

ҒТАМР 55.01.94

МАШИНА ЖАСАУ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯҒА ӘСЕРІ

Д.А. Хайруллаева

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Ж.С. Сарқұлова

PhD-доктор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Бұл жұмыста машина жасау кәсіпорындарының қоршаған ортаға және топыраққа әсер ету факторлары сипатталған. Негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдары көрсетілген. Машина жасау – әлемдік өнеркәсіптің ең ірі кешенді саласы. Ол әрбір елдің өнеркәсібінің даму деңгейін және оның жалпы даму деңгейін анықтайды. Машина жасаудың мұндай рөлі өндірістің барлық басқа салаларын қажетті машиналармен, аспаптармен және басқа да жабдықтармен, ал халықты тұтыну тауарларымен қамтамасыз етумен байланысты.

Түйін сөздер: машина жасау, әсер ету көзі, қоршаған орта, топырақ, экология, ауыр өнеркәсіп.

Қоршаған ортаға түсетін өнеркәсіптік шығарындылардың үлкен көлемінің ішінде машина жасау оның аз ғана бөлігін – 1-2% құрайды. Дегенмен, машина жасау кәсіпорындарында қоршаған ортаның ластану деңгейі өте жоғары негізгі және қосалқы технологиялық процестер мен өндірістер бар.

Саланың барлық кәсіпорындары қоршаған ортаны азды-көпті дәрежеде ластайды. Бірақ ең «лас» болып табылатындары:

1. *Құю өндірісі.* Бұл ең қауіпті өндірістердің бірі. Шойын өндірісінде атмосфераға азот пен көміртегі оксидтері, күкірт оксиді мен диоксиді, сондай-ақ шаң, аммиак, фенол, формальдегид, цианид, ал су қоймаларында-қалыптау қоспаларының құрамына кіретін қатты заттар шығарылады және енеді.

2. *Металл өңдеу цехтары.* Негізгі ластаушы заттар-атмосфераға, суға және топыраққа түсетін майлар мен металл шаңдары. Өңделген металдың бір тоннасы шамамен 260 кг қалдықты құрайды, ал саланың кейбір кәсіпорындарында олар 50% жетеді. Сондай-ақ, станоктар жұмыс істеген кезде ауа майлау және салқындату сұйықтықтарынан булармен ластанады.

3. *Гальваникалық өндіріс.* Гальваникалық цехтар басқа Машина жасау өндірістерімен салыстырғанда суды көп пайдаланады. Нәтижесінде ағынды

сулардың ең көп мөлшері пайда болады. Мұнда никельмен қаптау, хромдау, мыспен қаптау, мырыштау және т.б. осы процестердің нәтижесінде көптеген зиянды заттар, негізінен металдар мен олардың тұздары су объектілеріне енеді.

4. *Бояу өндірісі.* Өндірісте қолданылатын лактар мен бояулардың құрамдас бөліктері экологиялық қауіпті (40-қа жуық зиянды заттар, соның ішінде қорғасын, эпихлоргидрин, гексаметилендиамин және т.б. олардың Ұшпа қосылыстары атмосфераға түседі.

5. *Дәнекерлеу өндірісі.* Ауа дәнекерлеу шаңымен және аэрозоль буларымен ластанған, оның құрамына кремний мен хром оксидтері, фторидтер, марганец қосылыстары және т.б. кіреді.

Биосфераның машина жасау кәсіпорындарының қалдықтарымен ластануы өсімдіктер мен жануарлар әлеміне, табиғи адамға ұқсас зиян келтіреді. Машина жасау саласында туындайтын экологияның негізгі проблемаларына жер асты суларының, топырақтың, ауаның ластануы, сондай-ақ табиғи ресурстардың сарқылуы мен климаттың өзгеруі жатады. Көптеген ірі өнеркәсіп орталықтарында ластану нормалары мүмкін шектерден бірнеше есе асып түседі. Машина жасау саласы кәсіпорындарының станциялық көздері тек 30%-ға ғана тиімді тазартқыштармен және сүзгілермен жабдықталған, бұл ретте олар барлық өнеркәсіптік ластанудың шамамен 32% құрайды.

Қоршаған ортаны ластаудың үш негізгі бағыты бар:

– Ағынды суларға ауыр металл тұздары, мұнай өнімдері, фосфор және басқа да улы заттар кіреді. Сонымен қатар, Кәсіпорындардың көпшілігі өзендердің жағасында орналасқан.

– Көміртегі тотығы мен күкірт диоксидінен және басқа да бірқатар зиянды шығарындылардан басқа, бұл өте улы зат болып табылатын хром (VI) оксидінің атмосфераға шығарылу көзі болып табылатын машина жасау кәсіпорындары.

– Қождардан, күлден және майланған үгінділерден басқа, металл сынықтары мен металл жоңқалары топыраққа түседі.

Өнеркәсіптік учаскелерде ауаның ластануы көбірек сезіледі. Мұнда ауада үнемі қатысады:

- күкірт, көміртегі тотығы және көмірқышқыл газдары;
- азот оксидтері;
- фтор мен хлордың комбинациясы;
- ауыр металдар.

Бұл заттармен қаныққан ауа, өз кезегінде, көптеген аурулардың, ең алдымен, өкпе ауруларының факторына айналады.

Ағынды суларды ағызу. Машина жасау өнеркәсібінің ағынды сулары жер үсті және жер асты суларын ластайды. Қауіптің төрт негізгі түрі бар:

1. Көптеген биологиялық ыдырайтын органикалық қосылыстар су қоймаларына ағын сумен түседі. Бұл процесс ең жақсы жағдайда су ағзаларының белсенділігінің төмендеуіне, ал ең нашар жағдайда олардың өліміне әкеледі.

2. Макро қоректік заттар (азот, фосфор) биологиялық өнімділіктің өсуін тудырады – балдырлардың көбеюі, содан кейін өлу және минералдану. Бұл процесс оттегінің төмендеуіне және нәтижесінде гипоксияға байланысты су объектілерінің жануарлар әлемінің өліміне әкеледі.

3. Су қоймаларына ағынды сулар, мысалы, иондалмаған аммиак, таниндер, хром бар қосылыстар әкелінеді. Бұл заттар өсімдіктер мен жануарлардың өліміне және улануына тікелей себеп болады.

4. Қызған судың ағуынан болатын термиялық ластану балықтардың көбеюін баяулатады немесе мүмкін емес етеді. Ең бағалы түрлер 16°C төмен температурада уылдырық шашады. Тіпті бір-екі градусқа шамалы көтерілу балықтың көбею қабілетін күрт төмендетеді. Жалпы су қоймаларының балық қоры мен фаунасының азаюы өзен маңында қоректенетін жануарлар мен құстардың санын азайтады.

Топырақтың ластануы. Қоқыс үйінділері және жауын-шашын арқылы екінші реттік ластану топырақты ластайды. Бұл процеске машина жасау кәсіпорындары да өз үлесін қосуда. Сонымен, ыстық және өртенген қалдықтар топырақты қайтымсыз жоюы мүмкін, өйткені онда барлық микроорганизмдер өледі. Улы заттар, ауыр металдар, қорғасын, азот оксиді, сынап және т.б., алдымен топыраққа, содан кейін өсімдіктерге, содан кейін адам ағзасына (немесе алдымен жануарларға, содан кейін ғана адамға), нәтижесінде олардың саны аурулар мен аллергиялық реакциялар дамиды.

Биосфераға түсетін ең қауіпті ластаушы заттар: алты валентті хром; күкірт диоксиді; азот пен көміртегі оксидтері; сульфаттар; хлоридтер; фосфор; цианидтер; ауыр металдардың тұздары; қорғасын; сілтілер мен қышқылдар; нитраттар мен нитриттер; фосфаттар; беттік белсенді зат; сынап және т.б.

Экологиялық зиянды қалай азайтуға болады

Жалпы экологиялық қауіпсіздік мәселелерін мыналар арқылы шешуге болады:

- қатты қалдықтарды қайта өңдеу;
- айналымды сумен жабдықтауды енгізу;
- шығарындыларды тазарту тиімділігін арттыру (атмосфераға да, су көздеріне де);
- экологиялық және қалдықсыз технологияларды енгізу.
- Газдар мен ағынды суларды тазартуға келесі әдістер ықпал етеді:
 - *Қорғау.* Бұл жағдайда сұйықтардағы немесе газдардағы қатты бөлшектер ауырлық күшінің әсерінен шөгеді;
 - *Сүзу.* Ол ағынды суларды және газдарды тазарту үшін қолданылады. Өртүрлі сүзгілердің көмегімен қатты бөлшектер газ немесе сұйық формалардан бөлінеді;
 - *Магниттік.* Газ немесе су магнит өрісі пайда болған аппарат арқылы өтеді. Оның әсерінен металл бөлшектері траекториясын өзгертеді, нәтижесінде оларды бөлуге жағдай жасалады;

– *Ультрадыбыстық*. Белгілі бір жиіліктің дыбыстық тербелістері дисперсті жүйелерге әсер етеді, нәтижесінде жойылатын жауын-шашын пайда болады.

Осы және басқа әдістер ағынды сулар мен атмосфералық шығарындыларды таза және зиянсыз етуге көмектеседі.

Машина жасау өндірісі әртүрлі ластануды тудыруы мүмкін. Бұл машина жасауда қолданылатын материалдардың алуан түрлілігіне, технологиялық процестердің көптеген түрлеріне және шығарылатын өнімдердің үлкен ассортиментіне байланысты.

Кәсіпорындағы ауаны ластаудың негізгі көздеріне зауыт ішіндегі энергия өндірісі және отынның жануымен байланысты басқа да процестер жатады.

Құю цехында ауа шаңмен және көміртегі тотығымен ластанған. Дәнекерлеу және дәнекерлеу процестері әртүрлі ластаушы заттармен, соның ішінде адам денсаулығына зиянды заттармен бірге жүреді. Осылайша, машина жасау өндірісі қоршаған ортаның жағдайына айтарлықтай теріс әсер етеді деп қорытынды жасауға болады. Қоршаған ортаға зиянды азайту үшін өнеркәсіптік ластанумен күресудің көптеген әдістері бар, мысалы, тұндыру, сүзу, коагуляция, магниттік және ультрадыбыстық әдістер, адсорбция, абсорбция, бейтараптандыру, қалпына келтіру, флотация, флокуляция, десорбция, экстракция, ультрафилтрация, ион алмасу, дистилляция және ректификация, концентрация, тұндыру әдісі, химиялық реагенттермен тотығу және электрохимиялық тазарту. Осы әдістерді қолдана отырып, қоршаған ортаның ластануын айтарлықтай төмендетуге және машина жасауды дамытуды жалғастыруға, сол арқылы өндіріс пен экологияның арасында ымыраға келуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Калыгин В.Г. Промышленная экология: учебное пособие. – М.: Академия, 2006.

2 Ансеров Ю.М., Дурнев В.Д. Машиностроение и охрана окружающей среды. – Л.: Машиностроение, Лен. отделение, 1979.

3 Звягинцев Г.Л. Промышленная экология и технология утилизации отходов. – М.: Вицашкола, 1986. – 143 с.

4 Технология важнейших отраслей промышленности / Под ред. Н.В.Ченцова. – Минск: Вышш. шк., 1977. – 374 с.

5 Глухов В.В., Лисичкина Т.В., Некрасова Т.П. Экономические основы экологии. – СПб: Спец.лит., 1995. – 280 с.

6 Беккер А.А., Агаев Т.Б Охрана окружающей среды. – М.: Вышш. шк., 1987. – 287 с.

7 Гагарин В.М, Кленова И.А, Колесников В.И. Промышленная экология: учебное пособие. – М.: Маршрут, 2005. – 327 с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

SRSTI 14.07.09

ACTION RESEARCH AIMED ON DEVELOPING CRITICAL THINKING AND ANALYSIS SCILLS IN PHYSICS CLASSES THROUGH PROBLEM-BASED AND PROJECT-BASED LEARNING

B.S. Bekbolatov

Physics teacher, Nazarbayev Intellectual School of Astana, Astana

A.T. Bekbolatova

Physics teacher, International School of Astana, Astana

Critical thinking and analysis skills are key skills of the 21st century, which allows you to analyze information, draw conclusions and make decisions based on the analysis, as well as form your own opinion and defend your position. Thanks to critical thinking, we see inconsistencies and contradictions, we can filter out inaccurate data and separate facts from their interpretation.

Key words: critical thinking skills, analysis skills, problem-based learning, project-based learning, teachers, students, problems, authentic.

Critical thinking skills are demonstrated by systematic, logical, organized reasoning and decision making [1, 2]. and reflection in decision making [3]. Students must have critical thinking skills in order to be able to apply knowledge to solve existing problems in everyday life [4]. and the world.

The ability to think critically is one of the outcomes of education [5]. and needs to be trained so that students have a brilliant idea [6]. and are ready to work in society [7].

Authentic problem-based learning is a student-centered learning model that provides motivation and tasks for independent problem-solving, including problem-solving skills, thinking skills, independent learning, and teamwork [7]. Authentic problem-based learning is a breakthrough in learning that combines authentic learning and problem-based learning.

Authentic problem-based learning in this study includes seven stages, namely:

1) an indicative stage, which is the stage of preliminary setting the goal of learning, group division and clarification of the responsibilities of students in educational activities;

2) collision with the problem – the stage of setting the task and writing the hypothesis of the educational task;

3) solving learning problems is a stage of research to obtain solutions to problems;

4) Repetition and reassessment of the problem – the stages of the analysis of educational problems by comparing the answers of students with the results of the study;

5) summing up and abstracting knowledge – the stage of drawing conclusions and flowcharts as a picture of students in solving problems;

6) conducting self-assessment and peer assessment – these are the stages of students' assessment of themselves and a group of friends as a group activity with feedback;

7) assessment is an assessment stage of the learning process to improve the quality of education [7].

This study is a quantitative descriptive study. The aim of the study was to determine the skills of critical thinking, namely data analysis through project and problem-based learning.

Project-based learning and problem-based learning have different characteristics from different angles. Differences in project-based and problem-based learning can be assessed based on the organization of knowledge, the form of knowledge, the role of students, the role of the teacher, and the type of activity undertaken in the course of learning activities. In project-based learning, the task is built by teachers in this way, and in problem-based learning, the problem is posed openly (unlimited situations and tasks). In project-based learning, knowledge is formed and practical, and in problem-based learning – in the form of conditional and constructed.

The role of teachers and students in learning activities in project-based learning and problem learning is also different. In project-based learning, the role of the teacher is as task setter and project leader, and the role of students as the project executor or member of the project team who develop the solution and strategy. In problem-based learning, the role of students is to be active participants and inventors and have their own learning experience, while the role of teachers is to provide opportunities for students to learn.

Activities during learning activities between project-based learning and problem-based learning can also be distinguished. In project-based learning, learning activities focus on problem solving and problem management. In problem-based learning, learning activities focus on developing strategies to facilitate teams and learning. The project-based learning conducted in this study was a representation of thought-based learning. Project-based learning is constructivist learning where students can maximize learning if they are able to create artifacts so that students can be more involved in learning activities [8]. Students studying in the project-based learning class were able to make a good report, which consists of the title, purpose, theory, tools and materials, procedure, results, discussion and conclusion. In addition, students can collect information about the dangers of smoking and place it on a poster. Students' creativity can be developed through learning that develops the

imagination, providing opportunities for creative writing as well as problem solving that offer many different perspectives.

The learning process provides students with enough time to search for and learn the information they need during their learning activities using technology. Thus, the learning process is expected to improve aspects of scientific creativity, which include aspects of unusual use, sensitivity to scientific problems, ability to improve usability and product value, scientific imagination ability, creative problem-solving skills, experimental design skills, and product design. Students learning using problem-based learning have a lower average creativity score than students in a project-based learning class.

Science studies can be used to develop students' higher order thinking skills such as critical thinking. Critical thinking is a complex thought process consisting of interpretation, analysis, inference, evaluation, explanation, and self-regulation. Critical thinking is called higher-level thinking (higher-level thinking/higher-order thinking), which includes three main abilities in Bloom's taxonomy: the ability to analyze, synthesize, and evaluate. The development of critical thinking ability can be done through open-ended or divergent questions. Open-ended questions are questions that have multiple correct answers. One learning model that develops critical thinking skills, especially in relation to science, is problem-based learning. Problem-based learning presents problems that encourage learners not only to think about the cause, but also to think about how to solve the problem [9].

In problem-based learning, students set a task about the effect of the content of cigarettes on human health. The students were asked to find the reason why cigarette ingredients are dangerous by researching and looking for information from various sources. The students then discuss one of the diseases caused by cigarette content, which consists of the causes and efforts to overcome and prevent the disease. The tasks used in the course of the learning activity represented a genuine task. Questions raised in this study concerned the impact of substances contained in cigarettes on health.

Problem-based learning is one of the learning models that can develop students' critical thinking skills. At the beginning of their studies, students face stimulation problems. In this study, the problems were presented in the form of articles and videos. The problems presented were related to real life problems related to problems caused by smoking. The problem is poorly structured and requires more than one solution.

Problem-based learning can train and develop students' critical thinking skills. In problem-based learning, teachers train students to make further research and discoveries, but their purpose is not determined by the teacher, so students can plan and design experiments through exploration. During the experiment planning process, students are taught to write questions to formulate the goals of the experiment, identify the independent variables and dependent variables in the experiment, record the results of the experiment, and draw conclusions from the experiments. Students participating in project-based learning have the opportunity to build their own knowledge, compare it with other students, and choose their own knowledge while

other students build learning experiences. In addition, students participating in problem-based learning are able to retain knowledge longer, identify causal relationships, and transfer concepts to new problems.

The results show that project-based learning and problem-based learning affect students' creativity and logical thinking, there are different effects of project-based learning and problem-based learning on student creativity, and there is a difference.

References

- 1 Arends R. (2007). *Learning to Teach: Behjar Untuk Men-gajar*. Yogyakarta Pustaka Pelajar.
- 2 Bender W N. (2012). *Project-Based Learning: Differentiating Instruction for The 21St Century*. California: Corwin.
- 3 Brookhart S. M. (2010). *How to Assess Higher-Order Thinking Skills in Your Classroom*. Alexandria: ASCD.
- 4 Burke-Adams A. (2007). The Benefits of Equalizing Standards and Creativity: Discovering a Balance in Instruction. *Gifted child today*, 30(1). – P. 58-63.
- 5 Collelete A.T., Chiappeta E.X. (1989). *Science Instruction in The Middle and Secondary School*. Merrill Publishing Company: London.
- 6 Collelete A.T., Chiappeta E.X. (1994). *Science Instruction in The Middle and Secondary School*. New York: Macmillan Publishing Company.
- 7 Dettmer P. (2006). New Blooms in Established Field: Four Domians of Learning and Doing. *Roeper review*, 28(2). – P. 70-78.
- 8 Facione P.A. (2011). *Critical Thinking: What It is and Wliy It Counts*. California: Measured Reasons and The California Academic Press.
- 9 Farhan M., Retnawati H. (2014). Keefektifan PBL dan IBL ditinjau dari Prestasi Belajar, Kemam-puan Representasi Matematis, dan Motivasi Belajar. *Jurnal Riset Pendidikan Matematika*, 7(2). – P. 227-240.

ҒТАМР 14.85.51

AR ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН ОҚУ ПРОЦЕССИНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Л.М. Әлімжанова

Т.ғ.к, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Қ.С. Байшоланова

Т.ғ.к, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Д. Бахытжанұлы

Магистр, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Күмісбек Мұхаммед-Әли

Магистр, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Білім берудегі технологиялар оқушылардың белсенді оқуына әсер етіп, оларды ынталандыра алады, соның нәтижесінде оқу процесі нәтижелі болады. Толықтырылған шындық (AR) пайда болған сәттен бастап оқу процесін белсендірек, тиімдірек және мазмұнды ету үшін үлкен әлеуетті көрсетті. Себебі оның озық технологиясы пайдаланушыларға виртуалды нақты уақыттағы қолданбалармен өзара табиғи пайдаланушы тәжірибесін әкеледі. Оқушыларға күрделі пәндерді меңгеруге көмектесу үшін AR жиі білім беру орындарында қолданылады. Мысалы, геометриямен күресетін студенттер 3D геометриялық фигураларды көру және өңдеу үшін AR пайдалана алады. Толықтырылған шындықты білім берудегі тағы бір қолдану – студенттерге басқа мәдениеттерді интерактивті түрде сезінуге мүмкіндік беретін виртуалды турлар арқылы жаһандық перспективаларды үйрету.

Түйін сөздер: толықтырылған шындық, виртуалды шындық, оқыту әдістері, мәліметтер базасы.

1980-1990 жылдардың тоғысында Ярон Ланиер «виртуалды шындық» (Виртуалды шындық – VR) терминін ұсынып, оның тұжырымдамасын жасады. Бірақ көп ұзамай Boeing корпорациясының ғалымы Томас П.Коделл «толықтырылған шындық» (AR) түсінігін енгізді және оның теориялық және практикалық негіздері де қарастырылды. Ал қазір біз осы ұғымдардың әрқайсысын, соның ішінде білім беруде және ғылым мен қызметтің басқа салаларында сәтті қолданып жатырмыз. Толықтырылған шындық нақты уақыт режимінде объектілерге компьютерлік графиканы немесе мәтіндік ақпаратты орналастыруға мүмкіндік беретін жаңа интерактивті технология ретінде пайда болады, бұл экрандағы екі түпнұсқа тәуелсіз кеңістіктің: адамның

айналасындағы нақты объектілер әлемі және жасалған виртуалды әлемнің қосындысы. компьютерде [1].

Толықтырылған шындықты компьютерлік құрылғылар – планшеттер, смартфондар және инновациялық гаджеттер, сондай-ақ оларға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы нақты уақыт режимінде физикалық әлемді цифрлық деректермен тікелей немесе жанама қосу ортасы ретінде қарастыруға болады [2].

Басқаша айтқанда, толықтырылған шындық – бұл техникалық құралдарды қолдану арқылы экранда көрсетілетін адамның шынайы өміріне виртуалды ақпарат элементтерін қосу немесе енгізу технологиясы. Өндіріс технологиялары қоршаған және жасанды әлем арасындағы шекараны жоюға мүмкіндік береді [3]. Виртуалды шындықтың айрықша ерекшелігі – кеңістікке енгізілген объектілер үшін негіз ретінде қоршаған шындықтың нақты өмірлік элементтерін пайдаланбай, пайдаланушыны виртуалдылыққа толықтай енді қамтамасыз ететін қолданбалы кітапханалар мен деректер қорын пайдалана отырып, жаңа қоршаған кеңістікті құру.

Жаңа технологиялар білімді адам үшін міндетті жаңа құзыреттердің болуын білдіреді. Классикалық білім ең алдымен эрудицияға, адамның жадында сақталған білім жиынтығына негізделген, мысалы, ғимаратқа қарап оның қашан және кім салғанын білуге болады. Енді осы ақпаратты табуға мүмкіндік беретін технологияларды қолдана білу маңызды, және неғұрлым тезірек соғұрлым жақсы, және бұл тұрғыда толықтырылған шындық бар қосымшалар ерекше перспективалы болып көрінеді [4].

Толықтырылған шындық технологиясы негізінде бағдарламалық қосымшаны жасау үшін дұрыс құралды таңдау маңызды (1-кесте). Әрбір құралдың өзіндік сипаттамалары бар, олардың негізгі түрлері [5]:

– *Жазықтықты тану*. AR жазықтығы сәйкестендіру кеңейтілген 3D үлгісін үстел үсті немесе еденге ұқсас сәйкес жазықтыққа орналастырады. Студенттер оны аударып, бөле алады және элемент орнатылған кезде мақаланы қалай түзетуге немесе қоюға болатыны туралы мәліметтерді ала алады. Гаджетін алдарындағы бетке бағыттау арқылы студенттер үлкен көліктің толық масштабты үлгісін жасай алады немесе оларға жаяу, зерттеп, оны кейінірек басқара алатынын хабарлай алады. Мысалы, студенттер планшеттегі бетке қарап, оған кеңейтілген қозғалтқыш үлгісін байланыстыру арқылы қозғалтқышты құрастыру бойынша жұмыс істей алады. Содан кейін олар қозғалтқышты айналдыру, өлшемін өзгерту және позицияны көтеру немесе төмендету арқылы кез келген жолмен өзгерте алады. Орнатқаннан кейін студенттер қозғалтқышпен әрекеттесе алады,

– *Бірнеше нысандарды қолдау*. Нысандар танылғаннан кейін пайдаланушылар барлық нысандар бойынша толықтырылған шындық мазмұнын (3D үлгілері, түймелер, бейнелер, анимациялар және т.б.) көре алады. Сандық жақсартулар да бір-бірімен әрекеттесе алады.

Кесте 1. Толықтырылған шындық технологиясының құралдары.

Құралдар	Платформалар	Басқару	Жазықтықты тану	3D нысан	Бірнеше нысандар	Геолокация	Офлайн тану
ARTTool Kit	Windows, Mac OS, Linux, IOS, Android, Unity пакеті	Иә	Иә	Жоқ	Иә	Иә	Жоқ
Қосымша	Android, IOS, Windows, Mac	Иә	Иә	Жоқ	Жоқ	Жоқ	Иә
EasyAR	Windows, Mac OS, Android, Unity пакеті	Иә	Иә	Жоқ	Иә	Жоқ	Иә
Вуфория	Windows, IOS, Android, смарт көзілдірік, Unity пакеті	Иә	Иә	Иә	Иә	Иә	Иә

Қорытындылай келе, ол сабақта да, қашықтан да интерактивті оқыту мәселесін шешеді. Толықтырылған шындық кәсіпкерлерге үнемді әдістермен оқуды цифрландыру арқылы жинақ жасау үлгісін ұсынады. Соңғысы, бірақ кем дегенде, ол әрбір адам үшін жекелендірілген оқыту идеясын алға тартады және әр адамның IQ деңгейіне сәйкес сабақтарды бейімдеу арқылы репетиторлықты айтарлықтай толықтырады. Толықтырылған шындық технологиясы дамыған сайын, болашақ зерттеушілер толықтырылған шындықты пайдаланып оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашуы мүмкін. Дегенмен, толықтырылған шындық әлі қалыптасу кезеңінде және көптеген зерттеушілер, практиктер және әзірлеушілер болашақта толықтырылған шындықты оқыту мүмкіндіктерінің қандай болатынын асыға күтуде.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Кравченко Ю.А., Лежебоков А.А., Пащенко С.В. Оқу үдерісін қолдау үшін толықтырылған шындық технологияларын қолдану ерекшеліктері. Ашық білім. №3

2 Толықтырылған шындық дегеніміз не? URL: <http://arnext.ru/dopolnennaya-realnost>.

3 Дементьева А.В., Откупщикова И.А., Ресков К.Н. Оқу үрдісіндегі толықтырылған шындық // Студенттердің ғылыми қоғамдастығы: Пән аралық зерттеу: Сб. Өнер. мат бойынша. Халықаралық ХЛП. шаш қыстырғыш ғылым және практика конф. № 7(42). URL: [https://sibac.info/archive/meghdis/7\(42\).pdf](https://sibac.info/archive/meghdis/7(42).pdf).

4 Қосылған шындық = болашақ мектебі! URL: <http://evtoolbox.ru/ev-toolbox/education/>.

5 Бірлік [Электрондық ресурс]. URL: <https://docs.unity3d.com/Packages/com.unity.xr.arfoundation@4.0/manual/plane-manager.html>.

SRSTI 14.33.07

REVIEW OF SERVICES AND EFFECTS OF FLIPPING THE CLASSROOM FOR COLLEGE STUDENTS

U. Adilova

Master student, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau

The model of the educational process called «inverted classroom» is a kind of mixed learning. An inverted classroom (lesson) is a learning model in which the teacher provides material for self-study at home, and practical consolidation of the material takes place in full-time.» Inverted learning is characterized by the use of podcasts (podcast) and casting translation (pre-podcasting). Before we get into the details, let's look at the key concepts.

Key words: model, effect , student, college, flipped classroom.

The active introduction of the multimedia component is just beginning in the Kazakh educational space, which was especially affected by the pandemic. According to research, some employees of educational institutions could not to organize effective educational work due to the lack of experience in organizing interaction through electronic educational platforms and working with digital educational content during online classes [1, p. 55].

The transition to the distance format accelerated the process of transformation of the education system. As a result, the roles of the participants in the educational process have changed: the teacher has become a facilitator, and the student has become an active figure. In this regard, a mixed learning format that meets the needs of interaction between teachers and students, not only in the conditions of a pandemic, but also in the post-coronavirus period, becomes relevant and in demand, taking into account changes in the educational paradigm.

Analysis of publications in recent years has allowed us to identify a number of English-language terms associated with the concept of «blended learning»: blended learning, hybrid learning, flipped learning. As synonyms, the terms blended learning and hybrid learning are used in the work of E.N. Yaroslavova, who understands mixed learning as a hybrid format, where online classes are complemented by traditional (classroom) forms of lesson teaching [2].

At the same time mixed (blended) or hybrid learning should not be confused with flipped learning. With a mixed format, the teacher replaces part of the classroom classes with remote ones, but the methodology of teaching the lesson and the distribution of didactic roles may remain unchanged. «Inverted» learning represents.

It is only one of the models of the implementation of blended learning, in which classroom classes are assigned to exercises, laboratory and practical research, and the assimilation of new material takes place offline through the use of online technologies and the use of the possibilities of the digital educational environment. According to M. Valizadeh, the inverted model of blended learning is a recently emerged approach based on active learning [3, p. 761].

Thus, in this article, blended learning is considered as a pedagogical technology aimed at combining offline and online classes, which allows students to independently design their educational route: control the time, place and pace of tasks, as well as the integration of experience through practice-oriented activities. The online aspect, which assumes the autonomous activity of students, forms motivation, and also provides individualization in the educational process, which is necessary for the assimilation of the material.

The level of students often requires a different time interval for the perception of the material. Blended learning allows you to work at the pace the student needs.

Integration assumes that in the learning process there is an activity aimed at activating students' knowledge, for example, project activities.

It is these characteristics that distinguish blended learning from the simple use of information technology. Thus, the teacher's use of modern equipment (for example, «smart blackboard») in the classroom is not mixed learning, since the individualization of students' work is not implemented. Blended involves mixing in order to improve. Thus, it does not complement, but replaces part of the classroom work, making the educational process more productive.

At the moment, there are many platforms where you can work with online whiteboards, using Google Drive to collaborate students on projects, in videoconference mode, etc. So, one of the main advantages of a mixed type of training is the ability to use a variety of platforms with different sets of tools that make the learning process motivating, interesting and accessible [4].

In addition, the teacher is in continuous contact with students, has the ability to track their progress «online», which helps to make the educational process individualized or student-centered. A review of the literature on the effectiveness of the introduction of blended learning in the educational process of teaching foreign languages allowed us to formulate the main pros and cons of this technique. So, over the past 15 years, the mixed type of education has become more innovative, modern and productive in comparison with classroom education. Students have the opportunity to study «where», «how» and «as much» as they want. Today, universities around the world offer 3 study options: online, classroom or mixed. And as experimental studies in this area show, the latter type takes the leading position. Surveys confirm the desire of students to study in a mixed mode, which allows them to combine training with their interests, work, additional education, and also carries a number of financial advantages [5].

Among the positive aspects, there is also an increase in motivation and autonomy, which is especially important when learning foreign languages, along with the development of critical thinking.

Among the disadvantages, many methodologists note the fact that such a training format is not suitable for all students, due to the low level of formation of skills of competent planning and time allocation, which is typical for junior students. Therefore, in order to introduce a mixed type of education, some universities offer students to sign a contract in which it is established:

«If your academic performance falls below 75%, then you automatically commit to attend classroom classes». Such a strategy allows the student to return to the previous course of the educational process. In addition, the disadvantages include an increase in the burden on the teacher caused by the need for a detailed development of the pedagogical design of blended learning: the selection of content, teaching methods, forms of control, the distribution of activities in the classroom and in the electronic educational environment, as well as consideration of factors contributing to the formation of sustainable motivation of students.

Within the framework of the research hypothesis, we put forward the assumption that, despite the traditional opinion that intercultural communication is one of the most difficult skills to master, requiring practice in the classroom, a competently implemented model of mixed learning increases the level of formation of foreign language communicative competence.

In the article we will evaluate the effectiveness of the «inverted class» model in teaching the discipline «Foreign language in business communication» to college students.

To achieve this goal, the following research methods were used in the work: theoretical (the method of analysis and synthesis in terms of studying scientific works of leading domestic and foreign authors on the subject under consideration), empirical (testing, pedagogical experiment), as well as the method of nonparametric analysis. To compare the frequencies of qualitative indicators in independent groups, the nonparametric criterion χ^2 was used Pearson. The value of the criterion χ^2 was compared with critical values for $(r - 1) \times (c - 1)$ the number of degrees of freedom. If the empirical value of the criterion χ^2 exceeded the critical one, it was concluded that there was a statistical relationship between the studied risk factor and the outcome at the appropriate level of significance. The critical level of statistical significance when testing the null hypothesis was assumed to be 0.05. In all cases, two-sided versions of the criteria were used.

The study was conducted in several stages: preparatory, implementation and analysis of the results. At the preparatory stage, we studied the theoretical prerequisites for creating a mixed learning model. Thus, when designing a pedagogical design, a number of organizational factors should be taken into account: the readiness of an educational institution to implement blended learning; the goals of the course implementation; the ability of students to work remotely (availability of a computer, high-speed Internet); the number of hours converted to an online format; days and number of hours for conducting the choice of educational platforms that will be used for online assignments; the division of classes into classroom and online (which and where it is more effective to conduct).

After solving organizational issues, we carried out work to determine the most optimal model of blended learning that meets the needs of the contingent of students, the requirements of the educational institution, as well as the peculiarities of the discipline «Foreign language in business communication». Out of all the variety of options for the introduction of blended learning into the educational process, the «inverted classroom» model was chosen. With this approach, students do not «listen» to information passively in the classroom. Presentation of new educational material takes place remotely in a comfortable environment for the student and at a convenient time for him.

References

1 Means B., Toyama Yu., Murphy R., Bakia M., Jones K. (2009). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED505824.pdf>.

2 Zhonggen Yu. (2015). Blended Learning Over Two Decades. *International Journal of Information and Communication Technology Education*, 11. – P. 1-19. DOI: 10.4018/IJICTE.2015070101.

3 Khan A., Qayyum N., Shaik M.Sh., Ali A., Bebi Ch.V. (2012). Study of Blended Learning Process in Education Context. *I.J. Modern Education and Computer Science*, 9. – P. 23-29. DOI: 10.5815/ijmeecs.2012.09.03

4 Boelens R., Voet M., De Wever B. (2018). The design of blended learning in response to student diversity in higher education: Instructors' views and use of differentiated instruction in blended learning. *Computers and Education*, 120. – P. 197-212. DOI: 10.1016/j.compedu.2018.02.009

5 Košir K., Dugonik Š., Huskić A., Gračner J., Kokol Z., Krajnc Ž. (2020). Predictors of perceived teachers' and school counsellors' work stress in the transition period of online education in schools during the COVID-19 pandemic. *Educational Studies*. DOI: 10.1080/03055698.2020.1833840.

SRSTI 14.25.09

RURAL AREA LANGUAGE TEACHERS' ATTITUDE AND EXPERIENCE IN PROJECT BASED LEARNING

A. Ussenova

Master`s student, Buketov Karaganda University, Karaganda

D. Assanova

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Buketov Karaganda University, Karaganda

The purpose of the study was to investigate what is project-based learning (PBL) in teaching a foreign language: how it can be implemented, its role in English as a foreign language (EFL) acquisition, how it can be applied and promoted at secondary education level. Studies have proven that when implemented well, project-based learning (PBL) can increase retention of content and improve students' attitudes toward learning, among other benefits.

Key words: Project-based learning, foreign language teaching and learning, cognitive competence development, a qualitative research, 21st-century skills.

The significance of a foreign language acquisition, namely English, has been acknowledged as an integral element in overall literacy of school students in Kazakhstan. Since of its major role in shaping the 21 century learner's skills. However, a high language mastery in the schooling system of rural areas remain a pressing problem. Specifically the shift from distance learning to blended learning due to a recent pandemic and post-pandemic situation around the globe. We tend to attribute to learners, the quality of research skills within PBL. Thus investigations of PBL in foreign language classroom within the framework of blended learning is increasingly receiving attention.

What is PBL?

In the field of pedagogy, the concept of PBL is a method that places projects as a key performance in learner's educational engagement. PBL targets to investigate real-life problems through extensive study. Knowledge and skills' acquisition succeeds when well-designed products and tasks are systematically presented [1]. By engaging learners to pass individual steps and procedures in project accomplishment. It is also defined as an instructional strategy in the learner's cognitive competence development with a teacher guidance. PBL is an inquiry process which normally meets learner's personal needs and interests by triggering their curiosity in questions and ideas brainstorming. Real-life situation with authentic material surveys as a

booster for creativity and motivation from the part of the project participants [2]. The teacher as a main facilitator must set learners into a clear time schedule so to enable them to manage and present the project in deadline. The teacher while designing the project is expected to consider some flexibilities in case of out of order situations, such as a poor communication between the project participants, lack of sources and etc [3]. PBL has been originally developed in the constructivism theory, students learn by construct new ideas and concepts based on the previous knowledge and experience [4]. The learners gain knowledge themselves and share their comprehension through oral and visual presentation. Thus, learners acquire strong skills that give basis to a competent future expert in the world labour industry.

PBL and Foreign Language Research.

Present days English language teaching and learning is very different from the ways in the mid to late 20th century. 21st-century demands the integration of learning strategies, digital skills and professional abilities. EFL classrooms in particular should engage learners in practices and processes focused on creativity, critical thinking, collaboration, self-direction, and cross-cultural skills. It is important to distinguish primary features of the 21-st century language class, they are as follows:

- clear and provable language learning output;
- Frameworks and benchmarks to assessment;
- a student-centered learning;
- language learning experience through the use of stories and speech;
- digital technologies in learning language;
- leadership skills' development in language classroom;
- investing to students' projects in local communities [5].

In PBL the learners' personal potential can be revealed through challenge, reflection, discussion and awareness. The modern language classroom is not about meeting standards or, worse, exceeding standards. PBL is a creative learning experience that ensures learners with parameters, guidance, and evaluative feedback to construct new knowledge, solve open-ended problems, or practice the innovative skills.

Context, Methods, Data collection.

EFL is known to be a key subject at the middle schooling system. The national curriculum traditionally outlines 3 hours per week for language classroom activities. Middle schools students are expected to be able to use a target language as a means of daily communication and deliver speeches for academic purposes, accurate in productive language skills.

A qualitative research method was used to explore English language teachers experience and attitude towards PBL in rural areas. A qualitative research is defined as a situated activity where the observer settles [6]. The study investigated an experience of language teaching process within a virtual and physical language framework. We focused on exploring language teachers' reflections, shared individually. Multiple sourced data was collected during the period September 2021 to January 2022. As a local language teacher, for the researcher, it was convenient and excess able to collect oral and written accounts, semi-structured interviews and a

survey. These accounts provided a medium, to contextualize teachers' language teaching peculiarities that will constitute and explain the role of PBL in language acquisition. All the teachers (n=38, all female teachers) have been working local schools with different teaching experience. 34,2% have been more than 10 years in this career. Only two responders are new-comers with a year of teaching experience.

Data Analysis.

Our analysis revealed that, in a time period of five months, the researcher as a language expert managed to establish friendly relationships with each respondent via virtual collaboration space (online chatting, real life communication, video-conferencing and traditional physical interview). We aimed to test the hypotheses that foreign language performance relate to learners PBL engagement.

The informants have answered the following questions of the study:

- How long you have been teaching English?
- Are you aware of Project-Based Learning (PBL)?
- What skills does PBL aim to build ?
- What type of PBL you would like to use with your students?
- Have your students participated in project work at local level?
- Have your students participated in project work at regional level?
- How do your students feel overall about participating in project work?

The information obtained corresponds to the response of the question can be summarized as follows:

Question 1 helped to reveal teaching experience varying from a year to 10+. 34,2% have been more than 10 years in this career. Only two responders are new-comers with a year of teaching experience.

Question 2 and show that all educators are aware of the given learning strategy. Question 3 checked showed that the majority (44.7 %) believes that PBL aims to develop communication, collaboration skills, and critical thinking (see Figure 1).

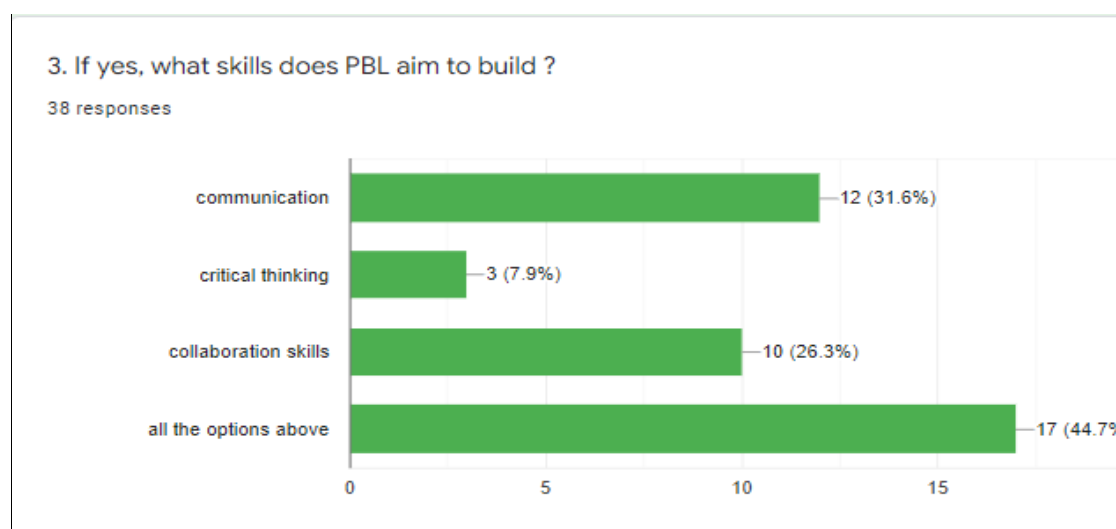

Figure 1. The share of responses to the third question of the survey.

Question 4 revealed an almost an equal share of responses in sharing the preferences in PBL types for students activity, namely Challenge-based (39.5%) and Activity-based (34.2). The first type is based on student-led solving of real-world problems, students are encouraged to use technology and develop solutions to problems in their homes and communities. The latter relies on culture and heritage, landscapes, and opportunities and experiences—to study across a range of subjects. The summary of Question 5 & 6 distinguished the number of teachers who have experienced project work with their students in locally and regionally. 37 informants took part in regional contests, while almost three fifth performed in a regional level. Thus, a sole respondent showed no experience in PBL in teaching career. According to the responses to Question 7 and in terms of students' personal feelings towards PBL experience. None of students are characterized by unwilling feelings towards engagement in PBL (see Figure 2). The majorities feel positive, whereas 18.4% assessed their students attitude as neutral in performing PBL.

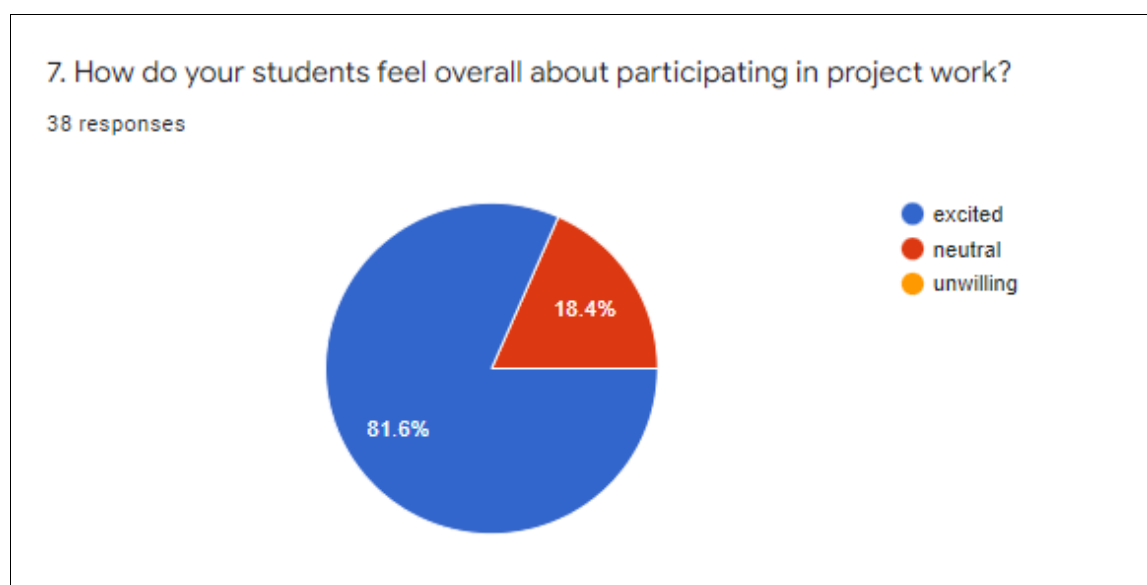

Figure 2. The share of responses to the seventh question of the survey.

Findings and Conclusion.

The current findings shed a light on rural areas teachers' engagement in PBL in EFL classroom. School students who demonstrate exceptional commitment to a particular goal should be supported with many resources. Foreign language teachers should encourage learners to work not only with intensity but also with stamina. They should prepare students to accept misfortunes and empathize that excellence in PBL is a different-term task which requires perseverance.

References

- 1 Stoller F.L. (1997) Project work: A means to promote language and content, J. English Teaching Forum, 158. – P. 9-17.

2 Stripling B., Curtis-Bey L., Commitante A., King S.H., Taveras S., Klein J.I. (2009). *Project-Based Learning: Inspiring Middle School Students to Engage in Deep and Active Learning*. New York: NYC Department of Education.

3 Grant M.M. (2011). Learning, Beliefs, and Products: Students' Perspectives with Project-based Learning. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 5(2). doi:10.7771/1541-5015.1254.

4 Thu T.K.Le (2018). Project-based learning in the 21st century: a review of dimensions for implementation in university-level of teaching and learning. Conference: 4th ICEAC International Conference on English Across Cultures, At: Bali, Indonesia. https://www.researchgate.net/publication/352977987_project-based_learning_in_the_21_st_century_a_review_of_dimensions_for_implementation_in_university_level_teaching_and_learning.

5 Muhammad M. (2020). Promoting students' learning motivation through PBL using Muvizu in 21st century education. *Cypriot Journal of Educational Science*. 15(5). – P. 899-908. <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i5.5120>.

6 Charmaz K. (2006). *Grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.

ҒТАМР 16.21.25

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ: ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Ш.М. Вапаева

Магистрант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Автор жоғары мектептің өзекті мәселесіне – студенттердің оқу жетістіктерін бағалауға баса назар аударады. Мақалада Қазақстанның Жоғары білім беру жүйесінің дамуындағы заманауи тенденциялар ашылады, студенттердің оқу іс-әрекетін бағалау стратегиясында болып жатқан өзгерістер талданады, портфолио, эссе, презентация, рецензиялау сияқты инновациялық бағалау технологияларының мәні мен мазмұны баяндалады, оларды магистранттарды психологиялық-педагогикалық даярлау процесінде қолданудың нақты мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер: заманауи бағалау философиясы, студенттің жеке оқу жетістіктері, тұлғаға бағытталған оқыту, шынайы бағалау, портфолио технологиясы, эссе, презентация.

Қазақстанның Жоғары білім беру жүйесін дамытудағы қазіргі тенденциялар: оны Болон процесіне қосу; зияткерлік өнімді «өндірудің» басымдығына негізделген «білім қоғамын» қалыптастыру; тұлғаға бағытталған білім беру процесін ұйымдастыру технологияларын әзірлеу; шығармашылық өзін-өзі ұйымдастыру және еңбек нарығында және мансаптық жағдайда өз құзыреттерін өзін-өзі таныстыру үшін қажетті жеке қасиеттерді дамыту жолдарын іздеу өсу, студенттер мен оқытушылардың құзыреттілік тәсіл логикасындағы оқу және басқа жетістіктерін бағалаудың жаңа формалары мен әдістерін іздеу.

Инновациялық технологияларды қолдану мәселесі С. Архангельск, М.Кларин, Н. Кузьмина, А. Малкова, М. Чошанов және басқалардың еңбектерінде қарастырылды. Шетелдік тәжірибе К.Вольф, М. Вонакотт, К.Воуэрс, Д. Литтл, А. Лоуренсеннің еңбектерінде терең бейнеленген. Жоғары мектептегі бағалау қызметі отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулеріне арналған. Авторлар адамның бағалау функциясын жан-жақты қарастырады: Дж. Брунер, Л. Выготский, А. Леонтьев, С. Рубинштейн; бағалаудың элеуметтік-мәдени рөлі: Б. Ананьев, А. Бодалев, В. Степанский және басқалар; оқу үдерісіндегі бағалау қызметі: В. Беспалько, В. Загвязинский, В.Полонский,

Г. Сухобская, П. Якобсон: болашақ мұғалімді кәсіби бағалауға дайындау: Л.Байкова, И. Баженова, Г. Ксензова, Н. Кузьмина.

Т. Барышова, Н. Бежанова, С. Калаур, Э. Максимова, М. Чобитько, Э.Тазутдинова және басқалардың диссертациялық зерттеулерінде жоғары мектеп оқытушыларын кәсіби-педагогикалық даярлауда түбегейлі жаңа тәсілдер анықталды [2; 4; 9; 11].

Сонымен қатар, ЖОО-да студенттердің оқу жетістіктерін бағалауды жетілдіру мәселесі сұранысқа ие болып отыр. Оның өзектілігі бәсекеге қабілетті маманға деген қажеттілік пен педагогикалық бейіндегі студенттердің кәсіби даярлығының білім беруді дамытудың қазіргі заманғы үрдістеріне сәйкес жеке білім беру қызметін жобалауға бағытталуының болмауы арасындағы сәйкессіздікте көрініс табады. Сондай-ақ, отандық тәжірибеде жоғары мектепте бағалаудың шынайы әдістерін қолданудың сындарлы шетелдік тәжірибесі жеткілікті түрде талданбаған және үзінді қолданылады. Студенттердің білімін, іскерлігі мен дағдыларын бақылау бойынша қолда бар әзірлемелер мен бағдарламалар болашақ мамандардың оқу жетістіктерін кешенді бағалаудың жаңа жүйесін жинақтауды және құруды талап етеді.

Сондықтан мақаланың мақсаты «жоғары мектептің педагогикасы мен психологиясы» пәнін оқу кезінде магистранттарды психологиялық-педагогикалық даярлау жүйесіндегі оқу жетістіктерін бағалаудың инновациялық әдістерін қолданудың теориялық және практикалық аспектілерін қарастыру болып табылады.

Студенттердің оқу жетістіктерін бағалаудың қазіргі тенденциялары.

ЖОО-дағы білім беру процесінің негізгі нәтижесі студенттердің жеке оқу жетістіктері болып табылады, олар «білім алушылардың оқу қызметі процесінде ілгерілеуі, қозғалыс процесі ретінде оқу ақпаратын игерудің жаңа деңгейіне және нәтижесінде – білім алушылардың қол жеткізген жетістіктеріне сәйкестігі...» [6, 3 б.].

Бағалау – бұл таным процестерінің бірі, оның нәтижесі объектілер мен шындық процестерінің мәнін бағалау түрінде көрінеді. Оқу жетістіктерін бағалау оқытудың мақсаты мен нәтижесі арасындағы сапа нормаларының сәйкестік дәрежесін белгілеуден тұратын оқыту сапасын басқарудың жүйе құраушы құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Қазіргі уақытта жоғары білім беру сапасын қамтамасыз ету міндетін өзектендіруге байланысты жалпы бағалау функциясы және студенттердің оқу қызметі жаңа мағынаға ие болады. Ең алдымен, бағалау процедурасының негізгі мақсатын түсіну өзгереді.

Бүгінгі таңда бағалау функциясы тек кемшіліктерді анықтаумен шектелмейді, бірақ жақсарту бағыттарын дәлірек анықтауды көздейтін білім беру процесін сыни талдау ретінде қарастырылады. Маңыздысы, бұл бағалау құралдарының өзгеруі туралы емес (бағалау құралдары мен процедуралары да өзгеруі мүмкін), бағалау мақсаттары мен бағалау философиясының өзгеруі туралы.

Қазір бағалау – бұл нәтижелерді бекіту емес, «нүкте», содан кейін дамудың жаңа кезеңі, білім беру сапасын арттыру (бағалау «бекіту үшін» емес, «жақсарту үшін»). Басқаша айтқанда, бағалаудың міндеті – «белгілі бір адамның жұмыс сапасын жақсарту және сол арқылы үлкен мақсаттарға жету, бағаланатын адамдар қатысатын оқу бағдарламаларының сапасын жақсарту және тұтастай алғанда бүкіл Ұйымның жаңа жұмыс сапасына қол жеткізу» [5, 3 б.].

Т. Краснованың студенттердің оқу іс-әрекетін бағалау стратегиясында болып жатқан өзгерістерді талдауы [5, 2 б.] 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Дәстүрлі бағалау жүйесінен инновациялық жүйеге көшудің қазіргі тенденциялары.

Дәстүрлі	Жаңашыл
Жазбаша жұмыс (емтихан), жабық емтихан	Ашық емтихан, кооперативтік емтихан, курстық жұмыстар, жобалар, шығармашылық тапсырмалар
Мұғалімнің бағалауы	Оқушылардың, тәрбиешінің қатысуымен бағалау
ИмPLICITТІ (имPLICITТІ) бағалау критерийлері	Айқын (анық) бағалау критерийлері
Жарыс	Ынтымақтастық
Нәтижені бағалау	Процесті бағалау, құзыреттілік
Мақсаттар мен мақсаттар	Оқу нәтижелері, жеке жетістіктер
Білімді бағалау	Тәжірибелік дағдыларды, дағдыларды, жеке потенциалды, жеке өсу мүмкіндіктерін бағалау
Жадты тексеру	Түсіну, түсіндіру, қолдану, әртүрлі психикалық операцияларды бағалау
Бөлімді, курсты бағалау	Модульді бағалау
Қорытынды, жиынтық бағалау	Қалыптастырушы, дамытушылық бағалау
Бағалау басымдығы	Доктринаның басымдығы

Т. Краснова ұсынған «сапа циклі» идеясы бағалау механизмі арқылы студенттің жеке даму мүмкіндіктерін қарастыруға мүмкіндік береді. Идеяның негізгі мәні мынада: жетілдіру процесінің үздіксіздігіне кепілдік беретін принциптердің бірі тиімді схеманы пысықтау болып табылады. Мұндай процестер арасында байланыс орнатуды көздейтін басқару әрекеттері: бағалау-жақсарту бағдарламасы-іске асыру-бағалау. Педагогикалық қызметті бағалау үшін «сапа циклі» ұғымының нақтылануы «оқыту сапасын жақсарту циклі» схемасы болып табылады. Бұл схемада «оқыту – бағалау – жетілдіру» ұғымдары дәйекті түрде тұйықталған [5, 7 б.].

Студенттердің оқу жетістіктерін бағалауды ұйымдастыру педагогикалық талаптар кешенін сақтауды көздейді. Біріншіден, бұл бағалаудың жеке сипаты, ол сараланған тапсырмаларды қолдануды және оларды орындаудың дербестігін қамтамасыз ететін ұйымды қамтиды. Студенттерді танымдық белсенділікті арттыруға ынталандыратын бағалаудың жүйелілігі, жүйелілігі бірдей маңызды. Бағалау тиімділігінің кепілі-жан-жақтылық (оқу бағдарламасының негізгі бөлімдерін қамту қажет); бақылау формалары мен әдістерінің әртүрлілігі; мұғалімнің қасақана, субъективті пайымдаулары мен тұжырымдарын жоққа шығаратын объективтілік. Бағалауға қойылатын міндетті талаптардың ішінде, басқалармен қатар, сараланған тәсілді атаймыз; оқытушының толеранттылығы мен әдептілігі; студенттер тобын бағалау кезіндегі талаптардың бірлігі; дамытушылық сипат; біркелкі қолдану стандарттар немесе критерийлер; уақтылығы.

Жоғары оқу орнындағы білім беру процесінің рухани-практикалық саласы жеке бағдарлануы керек, сондықтан қазіргі педагогикалық ой «тұлғаға бағытталған оқыту», «білім алушының жетістіктерін шынайы бағалау» ұғымдарын қолданады.

Тұлғаға бағытталған оқытуды түсінудің әртүрлі тәсілдерін талдау оны оқушы мен мұғалімнің жеке тұлғалары оның субъектілері ретінде әрекет ететін білім беру процесінің түрі ретінде анықтауға мүмкіндік берді; оқытудың мақсаты-оқушының жеке басын дамыту; оқу процесінде студенттің құндылық бағдарлары және оның сенімдерінің құрылымы ескеріледі, оның негізінде оның «әлемнің ішкі моделі» қалыптасады, оқыту процестері оқушылардың ойлау және мінез-құлық стратегияларының ерекшеліктерімен келісіледі, ал мұғалім-оқушы қарым-қатынасы ынтымақтастық пен таңдау еркіндігі қағидаттарына негізделген.

Оқыту нәтижелерін бағалаудың сипаты мен технологияларын өзгерту қажеттілігі үлгерімді бағалаудан шынайы бағалауға (authentic assesment) көшуді айқындайды. Шынайы бағалау шетелде оқытудың практикалық және тұлғалық – бағдарланған модельдерінде кеңінен қолданылады және «шынайы, қазіргі, шынайы бағалау» немесе «оқушылардың нақты жетістіктерін бағалау» деп түсіндіріледі, оның барлық жетістіктері мен оқу және сабақтан тыс жұмыстардағы көріністерінің жиынтығынан тұрады.

Бағалаудың жаңа философиясы. шынайы бағалау.

Шынайы бағалау бағалаудың баламалы әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады, оған мыналар жатады: зерттеу жобалары, ғылыми эксперименттер, ауызша презентация, пікірталас, оқушылардың шығармашылық жұмыстары. Ол оқушылардың іс-әрекетінің практикалық нәтижелеріне бағдарланған, олардың бастамасын, өзін-өзі жетілдіруге және жеке өсуге деген ұмтылысын ескереді және ынталандырады, білім беру іс-әрекетінің жоспарланған нәтижесіне қарай өзін-өзі бағалау негізінде, осы нәтижелерді көруге және олардың жетістіктерін мойындауға мүмкіндік береді. Осылайша, шынайы бағалау-заманауи маман даярлауды жүзеге асырудың маңызды құралдары мен шарттарының бірі.

Шынайы бағалаудың келесі сипаттамалары бар: тапсырмалар бағаланатын саладағы іс-әрекеттің нақты жағдайға жақын (шынайы) жағдайлары үшін әзірленеді, студенттердің оқу стильдерін, олардың қабілеттері мен мүдделерін дағдыларды қалыптастыру көзі ретінде дамытуға және олардың күшті жақтарын анықтауға (мүмкін бұрын жасырылған) жеткілікті орын қалдырады. Осы типтегі бағалауда қолданылатын критерийлер мінез-құлық пен іс-әрекеттегі «негізгіні» жақсы тұжырымдалған қызмет стандарттарына сәйкес бағалауға бағытталған (мысалы, әлеуметтік маңызды тақырып бойынша эссе жазу, өз ұстанымын сенімді қорғау). Шынайы бағалау процесінде оқушылар көбінесе өз жұмыстарын көпшілік алдында және сөйлеу процесінде ұсынуы керек деп күтілуде.

Шынайы бағалау тәжірибеге бағытталған түрде қолданылады білім беру. Шынайы бағалауды енгізу қажеттілігі ЖОО-ның білім беру процесінің жүйелі өзгерістерімен байланысты. Студенттің жеке басын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бағалау әдістері, формалары, технологиялары ізделуде. Н. Алехина мен Э. Сильберштейннің пікірінше [1, 48 б.] бұл бағалау философиясын өзгерту туралы. Бұл дискреттіліктен сабақтастыққа ауысумен байланысты; фрагменттіліктен жүйелілікке дейін; сандық бағалаудан сапалық бағалауға дейін; бағалаудағы қаттылықтан икемділікке дейін; бағалаудан өзін-өзі бағалауға дейін. Жұмысты бағалаудан жеке жетістіктерді бағалауға көшу де қажет

Бағалаудың жаңа философиясы оқытушының бағалау қызметін дамытудың жаңа тенденцияларын анықтайды, олар бүгінде білім беру практикасында байқалады:

- 1) Сапалы бағалаудың үлесін арттыру және маңыздылығын арттыру;
- 2) студенттердің жеке жетістіктеріне бағдарлау;
- 3) студенттерді оқу қызметінің нәтижелерін өзін-өзі бағалауға үйрету;
- 4) шығармашылық сипаттағы жұмыстарды формальды бағалаудан бас тарту.

Осылайша, шынайы бағалау студентке өз қызметін талдау қабілеттерін дамытуға көмектесуге бағытталған. Бағалау құралдары-оқушылардың білім беру іс-әрекетінің өнімдері. Ішкі механизм-білім беру нәтижелері мен жеке жетістіктердің рефлексиясы. Білім беру үдерісінде бағалаудың шынайы түрлерінің кешенін пайдаланудың болжамды нәтижесі-өзін-өзі реттеу және өзін-өзі ұйымдастыру саласындағы құзыреттілік, өзін-өзі барабар бағалау.

Отандық және шетелдік педагогикалық тәжірибені талдау Жоғары мектептегі білім беру процесінде студенттердің оқу және жеке жетістіктерін бағалаудың ең көп қолданылатын әдістерін анықтайды. Олардың ішінде:

- 1) эссе жазу (аргументация мен рефлексивті бағалауды дамытуға назар аудару);
- 2) Википедияға қосқан үлесі (он-лайн энциклопедияға арналған мақалалар);
- 3) библиографияға түсініктеме беру;
- 4) рефлексивті күнделік жүргізу;

5) Қазақстанның ЖАК талаптары бойынша мақала дайындау және жазу;

6) мақалаға түсініктеме дайындау;

7) ғылыми мақаланы рецензиялау. топтық жұмысты қамтитын бағалау әдістері де кеңінен қолданылады. Бұл «Оқытушы-студент», «студент» жүйесіндегі тұлғааралық және іскерлік қарым-қатынас проблемаларын талдау-студент»; жағдайды модельдеу; оқытушылармен талқылау өзінің педагогикалық тәжірибесін (курстастары); болып жатқан оқиғаларды бейнежазбамен көпшілік алдында таныстыру; пікірталастарға, рөлдік және іскерлік ойындарға қатысу; портфолио құру.

Магистранттарды психологиялық-педагогикалық даярлау процесінде қолданылатын студенттердің жетістіктерін бағалау әдістері.

Біз магистранттарды психологиялық-педагогикалық даярлау процесінде қолданатын студенттердің жетістіктерін бағалаудың кейбір инновациялық әдістерінің мәні мен мазмұнын ашамыз.

Эссе-мұғалім ұсынған тақырып бойынша эссе жанрындағы өзіндік жазбаша жұмыс (тақырыпты студент те ұсына алады, бірақ міндетті түрде мұғаліммен келісілуі керек). Оның мақсаты-шығармашылық ойлау дағдыларын дамыту және өз ойларын жазбаша түрде жеткізу.

Эссе жазудың әсері жоғары, өйткені ол авторға ойларды нақты айтуға, ақпаратты құрылымдауға, талдаудың негізгі категорияларын қолдануға, себеп-салдарлық байланыстарды бөліп көрсетуге, тұжырымдарды дәлелдеуге үйренуге мүмкіндік береді; сөйлеудің ғылыми стилімен жұмыс жасау.

Эссенің көптеген түрлері бар, олардың әрқайсысының белгілі бір мақсаты бар [6]. Магистранттарға арналған «жоғары мектептің педагогикасы мен психологиясы» курсына біз қолданатын эсселердің шамамен тақырыбын келтірейік: «Қазақстандағы жоғары білім беруді дамыту: Еуропалық немесе өзіндік вектор?»; «ЖОО-дағы кредиттік-модульдік бағалау жүйесі: оң және теріс жақтары»; «басқарушылық мәдениет: бұл педагогке қажет пе?»; «Студенттер тобының тьюторы немесе кураторы?»; «Университетте плагиатқа цензура болуы керек пе?»

Эссені бағалау критерийлері өзгеруі мүмкін, эссе сапасына қойылатын жалпы талаптарды келесідей анықтауға болады:

а) теориялық материалды білу және түсіну – 2 балл (қолданылатын ұғымдардың нақты және толық сипаттамасы; эссе тақырыбына қатаң сәйкестік, дербестік);

б) ақпаратты талдау және бағалау – 4 балл (талдау санаттарын сауатты қолдану; қарастырылып отырған мәселеге балама көзқарастарды түсіндіру және теңгерімді қорытындыға келу қабілеті; пайдаланылатын ақпараттық кеңістік ауқымының кеңдігі: мәтіндік ақпаратты негізделген түсіндіру және т.б.);

в) пайымдауларды құру – 3 балл (презентацияның анықтығы; дәлелдемелерді құрылымдау логикасы; сауатты дәлелдеу; әртүрлі көзқарастарды келтіру және оларды жеке бағалау; жанрға сәйкестік);

г) жұмысты ресімдеу – 1 балл (ресімдеуге, атап айтқанда, дәйексөзге қойылатын талаптарды сақтау; әдеби нормаларды сақтау);

Студенттің эссе жұмысы үшін алатын ең көп ұпай саны – 10.

Презентация-аудиовизуалды құралдарды қолдана отырып, ақпаратты көрнекі түрде ұсыну тәсілі. Презентация әдетте мәтінді, оған арналған иллюстрацияларды қамтиды және бірыңғай графикалық стильде сақталады. Бүгінгі таңда Ақпараттық технологиялар аудио және бейне кірістірулерді қолдана отырып презентациялар жасауға, презентацияларды динамикалық және интерактивті етуге, оларда гипермәтіндік сілтемелерді қолдануға мүмкіндік береді. Презентацияның мақсаты-аудиторияға ақпарат беру және / немесе оны белгілі бір әрекеттерді жасауға сендіру. Тиімді презентация әдетте алдын ала жоспарланған және белгілі бір аудиторияға арналған [7].

Презентациялар міндетті түрде тұлғааралық байланысты қамтиды, өйткені спикер аудиторияға тікелей жүгінеді және бір-екі адам үшін де, топ үшін де жасалады. Кішігірім презентациялар үшін визуалды бейнелерді көрсетуге немесе жай материалдарды таратуға арналған тақта мен қарапайым құралдардың болуы жеткілікті. Үлкен аудиториямен байланысу үшін бейнелерді немесе кішігірім фильмдерді көрсету, компьютерлер мен басқа да техникалық құралдарды пайдалану қажет. Оқу презентациясын құруға қойылатын талаптар кешенін бөліп көрсетуге болады.

Слайдтарды ресімдеуге қойылатын талаптар: 1) ресімдеу стилінің бірлігі; 2) негізгі және қосалқы ақпараттың дұрыс арақатынасы; 3) фон мен мәтіннің контрастылығы; 4) мәтіннің «оқылуы»; 5) анимацияның орындылығы.

Ақпаратты ұсынуға қойылатын талаптар: 1) баяндаудың нақтылығы; 2) біркелкі қаріпті пайдалану; 3) бір слайдтағы ақпарат көлемін шектеу; 4) ақпаратты берудің әртүрлі нысандарын пайдалану (мәтіндер, кестелер, диаграммалар) [8, 5 б.].

Біз оқытушылық қызметте презентация жасау үшін негіз ретінде қолданатын тапсырманы ұсынамыз: «университеттің инновациялық даму тұжырымдамасын ұсыну». Студенттерге тапсырманың мақсаты мен мазмұны алдын-ала таныстырылады. «Қазіргі ЖОО-ның инновациялық дамуы – бұл объективті түрде анықталған, мақсатты және қайтымсыз, университеттің бір күйден екінші күйге өту процесі. Бұл процесс жоғары оқу орнының қызметіне сапалы жаңа элементтерді, қасиеттер мен сипаттамаларды мақсатты түрде енгізу арқылы жүзеге асырылады. Университетті дамытудың инновациялық моделі ғылыми, білім беру және инновациялық қызметті интеграциялау, оның қызметінің барлық түрлерінің сапасын арттыру есебінен ЖОО-ның нақты бәсекеге қабілеттілігін арттыратын тетіктерді әзірлеу және енгізу қажеттілігін талап етеді. Инновациялық университеттің басты міндеті-жаңа білім алудың, таратудың және қолданудың бірыңғай үдерісі негізінде техника мен технологиялардың басым салаларында инновациялық бағдарланған мамандарды сапалы даярлау». Презентацияда студент ұсынған университеттің инновациялық даму стратегиясы оның жұмыс істеуінің барлық бағыттарын қамтуы керек: 1) білім беру қызметі; 2) студенттермен тәрбие жұмысы; 3) ғылыми-зерттеу қызметі; 4) халықаралық қызмет; 5) ақпараттандыру

саласындағы қызмет; б) университеттің материалдық-техникалық базасын дамыту.

Көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын игеру және сәтті презентация жасау үшін студенттерге 2-кестеде көрсетілген модульдерді пысықтау ұсынылады [7, 5 б.].

Кесте 2. Презентацияны сәтті дайындауға қойылатын талаптар.

Модуль	Мазмұны
Спектакльге дайындық	Презентацияның мақсатын баяндау. Типтік қателерді талдау. Аудиторияның ерекшеліктерін зерттеу. Миға шабуыл. Ақпаратты іздеу және таңдау. Аудиториямен дұрыс қарым-қатынас стилін таңдау. Сақтаудың қажетті әдістерін таңдау. Қызығушылық және ұсынылған материалды түсіну.
Презентация құрылымы	Сөйлеудің әрбір логикалық бөлігінің мақсатын қою. Кіріспе бөлімнің құрылымы. Алғашқы әсер қалдыру. Негізгі бөлімнің тезистерінің құрылымы мен реттілігі. Тиімді қорытынды бөлімнің құрылымы. Презентацияның уақыты. Тыңдаушылардың қызығушылығының көрсеткіші.
Аудиторияға ауызша әсер ету әдістері	Презентацияның қысқалығы мен қолжетімділігі. Әсерлі тіл (алаңдататын тіл). Сөйлеудегі мысалдар мен метафоралардың рөлі. Практикалық жаттығулар. Дауыс жұмысы. Акцент кідірістері.
Вербалды емес әдістердің аудиторияға әсері	Визуалды байланыс. Спикер позасы. Сөйлеушінің ым-ишарасы мен мимикасы. Спикердің қимылдары.
Мазасыздықпен қалай күресуге болады?	Қорқыныш пен мазасыздық; қорқыныш ағашы. Мазасыздықпен жұмыс істеудің психологиялық әдістері. Мазасыздықпен жұмыс істеудің физикалық әдістері. Аудиторияның сұрақтарына жауаптар. Сұрақтардың түрлері және оларға жауаптар. «Сұрақтар» блогына дұрыс дайындық.
Аудиторияның сұрақтарына жауаптар	Сұрақтардың түрлері және оларға жауаптар. «Сұрақтар» блогына дұрыс дайындық.
Қатысушылардың сөйлеу мәнерін түзету	Қатысушылардың сөзі. Әр қатысушының стилін түзету.
Қойылымдарды бағалау	Спикерлерге баға қою критерийлері әзірленген

Шынайы бағалауды жүргізу үшін қолданылатын тағы бір нысан – рецензиялау – сол саладағы мамандардың ғылыми мақалаларды қарау процедурасы. Жарияланғанға дейінгі шолудың мақсаты – автордың белгілі бір салада немесе жалпы ғылымда қабылданған стандарттарды ұстанатындығына көз жеткізу және қажет болған жағдайда авторға оларды сақтауды ұсыну.

Студенттерге ұсынылатын тапсырманың мысалы – «өз бетінше таңдалған ғылыми мақалаға шолу жасау». Рецензияланған дереккөздер ретінде магистранттарға психологиялық-педагогикалық ғылыми журналдар ұсынылады: «Alma mater», «Қазақстанның жоғары білімі», «жоғары мектеп», «қазіргі заманғы білім», «XXI ғасырдың Жоғары мектебі», «бүгінгі жоғары білім», «білім берудегі инновациялар», «педагогикалық білім және ғылым», «Педагогика және психология», «Психология мәселелері». Сондай-ақ, «Қара теңіз халықтарының мәдениеті», «Гуманитарлық ғылымдар», «ТНУ ғалымдары жазбалары» және т.б. аймақтық журналдар.

Сабакқа дайындық кезінде мұғалім студенттерге кеңес береді:

а) мақаланың Қазақстанның ЖАК талаптарына сәйкестік дәрежесін анықтау (мәселенің өзектілігі анықталған ба; мақсат дұрыс тұжырымдалған ба, зерттеулер мен жарияланымдарды талдау қаншалықты сауатты жасалған; зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы талданған ба және т.б.);

б) өз тұжырымдарыңызды тұжырымдау (қай тармақтар үлкен қызығушылық тудырады; мақаланың теориялық және практикалық маңыздылығы қандай; мақаладан өзіңіз үшін не білдіңіз?).

Қазіргі уақытта оқу іс-әрекетінің нәтижелерін бағалаудың ең сұранысқа ие әдістерінің бірі портфолио болып табылады-маңызды педагогикалық міндеттерді шешуге көмектесетін заманауи білім беру технологиясы: студенттердің жоғары оқу мотивациясын қолдау; студенттердің белсенділігі мен дербестігін арттыру; оқыту және өзін-өзі оқыту мүмкіндігін кеңейту; рефлексивті іс-әрекет дағдыларын дамыту.

Портфолионы қалыптастырудың негізгі принциптерін келесідей анықтауға болады: үздіксіздік (деректерді үнемі жинау); диагностика (Объектінің нақты күйін байланыстыруға болатын модельдің немесе критерийлердің болуы); проблемалық бағдарлау (портфолио құрамына бақыланатын процестердегі бұрмаланулар туралы қорытынды жасауға болатын өлшемдерді қосу); технологиялық (ақпаратты сақтау кезінде ақпараттың толықтығы берудің ыңғайлылығы); өзгерістерді анықтаудың кең спектрі (ерекше нәтижелерді, ауытқуларды анықтау мүмкіндігі); кері байланыс (мониторинг объектісінің нәтижелер туралы хабардар болуы); ғылыми (модельдің және бақыланатын параметрлердің ғылыми негізділігі); вариативтілік (мониторинг құрылымына өзгерістер енгізу мүмкіндігі).

Құру мақсаттарына байланысты осы типтегі портфолио бөлінеді:

1. «Құжаттар портфолиосы» – сертификатталған жинақ (құжатталған) жеке білім жетістіктері (оқу үшін мақтау қағаздары, спорттағы, музыкадағы жетістіктері; алғыс хаттар, үлгерім табельдері, төсбелгілер, медальдар).

2. «Жұмыс портфолиосы» – студенттің шығармашылық, жобалық, зерттеу жұмыстарының жинағы, негізгі формалардың сипаттамасы және оның оқу және шығармашылық белсенділігіне бағытталған; студенттің белгілі бір мерзім ішінде (мысалы, жыл) жасаған барлық істерін ұсыну қажет.

3. «Пікірлер портфолиосы» – оқытушылар, тьюторлар, мүмкін сыныптастар, жүйе қызметкерлері ұсынған студенттің әртүрлі қызмет түрлеріне қатынасының сипаттамалары кеңейтілген білім беру, студенттің жазбаша интроспекциясын құру, мәтіндер, қорытындылар, шолулар, шолулар, эсселер, ұсыныс хаттар түрінде ұсынылуы мүмкін.

4. «Проблемалық-зерттеу портфолиосы» – реферат, ғылыми жұмыс жазу, конференцияда сөз сөйлеуге дайындық; белгілі бір айдарлар бойынша материалдар жиынтығын ұсынады, мысалы: нұсқалар реферат (баяндама, мақалалар) деп аталады; зерттеуге арналған әдебиеттер тізімі; микротемалар, проблемалық салалар, зерттеу жоспары; пікірталас көзқарастары; зерттеу нәтижелері бойынша қорытындылар; әдістер зерттеулер; болжамдар мен перспективалар.

5. «Тақырыптық портфолио» – қандай да бір үлкен тақырыпты, бөлімді, оқу курсы оқу барысында құрылады, онда оқытушы зерттелетін тақырыптың атауын және ол бойынша бақылау нысанын-мәселе бойынша жұмыс нәтижелері бойынша жиналған портфолионы қорғауды хабарлайды [6].

Нәтиже. ЖОО-да оқыту сапасын арттырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін талдау бағалау мәселелеріне психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде, диссертациялық зерттеулерде айтарлықтай көңіл бөлінетінін көрсетеді. Сонымен қатар, бағалаудың заманауи әдістерін практикалық қолданудың тиімділігі жеткілікті төмен болып қала береді.

Жоғары мектептің білім беру процесінде қолданылатын инновациялық әдістер мен технологияларда білім алушының ұстанымына, оған оқытушы тарапынан қатынасына баса назар аударылады. Мұны түсіну жеке тұлғаға бағытталған әдістер мен технологияларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, мұнда білім беру жүйесінің негізі студенттің жеке басы болып табылады, оның дамуына қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету және оның табиғи әлеуетін іске асыру талабы.

Шынайы бағалау-тәжірибеге бағытталған білім беруде қолданылатын және нақты өмірге барынша жақын жағдайларда студенттердің дағдыларын, дағдыларын, құзыреттілігін қалыптастыруды бағалауды көздейтін бағалау түрі. Шынайы бағалау балама әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылады, оларға эссе, портфолио, презентация, рецензия және басқалары кіреді.

Жоғарыда келтірілген университеттің білім беру процесінде оқу жетістіктерін бағалау әдістерін қолдану олардың магистранттардың кәсіби бағытын күшейтуге, олардың негізгі құзыреттерін қалыптастыруға, жеке білім беру қызметін жобалауға ықпал ететіндігін көрсетті.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Алехина Н.В. Сапа менеджменті жүйесін енгізу жағдайында студенттің білім беру қызметін шынайы бағалау мәселесі. Қазіргі жаратылыстану ғылымдарының жетістіктері. – 2010. – №1. – 47-49 б.

2 Бежанова Н.Л. Жоғары оқу орнынан кейінгі педагогикалық білім берудегі мұғалімдердің бастауыш сынып оқушыларының бағалау дағдыларын қалыптастыруға дайындығын дамыту: дис... канд. пед. ғылымдар: 13.00.04 / Наталья Леонидовна Бежанова. – К., 2007. – 202 б.

3 Дубцова Н.М. Студенттердің оқу жетістіктерін бағалаудың ұйымдастырушылық-педагогикалық негіздері университетте оқу сапасын арттыру факторы ретінде: дис...канд.пед.ғылымдар: 13.00.08 / Марина Михайловна Дубцова. – Чита, 2007. – 233 с.

4 Калаур С.М. Болашақ мұғалімдерді табиғи цикл пәндері бойынша оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауға дайындау: дис...канд.пед.ғылымдар: 13.00.04 / Светлана Миколаивна Калаур. – Т., 2004. – 200 б.

5 Краснова Т.И. Студенттердің оқу қызметін бағалау. Жоғары білім берудің халықаралық даму тенденцияларына аналитикалық шолу. – 2003. № 6. – Б. 45-53.

6. Полежаев В.Д. Студенттің портфолиосы оқытудың жеке траекториясын құру құралы ретінде. Заманауи ғылымды қажет ететін технологиялар. – 2008, №3. – 77-78 б.

7 Экономика, қаржы және бизнес бойынша терминдердің, ұғымдар мен анықтамалардың еркін сөздігі. – Қол жеткізу режимі: <http://termin.bposd.ru/publ/17-1-0-28299>.

8 Смирнова Е.В. Мұғалімнің әдістемелік қоржыны. URL: <http://rusalka7.ucoz.ru/load/40-1-0-64>.

9 Тазутдинова Э.Х. Студентті болашақ педагогикалық қызметке дайындау жүйесіндегі оқу портфолиосы: дис...канд.пед.ғылымдар: 13.00.01. – Қазан, 2010. – 200 с.

10 Федоренко Н. Табысты презентация (көпшілік алдында сөйлеу және тиімді презентация дағдылары). URL: <http://www.tbt-ua.com/pages/44>.

11 Чобитко М.Г. Болашақ мұғалімдерді жеке дайындаудың теориялық және әдіснамалық негіздері: дис...доктор пед.ғылымдар: 13.00.04. – К., 2007. – 189 б.

ҒТАМР 14.35

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР: НЕ ЖҰМЫС ІСТЕЙДІ, НЕ ІСТЕМЕЙДІ ЖӘНЕ ОЛ ҮШІН НЕ ІСТЕУ КЕРЕК?

Г.Қ. Токабаева

Оқытушы, Семей медицина университеті, Семей қ.

Инновация мен эволюция жеке адамның, ұлттың және адамзаттың өмір сүруі мен ілгерілеуі үшін қажет. Білім берудегі инновациялар ерекше маңызға ие, өйткені тұрақты білім. Инновация мен эволюция жеке адамның, ұлттың және адамзаттың өмір сүруі мен ілгерілеуі ол болашақты құруда шешуші рөл атқарады. Осылайша, инновация қажетті және оң өзгерістердің құралы ретінде қарастырылуы керек.

Түйін сөздер: инновация, инновация мен, бар, тиімді, нәтиже.

Кез келген адам қызметі (мысалы, өндірістік, іскерлік немесе білім беру) тұрақты болып қалу үшін тұрақты инновацияны қажет етеді. Білім берудегі инновациялардың қажеттілігі зор болды. «Елдердің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатының артуы ол елдің азаматтарының білім сапасына байланысты болады деген пікір бар. «Білімді қоғам» деп аталатын қоғамның пайда болуы, ол ақпараттың трансформациясы мен мамандандудың өсуі, ұйымдарға жоғары деңгейдегі дағдылар мен білімді қажет етеді. Мұнда біз білім беру инновациясын жүйелі талқылауды ұсынамыз, инновацияға кедергілерді анықтаймыз және тиімді инновацияның мүмкін бағыттарын белгілейміз. Біз білім берудегі инновацияның қазіргі жағдайын, білім берудегі инновация дегеніміз не, инновациялар мектептер мен колледждерге қалай кіріктіріліп жатқанын, инновация неге әрқашан қажетті нәтиже бермейді және инновацияның ауқымы мен қарқынын арттыру үшін не істеу керектігін талқылаймыз. Одан кейін білім берудегі инновацияларды дамыту бойынша ұсыныстарды ұсынамыз. Білім берудегі инновациялардың мысалдары ретінде біз онлайн оқытуды және жеделдетілген және интенсивті тәсілдерді пайдалана отырып оқытудың тиімділігін атап көрсетеміз.

Инновация дегеніміз – қазіргі жасап жатқан ісімізден шығу және жұмысымызды жаңа жолмен орындауға көмектесетін жаңа идеяны дамыту. Осылайша, кез келген табыстың мақсаты – сапасы, саны немесе екеуі де болсын, біз жасайтын нәрседен басқа нәрсе жасау. Маңызды трансформациялық әсерге ие болу үшін жылдам таратуды және кең ауқымды енгізуді талап ететін инновация қолданысқа енгізілуі керек.

Инновация әдетте «Жаңа нәрсені немесе әдісті сәтті енгізу» деп түсініледі (Brewer және Tierney, 2012, 15 б.). Сонымен, инновация үш негізгі қадамды қажет етеді: идея, оны жүзеге асыру және идеяны жүзеге асырудың нәтижесі болып табылатын және өзгерістерге әкелетін нәтиже. Білім беруде инновация өзін жаңа педагогикалық теория, әдістемелік тәсіл, оқыту әдісі, оқу құралы, оқу процесі немесе институционалдық құрылым ретінде көрсете алады, оны жүзеге асыруда оқыту мен оқудағы елеулі өзгерістерге әкеледі, нәтижесінде оқушының оқуы жақсы болады. Сонымен, білім берудегі инновациялар білім берудің өнімділігі мен тиімділігін арттыруға және білім сапасын жақсартуға арналған.

Тиімділік, әдетте белгілі бір нәтижеге жету үшін қажет уақыт, ақша және ресурстар мөлшерімен өлшенеді. Білім беруде оқытудың тиімділігі негізінен жұмсалған уақыт пен шығынмен анықталады. Бірдей нәтижеге аз уақытта және аз шығынмен қол жеткізсек, оқу тиімдірек болады. Өнімділік нәтижеге жету үшін жұмсалған күшпен салыстырғанда алынған нәтижелерді бағалау арқылы анықталады. Осылайша, аз күш жұмсап, көп нәрсеге қол жеткізе алсақ, өнімділік артады. Сондықтан білім берудегі инновациялар оқытудың өнімділігін де, оқудың тиімділігін де арттыруы керек.

Білім берудегі инновациялар әртүрлі салаларда және көптеген нысандарда пайда болуда. Сабақта жаңа технологияларды қолдану сияқты оқыту әдістемесінде немесе жеткізу жүйелерінде жаңалықтар бар. Мұғалімдерді жұмысқа қабылдау, оқыту және марапаттауда жаңашылдықтар бар.

Инновация білім беру жүйесінің бір, бірнеше немесе барлық аспектілері бойынша ілгерілеуге бағытталуы мүмкін: теория мен практика, оқу жоспары, оқыту және оқу, саясат, технология, институттар мен басқару, институттық мәдениет және мұғалімдердің білімі. Оны оқуға және оқушыларға оң әсер ететін білім берудің кез келген аспектісіне қолдануға болады.

Сол сияқты, білім берудегі инновация барлық мүдделі бөліктерге қатысты: білім алушыға, ата-аналарға, мұғалімдерге, білім беру әкімшілеріне, зерттеушілерге және саясаткерлерге және олардың белсенді қатысуы мен қолдауын талап етеді. Біз оқушыларды қарастырған кезде, біз оқу барысында мида болатын танымдық процестерді – қабілеттерді, дағдыларды және дағдыларды анықтау және дамытуды зерттеу туралы ойлаймыз. Оларға қарым-қатынасты, көңіл-күйді, мінез-құлықты, мотивацияны, өзін-өзі бағалауды, өзіндік тиімділікті, автономдылықты, сондай-ақ қарым-қатынасты, ынтымақтастықты, белсенділікті және оқу өнімділігін арттыру кіреді.

Оқыту сапасын арттыру үшін біз мұғалімнің білімін, кәсіби дамуын және өмір бойы білім алуын, оның ішінде көзқарастарды, бейімділіктерді, оқыту стилін, мотивацияны, дағдыларды, құзыреттіліктерді, өзін-өзі бағалауды, өзіндік тиімділікті, шығармашылықты, жауапкершілікті, дербестікті жақсартуды қалаймыз. Оқыту, жаңашылдыққа қабілеттілік, әкімшілік қысымнан құтылу, еңбек жағдайлары мен тамақтануды жақсарту. Осылайша, біз білім беру мекемелерінен оңтайлы академиялық ортаны, сондай-ақ әрбір

студент үшін тамаша оқу нәтижелеріне қол жеткізу үшін материалдар мен жағдайларды (бағдарлама мазмұны, курс форматы, жоғары оқу орындық мәдениет, зерттеулер, қаржыландыру, ресурстар, инфрақұрылым, әкімшілік және қолдау) қамтамасыз етеді деп күтеміз..

Білім қоғамды тамақтандырады, ал өз кезегінде қоғамды тамақтандырады. Ұлттық білім беру жүйесі оның тиімді жұмыс істеуі үшін бүкіл қоғамның адалдығы мен жауапкершілігіне сүйенеді, сондықтан табысқа жету үшін ата-аналардың қатысуы, қоғам мен қоғамның күшті қолдауы маңызды.

Ұлттық білім беру жүйесі әдетте тарихи, саяси, әлеуметтік, мәдени және экономикалық әсерлердің белгілі бір жиынтығының жемісі болып табылады. Ол біртұтас жүйе болғандықтан, оның әртүрлі салалары бір-бірімен байланысып, бір-біріне тәуелді болып қана қоймайды, сонымен қатар бірге әрекет етеді. Кейіннен олардың біреуінің кез келген өзгерісі басқаларының өзгеруіне әкелуі мүмкін. Бүкіл білім беру жүйесіне қатты әсер еткен кейбір салалардағы инновациялардың мысалдары:

- саяси;
- әлеуметтік (тең мүмкіндіктер туралы заң, оң әсер ету саясаты, мүгедектерге білім беру туралы заң);
- философиялық (конструктивизм, объективизм);
- мәдени (адамгершілік тәрбиесі, көпмәдениеттілік, бірнеше тілде білім беру);
- педагогикалық (құзыреттілікке негізделген білім беру, мектептегі оқу бағдарламаларын таңдау: жаратылыстану, технология, ағылшын тілі және математика);
- психологиялық;
- технологиялық (компьютерлік оқыту, желілік оқыту, e-learning).

Бұл жаңалықтар білім беруге айтарлықтай әсер еткенімен, олардың қайсысы оқу өнімділігі мен сапасын арттыруға көмектесті? Технологиялық инновацияларға тым көп назар аудара отырып, біз мұғалімдер мен студенттерді елемеуіміз мүмкін. Орта білімді реформаламай, жоғары білімді реформалау – түкке тұрғысыз. Жұмыс істемейтін әлеуметтік және мәдени механизмдерді тұтас қалдырып, білім беруді өзгерту әрекеті жойылды. Сондықтан инновацияны енгізу кезінде: «Бұл жаңашылдық не үшін қажет?» деген сұрақ өте маңызды. «Бұл қалай жұмыс істейді?» және «Оның әсері қандай болады?».

Біздің көпшілігіміз педагогтар үлкен реформалар немесе қуатты технологиялар білім беру жүйесін өзгертеді деп аңғал сенеміз. Жаңа ақпараттық технологиялар білім берудің тиімділігін арттырып, мұғалімдерді жалықтыратын жұмыстан құтқарады деп үміттенбедік пе? Дегенмен, қайта-қайта біз жоғары деңгейдегі реформалар да, ғажайып технологиялар да мұғалімдер мен студенттерден талап етілетін ауыр жұмысты орындамайтынын түсінеміз.

Инновацияларды эволюциялық және революциялық тұрақты немесе бұзушы деп бөлуге болады. Эволюциялық инновациялар біртіндеп жақсартуға

әкеледі, бірақ үздіксіздікті талап етеді; революциялық инновациялар толық өзгертуге, толық қайта құруға және/немесе ескіні жаңасына ауыстыруға, көбінесе қысқа мерзімде әкеледі. Инновацияларды қолдау ағымдағы нәтижелерді (мысалы, оқу бағдарламаларын үздіксіз жетілдіру) жалғастырады, ал ұлттық реформа сияқты инновацияларға нұқсан келтіріп, бүкіл саланы түбегейлі өзгертеді. Инновациялар сондай-ақ материалдық (мысалы, технологиялық құралдар) және материалдық емес (мысалы, әдістер, стратегиялар және әдістер) болуы мүмкін. Эволюциялық және революциялық инновациялар сәйкесінше тұрақты және бұзушы инновациялармен бірдей мағынаға ие сияқты.

Әмбебап оқытуды жобалау немесе мультимедиа көмегімен жаңа материалды неғұрлым мәнерлі көрсету сияқты тұрақты оқу бағдарламасына әртүрлі инновациялар енгізілгенде; немесе тиімдірек оқыту әдістері; немесе жаңа құрылғылар, оқушылардың оқу өнімділігі белгілі бір дәрежеде артуы мүмкін. Бұл эволюциялық өзгеріс. Бұл бар оқыту тәсілін ішінара жақсартады, нәтижесінде жақсы оқуға әкеледі. Проблемалық зерттеу, ынтымақтастық және шағын топ сияқты оқыту әдістері эволюциялық инновациялар болып табылады, өйткені олар оқушылардың оқу тәсілін өзгертеді. Кәдімгі сыныпта кодоскоп, бейне немесе iPad көмегімен білім беру технологиясын (ET) қолдану эволюциялық болып табылады және инновацияны қолдайды, өйткені ол оқытудың белгілі бір аспектілерін ғана өзгертеді. Дегенмен, ұлттық білім беру реформалары жүйені толығымен жаңартуды көздейтіндіктен, әрқашан революциялық жаңалықтарды білдіреді. Бұл оқыту мен оқудың құрылымын, форматы мен әдістерін түбегейлі өзгертетін жүйелі өзгерістерді әкелетін онлайн оқытуға да қатысты. Технологияны жаңа, әдеттен тыс немесе дәстүрлі емес тәсілдермен оқыту мақсаттары үшін пайдаланатын «экстремалды оқыту» (Extreme Learning, 2012) сияқты кейбір инновациялық тәсілдер бұзушы, революциялық әсер ету мүмкіндігіне ие.

Инновация түрлерімен қатар әсер ету дәрежесін келесі үш деңгейде бөлуге болады:

1. Процесті реттеу немесе модернизациялау: Инновация күнделікті жұмыста орын алуы мүмкін және біздің жұмысымызды жеңілдету, тиімдірек, тартымды немесе стрессті азайту тәсілі ретінде қарастырылуы мүмкін. Инновация мен жетілдірудің айырмашылығы жаңалық пен ерекшелікте, сондай-ақ әсер етудің маңыздылығы мен өзгеріс ауқымында.

2. Процесс модификациясы: бар өнімнің процесін, өнімділігін немесе сапасын айтарлықтай өзгертетін инновация (мысалы, жеделдетілген оқыту), жеке мектеп, үйде оқыту, аралас оқыту).

3. Жүйені түрлендіру: күрт түрлендіру (мысалы, Болон процесі, Common Core, толық автоматтандырылған білім беру жүйелері, офлайн немесе өзін-өзі басқаратын оқыту, онлайн, веб және мобильді оқыту).

1-деңгейдегі инновациялар ақылды жақсартуларды қамтамасыз етеді және күнделікті өмір мен жұмыстың маңызды құрамдас бөліктері болып табылады. Оларды міндетті түрде жетілдіру, күтіп ұстау және пайдалану қажет.

2-деңгейдегі инновациялар жүйедегі эволюциялық өзгерістерге әкеледі немесе осы өзгерістің бір бөлігі болып табылады және осылайша білім сапасына елеулі үлес қоса алады. Бірақ бізді 3-деңгейдегі инновациялар көбірек қызықтырады, олар әрі жаңашыл, әрі бұзатын және революциялық, жүйелі өзгерістер бар.

Барлық инновациялар түптеп келгенде оқыту нәтижелерінің сапалық және/немесе сандық факторларын өзгертуге бағытталған:

– сапалы: жақсырақ білім, тиімдірек дағдылар, маңызды құзыреттер, мінез-құлық, құндылықтар, бейімділіктер, тиімді жұмысқа орналасу және еңбек өнімділігі және т.б.

– Сандық: сынақ ұпайлары, оқу көлемі, алынған дағдылар немесе құзыреттер саны, колледжге түсу, өлшенген студенттердің жетістігі, оқуды қалдыру, оқуды аяқтау, бітіру деңгейі, сынып көлемі, шығындар мен уақыт тиімділігі сияқты жақсартылған оқыту параметрлері.

Білім беруде инновацияның әсерін оқу нәтижелері немесе емтихан нәтижелері, мұғалімнің қалыптастырушы және қорытынды бағалауы, формальды және бейресми бағалауы, оқушының өзін-өзі бағалауы арқылы бағалай аламыз. Инновацияны өнімділік (белгілі бір уақытта көбірек оқу нәтижелері), уақыт тиімділігі (бір материалды үйренуге кететін уақыт азырақ) немесе шығын тиімділігі (бір оқушыға шаққандағы шығын аз) сияқты факторлар арқылы да есептеуге болады. Басқа бағалаулар мектептің академиялық деректерін, колледжге түсуді және орта мектеп түлектерінің жұмысқа орналасу көрсеткіштерін, олардың өнімділігін және мансаптық өсуді қамтуы мүмкін.

Инновация әдетте қоғамның төменгі бөлігінен (жеке өнертапқыштар немесе шағын топтар) – жоғарыдан төмен немесе төменгі жақтан, немесе жоғарыдан (бизнес немесе үкімет) – жоғарыдан төмен немесе әкімшілік тәсілден туындайды. Кейде жоғарыдан келген жаңалықтар мақсатына жете алмаса, жұртшылық тарапынан бағаланып, қолдау таппаса, төмендеу жолында кептеліп қалады. Егер олар төменнен көтерілсе, олар дұрыс түсінілмесе немесе практикалық емес немесе танымал емес болып көрінсе, олар жоғарыға жету жолында тұрып қалуы мүмкін. Қоғамдық, саяси, әкімшілік немесе қаржылық қолдау болмаса, олар да ортаға түсуі мүмкін. Осылайша, төменнен басталатын инновация қаншалықты жақсы болса да, кең ауқымда таралуы және жүзеге асырылуы үшін тым көп кедергілерге тап болуы мүмкін. Демек, өзгерістерді ынталандыру немесе тұншықтыру саясаткерлерге, әкімшілерге және қоғамға байланысты. Білім беру реформалары әрқашан жоғарыдан төмен қарай жүргізілді және олар төменге жақындаған сайын олар әдетте қабылданбады, сұйылтылды, тоздырылды немесе тиімсіз немесе қате деп есептелді.

Білім беруді байытатын инновациялар отандық (жүйеден келетін) немесе импорттық (сырттан келетін) болуы мүмкін. Революциядан, трендтен немесе жаңа идеядан туындайтын импорттық инновациялардың мысалдарына ақпараттық технологиялар революциясы, әлеуметтік медиа, медициналық даму (МРТ) және когнитивті психология жатады. Инновацияларды алдыңғы қатарлы халықаралық теориялар мен тәжірибелерден де алуға болады. Мысалы, үкімет

ұлттық реформа арқылы жүйені толығымен қайта жаңартуға шешім қабылдағанда немесе жақында Сингапурда, Оңтүстік Кореяда және Финляндияда болғандай бүкіл қоғам жаңа жолға түскен кезде ұлттық реформа инновацияға апаратын жол болуы мүмкін.

Инновация шабыттан, үздіксіз шығармашылық ақыл-ой әрекетінен туындауы мүмкін немесе өндірісте жаңа технологиялық мүмкіндіктердің болуымен «ұсыныммен» немесе нарықтық немесе қоғамдық қажеттіліктерге негізделген «сұраныспен» болуы мүмкін. Бірінші жағдайда бізде кең ауқымды идеялар болуы мүмкін; екіншіден, білім беру технологияларының барлық деңгейде білім беру жүйесінде кеңінен таралуын байқаймыз; үшіншіден, біз жеке және жеке мектептер мен жеке университеттер сияқты үкіметтік емес институттардың өсуін көріп отырмыз.

Кез келген саладағы немесе аспектідегі инновация білім беруді әртүрлі жолдармен өзгерте алады. Дегенмен, инновация түптеп келгенде оқытудың сапасы мен өнімділігімен байланысты (бұл жастарды өмірге, еңбекке және азаматтыққа дайындайтын моральдық дамуды ұмытуға болмайды дегенді білдірмейді. Дегенмен, оқыту тиімділігінің тамыры тек инновациялық технологияларда немесе оқытуда ғана емес, сонымен қатар біздің студенттеріміздің оқу әлеуетін, олардың интеллектуалдық, эмоционалдық және психологиялық салаларын ашуда жатыр. Дегенмен, экономикадағы, бизнестегі, технологиядағы және инженериядағы инновациялар әрқашан процестің нәтижелерімен байланысты болғанымен, білім берудегі инновациялар міндетті түрде жақсартылған нәтижелерге әкелмейді (яғни, студенттердің болашақ өмірге және жұмысқа дайындығы). Тест ұпайлары, дипломдар мен дипломдар студенттің өз мансабына толық дайын екендігін білдірмейді. Білім берудегі зерттеулер көбінесе оқу өнімділігі мен тиімділігіне, мектептегі нәтижелерге және өнім сапасына байланысты емес. Педагогикалық теориялардағы, оқулықтардағы, оқу құралдары мен оқыту әдістемелеріндегі жаңалықтар әрқашан оқыту мен оқу сапасында қажетті өзгерістерге әкелмейді. Сонда біздің инновацияларымыздың проблемасы неде? Оқытудың өнімділігі мен нәтижелілігіне неге көп көңіл бөлмейміз? Мысал ретінде оқыту мен оқуда технологияны пайдалануды қарастырайық.

Білім берудегі инновацияның көптеген тармақтарының ішінде уақыт ерекше назар аударуға тұрарлық. Уақыт – тәрбиенің маңызды факторы. Оқу уақытын үнемдеу және оның өнімділігін арттыру әрекеттері әрқайсымызға белгілі. Оқытудың тиімділігін жеделдетілген және интенсивті деп аталатын тәсілдерді қолдану арқылы арттыру инновацияның перспективалы жолы болып табылады. Бұл екі көзқарас эволюциялық және революциялық-диверсиялық тәсілдер арасындағы айырмашылықты көрсетеді.

Біз білетіндей, инновациялар әлеуметтік, саяси немесе кәсіптік факторларға байланысты болуы мүмкін, бірақ ең күштілері, әрине, экономикалық факторлар. Жаһандық бәсекені, жылдамырақ өндіріс циклдерін және т.б. білдіреді. Уақыт үнемдеуде. Технологияның тез өзгеруіне және қатал

халықаралық бәсекелестікке байланысты өнеркәсіп пен бизнесте жұмысшыларға қойылатын талаптар тез өсіп келеді.

Сол сияқты, құны төмен бағдарламалар құны жоғары бағдарламаларға қарағанда бәсекеге қабілетті болады. Білім беру бюджеттері қысқарған сайын және білім беруге қатысатын студенттердің саны артқан сайын, уақыт пен шығындардың тиімділігі бағдарламаның құндылығын, демек, оқу орнының құндылығын анықтауда маңызды рөл атқарады.

Қарқынды тәсіл, жоғары алдыңғы қатарлы көптеген елдерде ең алдымен шет тілдерін оқыту үшін қолданылған, бұл ең көп уақытты қажет ететін дидактикалық әрекет болып табылады. Студенттің шетел тілін қаншалықты тиімді меңгергендігінің бір көрсеткіші – сөйлеуде де, жазуда да (оқу мен жазу) үйренген, есте сақтаған және қарым-қатынаста дұрыс қолданылатын сөздердің саны. Зерттеулерге сәйкес (Лонгман, 2007), адам негізгі қарым-қатынас үшін шет тіліндегі екі-үш мың сөзді білуі және қолдана білуі керек. Бұл коммуникативті дағдылар деп аталатындар студенттің белгілі бір коммуникативті жағдайларда коммуникативті тапсырманы орындау қабілетімен бағалануы мүмкін.

Жеделдетілген және қарқынды қысқа курстар оқу процесін жоғары тиімді жоспарлауды, ұйымдастыруды және басқаруды талап етеді. Сонымен қатар, курстың тиімді өтуін қамтамасыз ету үшін тиімді көрсету, өңдеу, дағдыларды дамыту және нақты өмірде қолдану үшін инновациялық әдістер мен технологиялар қажет.

Жаттығу уақытын өлшеу студенттердің өнімділігін арттыруға көмектеседі. Уақытты тиімді басқаруды үйрету, әсіресе, уақытты тиімді басқару белгілі мәселе болып табылатын тәуелсіз оқушылар мен онлайн студенттер үшін өзекті. Сондықтан мұғалімдерге уақытты тиімді пайдалануды үйрету керек. Мысалы, мұғалімдерді оқыту бағдарламаларында біз мұғалімдерді сабақты жоспарлауда уақытты бағалауды қолдануға шақырамыз. Осылайша, уақытты үнемдеу және оқытуға кететін шығындар одан әрі инновациялар үшін перспективалы мүмкіндіктер ашады.

Оқыту мен оқудың теориясы мен тәжірибесінің тиімділігі мен сапасын, сонымен қатар оқушы, мұғалім, ата-ана, қоғам, қоғам және қоғам мәдениетінің рөлін түбегейлі арттыру осы өзгерістердің басты назарында болуы тиіс. Басқа перспективалы тәсілдер оқушылардың еңбек этикасы мен оқуға деген көзқарасын жақсартуға, оқушылардың оқу дағдыларын дамытуға және оқу өнімділігін арттыруға бағытталуы керек. Сондай-ақ мектепке дейінгі білімнен жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі барлық сыныптарды бір жүйеге келтіруіміз керек.

Білімнің құны, әсіресе колледждер мен университеттердегі өсу жалғасатындықтан, оқытудың құны мен уақытының тиімділігі, оқытудың тиімді тәсілдері, білім берудің негізгі миссиясын орындауға қабілетті әдістер мен құралдар зерттеу мен өнертапқыштық шешімдердің маңызды бағыттарына айналады. Колледждер мен университеттер білімге құн қосуға, оқу өнімділігін

арттыруға, инвестицияны болжамды нәтижелерге сәйкестендіруге, шығындар мен уақыт тиімділігін арттыруға назар аударуы керек.

Біз білім беру үшін қандай технологияларды ойлап тапсақ та, оқытуға қанша технологияны кіріктірсек те, адам факторы, әсіресе оқушы мен мұғалім проблемалы болып қала береді. Олай болса, білім берудің тиімді технологияларын пайдалана отырып, оның гуманистік, дамытушылық мақсатын сақтау және сол арқылы оларды тиімді пайдалану үшін осы заманауи құралдарды адам тәрбиесінің кең контекстіне орналастыруымыз керек.

Мектеп компьютерлері дайын, ал біз дайынбыз ба? Технологиялық ортада студенттердің қалай оқитыны және мұғалімдердің өз әдістемесін қалай оқытып, қалай дамытатыны туралы түсінігіміз әлі де жетіспейді. Заманауи әдістер оқу өнімділігін арттыруға және нәтижесінде уақыт пен ақшаны үнемдеуге көмектесе ме деген сұрақтар қойылады. Технологияның барлық қолданбалары тиімділікті арттыру және ықтимал жанама мәселелерді азайту үшін бағытталған, жүйелі зерттеулер мен дұрыс педагогикаға негізделген берік теориялық негізді қажет етеді. Жаңа технологияларды оқыту мен оқуға кіріктіргенде, біз алдымен олардың қолдану мүмкіндігін, күтілетін шығындары мен пайдасын қарастырып, содан кейін табысты білім беру тәжірибесін дамытуымыз керек. Табысқа жету үшін инновациялық білім беру бүкіл қоғамның ұжымдық міндетіне айналуы керек, ол үшін біз барлығының жауапкершілігін алуымыз керек. Әйтпесе, тиімді білім беру жүйесін құру жолындағы бар күш-жігеріміз сәтсіздікке ұшырайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Brewer D., Tierney W. (2012), «Barriers to innovation in the US education», in Wildavsky, B., Kelly, A. and Carey, K. (Eds), Reinventing Higher.
- 2 Education: The Promise of Innovation, Harvard Education Press, Cambridge, MA. – P. 11-40.

ГРНТИ 14.23.09

ВНЕДРЕНИЕ МОНИТОРИНГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ШКОЛЫ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

А.А. Амирова

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

В обзорной статье рассматривается понятие «педагогический мониторинг». На основе анализа научной литературы раскрываются различные подходы в проведении педагогического мониторинга. Показаны роль и его значение повышения качества среднего образования. Сегодня важен процесс непрерывного оценивания состояния и результатов самопродвижения школы и ее новообразования. Для эффективного обучения учащихся перед школой стоит задача обеспечить развитие ребенка с учетом его индивидуальных особенностей. Это возможно при внедрении педагогического мониторинга в образовательный процесс

Ключевые слова: педагогический мониторинг, программа мониторинга, качество образования, эффективность обучения.

Успеваемость учащихся постоянно отслеживается в школе с помощью непрерывного потока домашних заданий, викторин, проектов и стандартизированных тестов. На первый взгляд реакция на термин «мониторинг успеваемости учащихся» может быть такой: «Ученики уже этим занимаются» либо «мониторинг – это значит больше тестов для учащихся?».

Но как узнать действительно ли ребенок понимает пройденный материал и есть ли у него прогресс в обучении? Стандартизированные тесты сравнивают показатели одного учащегося с другими учениками. Учитель который весь год работал с учеником не сможет использовать результаты теста, чтобы решить как помочь ребенку учиться лучше.

Внедрение мониторинга в образовательный процесс школы может предоставить учителям и родителям информацию об успеваемости учащихся, которая в дальнейшем может помочь ученику учиться усерднее и быстрее, а также проведение мониторинга поможет выбрать тип обучения наиболее эффективный для учащихся. Другими словами, мониторинг успеваемости учащихся – это не еще один способ проверки количественных знаний, это способ помочь ребенку учиться, а учителю учить [1].

Существуют различные системы мониторинга, о которых мы имеем лишь отрывочные сведения, так как данное понятие осваивается в науке недавно. Рассмотрим систему мониторинга реализованную в США, следует отметить труд Д. Уилмса «Системы мониторинга и модель «вход – выход». Уилмс считает что «вход» нужно отслеживать с трех позиций:

- На уровне учащихся: социально-экономическое положение семьи, способности и возможности.
- На уровне образовательного процесса: руководство, дисциплина, моральные качества педагога, отношения с родителями т.д.
- На уровне внешней среды: экологическое, социальное, экономическое и т.д.

Без учета этих условий, утверждает автор, «мы рискуем получить неточную оценку эффективности влияния школы на результаты обучения, и напротив, всесторонний подход даёт основание для более точного осуществления мониторинга» то есть, подчёркивается мысль о необходимости объективации получаемой информации [2].

Что такое мониторинг успеваемости учащихся?

Мониторинг успеваемости учащихся помогает учителям оценить, насколько эффективно их обучение как для отдельных учащихся, так и для всего класса. Вы, вероятно, уже знакомы с целями и задачами, которые должны быть включены в Индивидуальный план обучения для каждого ребенка.

Учитель, который использует мониторинг успеваемости, работает с целями в индивидуальном учебном плане и государственными стандартами для уровня обучения ребенка, чтобы разработать цели, которые можно измерить и отследить, и которые можно использовать для разделения того, что ребенок должен выучить, до конца года, короткими и измеримыми шагами [3]. Например, у ребенка может быть цель по чтению, которая выражается в количестве слов в минуту, ожидаемом к концу года. Или у ребенка может быть цель по математике, которая выражается в количестве правильно выполненных задач на тестах по математике за год. Или расширить словарный запас по иностранному языку. Как только учитель ставит цели и начинает обучение, он или она каждую неделю измеряет прогресс ребенка в достижении целей. Все тесты имеют одинаковый уровень сложности, поэтому еженедельные тесты могут точно отражать скорость прогресса ребенка. В каждом тесте учитель сравнивает ожидаемый объем знаний ребенка с фактической скоростью обучения ребенка.

Если ребенок соответствует или превосходит ожидания, учитель продолжает учить ребенка таким же образом. Если показатели ребенка по измерению не соответствуют ожиданиям, то учитель меняет преподавание. Учитель может изменить используемый метод, количество учебного времени, организацию групп (например, индивидуальное обучение по сравнению с обучением в малых группах) или какой-либо другой аспект обучения. В этом процессе учитель ищет тип и количество инструкций, которые позволят ребенку добиться достаточного прогресса в достижении цели. Измерения

занимают от 1 до 5 минут, поэтому у ребенка не должно быть ощущения, что его постоянно тестируют. Кроме того, поскольку учитель часто измеряет прогресс – обычно раз в неделю – он или она может пересматривать учебный план, как только ребенок в этом нуждается, а не ждать, пока тест или оценка состояния не покажут, что учебные потребности ребенка не удовлетворяются [4].

После каждого еженедельного измерения учитель отмечает уровень успеваемости каждого ребенка и сравнивает его с предыдущими измерениями и ожидаемой скоростью обучения. Учитель отслеживает измерения на графике, чтобы показать успехи как учителя, так и ученика.

Если учитель или школа решили внедрить мониторинг успеваемости учащихся в образовательный процесс, родитель получает план с описанием программы и того, как учитель будет работать с ребенком. После этого родитель должен регулярно получать отзывы от учителя о том, насколько хорошо его ребенок успевает [5].

Программа мониторинга.

Диагностика усвоения и качества знаний учащихся на отделении должна проводиться в течение учебного года по всем учебным дисциплинам, по классам и отделению в целом.

По результатам диагностики составляются таблицы усвоения и качества знаний, затем представляются с помощью графиков и диаграмм. Анализ результатов предполагает сравнение показателей каждого этапа, отслеживание ряда сквозных, а также сопоставление входных и итоговых показателей каждого этапа с результатами административных контрольных работ.

Коррекция. Меры по коррекции включают в себя:

- письма родителям с указанием не только результатов обучения учащихся на каждом этапе и его текущих оценок, но и рейтинга по отделению и тенденции успеваемости;
- обсуждение проблем учащихся на классных часах;
- обсуждение на заседаниях малого педагогического совета с приглашением родителей;
- формирование учебной мотивации;
- развитие профессиональных интересов;
- разработка индивидуальных перспективных планов работы учащегося;
- проведение дополнительных занятий по дисциплине с целью более доступного изложения трудного материала;
- прогнозирование конечных уровней учебных достижений учащихся.

Диагностирование качества знаний и умений учащихся нуждается в систематическом отслеживании степени обученности с целью поэтапного решения учебных задач, установления и устранения пробелов в осваиваемом материале с последующей коррекцией в ходе учебного процесса и прогнозированием содержания и технологии обучения. При мониторинге

успешности учебной деятельности выявляются определенные закономерности в деятельности преподавателей и учащихся, анализ которых позволяет выстраивать стратегию дальнейших действий. Это позволяет представить учащихся не только как объект учебных действий, но и как субъект в организации учебного процесса [6].

Педагогический мониторинг с целью оперативной коррекции хода усвоения учебного материала включает в себя:

- Входной контроль с целью констатации исходного уровня знаний и умений по дисциплине;
- Ежемесячная аттестация учащихся;
- Административные контрольные работы;
- Рубежный контроль – итоги I и II полугодие;
- Годовые контрольные работы;
- Промежуточный контроль в форме дифференцированного зачета или экзамена;
- Контроль на выходе, носящий диагностируемый характер и составление прогноза на дальнейшее освоение учебного материала [7].

В классе в течение учебного года по всем учебным дисциплинам проводится от 7 (если дисциплина изучается 1 час в неделю) до 13 диагностических процедур. Показатель усвоения знаний в каждом случае вычисляется методом нормального распределения. Анализ результатов предполагает сравнение показателей каждого этапа, отслеживание ряда сквозных, а также сопоставление входных и итоговых показателей.

Систематическое отслеживание качества обучения у большого числа учащихся способствует получению более объективной, достоверной оценки, что позволяет прогнозировать конечные уровни учебных достижений учащихся, проектировать планы обучения. Процесс обучения становится не только отслеженным, но и целенаправленным [7].

Контроль качества обучения нуждается в объективных методах педагогических измерений. Педагогический мониторинг как средство управления и контроля учебно-воспитательным процессом обеспечивает учителя обратной связью об уровне усвоения учебного материала с помощью регулярного системного отслеживания степени или уровня обученности. В условиях инновационной деятельности педагогический мониторинг может стать механизмом в системе учебно-воспитательного процесса, который будет способствовать стимулированию, активизации, развитию учащихся, будет связан с предоставлением им большей свободы и ответственности [8].

Таким образом, результаты мониторинговых исследований позволяют скорректировать содержание обучения, обосновать правомерность тех или иных управленческих действий. Точнее сказать, мониторинг качества образования является одним из основных инструментов, способствующих повышению эффективности управления школой.

Литература

- 1 Бирик Н.М. (2017). Новая украинская школа: Руководство для учителя. ООО Издательство Пляда. Качественный запрос и дизайн исследования: выбор из пяти подходов.
- 2 Фуллан М. (2014). Развитие учителей и образовательные изменения. Рутледж Фалмер.
- 3 Уиллмс Ж.Д. (2003). Контроль успеваемости в школе. Лондон: Рутледж. – 163 с.
- 4 Фултон К. (2018, февраль). Политика мониторинга и оценки. <https://www.victoriaprimary.org.uk/cmsfiles/items/downloads/doclett-20180226113324-5179/Monitoring%20and%20Evaluating%20Policy.pdf>.
- 5 Марриотт Н., Гойдер Х. (2009). Руководство по мониторингу и оценке партнерства в области образования. Международный институт планирования образования.
- 6 <https://www.myuniversity.ru>.
- 7 Шишов С.Е., Кальней В.А. Школа: мониторинг качества образования. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.
- 8 Власова В.К. Кирилова Г.И. (2012). Алгоритмы мониторинга и контроля учебного процесса в контексте электронных образовательных ресурсов. Качественные инновации образования, №7. – С. 36-40.

ҒТАМР 14.15.01

ЖАҢАША ОҚЫТУ ЖЕТІСТІК КӨЗІ – ЖАҢАША БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗІ

Ш.К. Султанғалиева

Құрманғазы атындағы Орал саз колледжі, Орал қ.

Мамандықтар бойынша білім алушының өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін дамыту, оқу материалын өңдеудің жекелеген тәсілдері арқылы жұмыс істеуге үйретудің мақсаты модульдік технологияны дамыта оқыту идеясына негіздеу.

Түйін сөздер: педагогика, режиссура, хореография, көркемөнерпаз халық аспаптар оркестрі, халықтық көркем шығармашылық, кітапхан ісі.

Білімді ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде, бүгінгі күннің талабына сай, талғамы жоғары, сұранысқа ие мамандардың қажеттілігінен туындайды. Білім алушыларды жан-жақты оқыту мен дамыту мақсатында оқу орындары оқу бағдарламасын алдыңғы қатарлы елдер деңгейіне жеткізу үшін білім берудің жаңа жүйесін жасақтау және сонымен бірге сындарлы оқытудағы модульдарын енгізу болғандығына биыл екінші жыл. «Оқу-ағарту министрінің айтуынша, сапалы маман даярлау үшін тәжірибемен ұштастырып оқыту, яғни дуалды оқыту аса маңызды» деп атап өтті А. Аймағамбетов. Әрине дәстүрлі оқытудан сындарлы (модульдік) оқуға өту басында оңай бола қойған жоқ. Бұрын негізгісі – оқытушы болса, енді негізгі функцияларды білім алушы 1 курс бастағаннан-ақ өзі атқара алатындығын басты назарда ұстай отыра, оқытушы бақылаушы, бағыт беруші ғана тұлға болып қалатындығын білім алушыға да, оқытушыға да сіңіру керек. Өзіне ерік беру, бойындағы күш-қуатын дұрыс бағытта пайдалана алу, білім алушы үшін үлкен жауапкершілікті қажет етеді.

Модульдік оқытуда – білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өзбетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдісі мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді [1, 116 б.].

Білім алушының өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін дамыту, оқу материалын өңдеудің жекелеген тәсілдері арқылы жұмыс істеуге үйретудің мақсаты модульдік технологияны дамыта оқыту идеясына негізделеді. Басты технологияның ерекшелігі – тұлғаның танымдық үдерісін дамытуға бағытталған. Осы орайда, «Әлеуметтік мәдени қызмет және халықтық көркем шығармашылығы, кітапхана ісі» бөліміне қарасты мамандықтармен қысқаша таныстырып, білім алушылардың біліктілік мінездемесінің талаптарына жауап

беріп, мамандық бойынша оқу пәндерінің жиынтығын ұсынатын мемлекеттік білім беру стандарт бірлігінің үлесіне шолу жасап, қандай салаларға қажеттілігі мен сұранысқа ие болатындығын ашып айтуға негіз бар.

«Әлеуметтік мәдени қызмет» (түрлері бойынша) 4S02150901 Театр ұжымын ұйымдастырушы, оқытушы мамандығының базалық модульдерден бастап кәсіптік модульдерде оқытылатын пәндер жиынтығын құрайтын нәтижеге бағытталған әдістермен технологиялық іс-тәжірибені оқып-үйренеді. Атап айтқанда:

- Режиссерлік және актерлік қаблеттерді дамыту (кәсіптік пәндер);
- Театралдық қойылымдарды әзірлеу және жүзеге асыру;
- Мәдени демалыс іс-шараларын өткізу;
- Эстетикалық және көркемдік талғамға тәрбиелеу;
- Әлеуметтік мәдени бағдарламалар қойылымы;
- Шығармашылық ұжымды басқару;
- Мәдени бұқаралық іс-шараларды ұйымдастырушының қызметі.

Бұл мамандықтың студенттері бейінді пәндер қатарында режиссерлік шағын сахналық қойылым дайындау, көркем шығармадан үзінділер, пьесадан үзінді қою әдістемесін қолдану, мәдени демалыс қызметінің сипаты мен мазмұны бойынша әртүрлі нысандарды дайындау мен өткізу технологиясын қолдану, қосымша білім беру мекемелерінде қазіргі заманғы оқушының мүдделері мен қажеттіліктерін іске асыру үшін жағдай жасау, кәсіби қызметте әлемдік мәдениет пен өнердің жетістіктерін насихаттау, халықтың мәдени сұраныстарына жауап беретін шығармашылық ұжымды басқару, әлеуметтік мәдени мекеменің жұмысын жоспарлау, жобаға продюсерлік жасауға қатысу, мәдениет және білім беру мекемелерінде менеджмент маркетинг негіздерін қолдану сияқты кешенді жиынтығын игереді.

Білім алушылар оқу орнын аяқтағаннан кейін, өз күшімен әрекет ететін театр ұжымдарында режиссер, жетекші, ойын-сауық ұйымдастырушысы, аниматор, мәдениет сарайлары мен мәдениет үйлерінде және клубтарда, педагог ұйымдастырушы, мәдени демалыс ұйымдастырушы, агентстволарда, коммерциялық мекемелерде мерекелерді, демалысты ұйымдастырушы жүргізуші болып жұмыс істей алады немесе Қазақстанның жоғары мәдениет және өнер оқу орындарында оқуларын жалғастыра алады. 02151000 «Халықтық көркем шығармашылығы» (түрлері бойынша) 4S02151001 «Көркемөнерпаз хореографиялық ұжымының жетекшісі, оқытушы».

Хореография – өнердің ең жақсы түрлерінің бірі – би өнері, оны игеру үшін сауатты және тәжірибелі оқытушының басшылығымен білім алушының орасан зор, қажырлы еңбегі қажет. Біздің бөлімге кіретін студенттердің көпшілігінде би үйірмелерінде, ансамблдерде билеген тәжірибелері барлар. Десекте, дайындықсыз келетіндер бар, олар тек жақсы физикалық ерекшеліктерімен және хореограф мамандығын алуға үлкен ықыласпен келетіндер. Оқытушы – хореограф студентпен жұмыстану арқылы оның билерді сахна– лауға дайын болғанша көп уақыт пен күш жұмсайды.

Модульдік тұрғыда – хореографиялық қаблеттің дамуы, биді оқыту әдістемесінің қолданылуы, шығармашылық қаблеттерінің дамуы, қазақ және әлемдік хореография тарихын сипаттау, музыка таңдау, бидің композициясы және қойылымы, оның міндеті хореографиялық шығармаларды құрастыру және би қою өнеріне үйрету. Заманауи билерді, классикалық, халықтық-сахналық, қазіргі хореографияны оқыту мен әдістемесі бағытындағы модульдік пәндермен тығыз байланыста жүзеге асырылады [2, 258 б.].

Осы пәндерді оқи отырып, студенттер хореографияның әр түрлі бағыттарын орындау техникасы мен әдістемесі бойынша дағдыларды игереді. Сонымен қоса, әлеуметтік мәдени мекемелердің жұмысын жоспарлау, болашақ хореографтарға мәдени іс-шараларды ұйымдастырушының жұмысы туралы жан-жақты білім алады. Білім алушылардың кәсіби қызметі айтарлықтай кең, өйткені оқу барысында алған мамандықтары бойынша мәдениет және өнер мекемесінде, сондай-ақ жалпы білім беру мекемелерінде және қосымша білім беру мекемелерінде жұмыс істей алады. Атап айтар болсақ, мәдениет сарайы, мәдениет үйі, аула клубтары, халықтар достығы үйлері, түрлі би студиялары, үйірмелері, балалар музыка мектептері, балалар көркемөнер мектептері, мектеп оқушыларына арналған өнер мектептері, балет мектептері, орта мектептер, балабақшалар, және т.б. Көркемөнерпаз хореографиялық ұжымының жетекшісі, оқытушы, іс-шара– ларды дайындау және өткізу, концерттік қойылымдар қою, есеп беру құжат– тарын құрастыру бойынша ұйымдастырушы теориялық және практикалық оқыту процесінде алған кәсіби білімдерін шығармашылықпен қолдану дағдыларын қалыптастырады [3, 104 б.].

Сондай-ақ іс жүзінде маман шығармашылық және педагогикалық процестің міндеттерін өз бетінше шешуге мүмкіндік алады.

– ұйымдастырушылық – хореографиялық ұжым басшыларының міндеттерін орындау, соның ішінде жоспарлау, қаржыландыру, дайындық, концерттер, байқаулар және т.б ұйымдастыру;

– хореографтар – әртүрлі типтегі және жанрдағы хореографиялық шығармаларды құрастыру, қою және тәжірибе жасау;

– зерттеу – дәстүрлі қазақ хореографиясын, отандық және әлемдік өнердің хореографиялық мұраларын, Қазақстанның және дүниежүзілік қауымдастықтың басқа елдеріндегі хореографиялық мәдениеттің дамуының тарихи және қазіргі процестерін зерттеу;

– мәдени-ағартушылық – халықтың әр түрлі әлеуметтік және жас топтарының эстетикалық қажеттіліктері мен талғамын қалыптастыру және дамыту, тыңдаушылар мен көрермендердің қызығушылықты аудиториясын құру, көрермендерді әлемдік би мәдениетімен таныстыру, насихаттау мен Қазақстан өнері және әлемдік мұраның жоғарғы үлгілерін көрсету. Көптеген түлектер өздерінің хореографиялық мектептері мен студияларын құрды. 4S02151002 «Көркемөнерпаз халық аспаптар оркестрінің (ансамблінің) жетекшісі мамандарын даярлаудағы қолға алынған істерде аз емес. Модульдік білім алуда басты нәтижеге бағытталған білімді игереді:

- халықтың халық шығармашылығына қажеттіліктерді мен мүдделерін анықтау;
- халық арасында өнерді насихаттау, эстетикамен сұлулыққа бейімдеу іс-шараларын ұйымдастыру;
- орындаушылық шеберлікті қалыптастыру, жетілдіру;
- заманауи әдістемелер мен техникалық құралдарды қолдану;
- шығармашылық ұжымға басшылық ету;
- мәдени демалыс іс-шараларын өткізу т.б.

Бітіруші түлектер алған кәсіби мамандықтары бойынша Кез келген мәдениет және өнер мекемесінде, сондай-ақ жалпы білім беру мекемелерінде және қосымша білім беру мекемелерінде жұмыс істей алады. Атап айтар болсақ, мәдениет үйлері, орта мектептер, балабақшаларда, Аула клубтарында үйірмелер және т.б. көркемөнерпаз ұжымдарында, оркестр мен ансамблдерде жетекші, оқытушы, есеп беру құжаттарын құрастыру бойынша ұйымдастырушы теориялық және практикалық оқыту процесінде алған кәсіби білімдерін шығармашылықпен қолдану, іс-шараларды дайындау және өткізу, концерттер ұйымдастыру, коммерциялық мекемелерде ұйымдастырушы музыкант ретінде қызмет атқара алады. 03220100 «Кітапхана ісі» 4S02151002 «Кітапханашы» бұл мамандық бойынша кітапханалық-ақпараттық саланың заманауи талаптарын меңгерген, кітапхана қызметін сапалы қамтамасыз ете алатын мамандар даярланады:

- эстетикалық және көркемдік талғамды тәрбиелеу;
- ақпараттық-коммуникациялық және цифрлық технологияларды қолдану;
- кітапхана және мұрағат пайдаланушыларына қызмет көрсету;
- кітапханада библиографиялық жұмыстарды ұйымдастыру;
- құжаттар мен кітаптары қалпына келтіру,
- оқырмандардың қажеттіліктері мен мүдделерін анықтау;
- білім беру және мәдени-тәрбие бағдарламаларын ұйымдастыру т.б.

Мәдени-ақпараттық қызмет саласында кітапхана ісін басқару мәселелерін жан-жақты қарастыра отырып, менеджмент принциптері мен заңдылықтары негізінде кітапханалық-ақпараттық қызметті басқаруға қабілетті білікті мамандарды даярлауға бағытталған.

Басты мақсаты – менеджмент принциптері мен заңдылықтары негізінде кітапханалық-ақпараттық қызметті басқаруда мамандарды технологиялық, ақпараттық-талдау, жобалау, әдістемелік, психологиялық-педагогикалық және ұйымдастыру-басқару қызметінің дағдыларына үйрету болып табылады [4, 106 б.].

Баспасөз шығармаларын жинау, сақтау, насихаттаумен, оқырмандар ға баспасөз шығармаларын оқырмандарға тегін берумен, мәдени-ағарту және ғылыми-көпшілік жұмыстар, іс-шараларды ұйымдастырумен шұғылданады.

Студенттер облыстық, қалалық кітапханалармен тығыз байланыста жұмыста нып, практикалық тұрғыда мамандықтың қыр-сырын терең меңгеру

бағытын да жұмыстанады. Қорыта айтқанда, бүгінгі маманның негізгі міндеті маман дығын толық атқара алатын, қазіргі кездегі жаңа технологияларын меңгеріп, өз кәсібін әрі қарай дамыту. Сондықтан біздің міндетіміз өзінің қабілеттері мен мүмкіндіктерін жүзеге асыратын жағдайлар туғызу, жас маманға жемісті еңбек ете алатын, кәсіптік білім алуын мақсатқа бағыттап ұйымдастыру керек.

Болашақта бүгінгі қоғамдағы рөлі ғылым алушыға берілетін білім де сол техникалармен байланысты болу керек деген негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек.

Қазіргі ақпаратты көздер мен техниканың дамыған заманында білім алушыға берілетін білім де сол техникалармен байланысты болу керек деген ойдамын.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Дауылбаева А.А. Жаңа технологияларды тиімді пайдалану. – Алматы: Бастауыш мектеп, 2021.

2 Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, – 2018.

3 Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии. – М., 2019.

4 Педагогтардың республикалық Тамыз конференциясы. Нұр-Сұлтан. 2022 жылғы 4 тамыз.

ҒТАМР 20.01.79

ИНФОРМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМІН ӘДІСТЕМЕЛІК ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Л.М. Кыдыралина

PhD, қауым.проф.м.а., Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

Б.Б. Смаилова, А.О. Умбетова

Магистрант, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

Соңғы жылдары білім сапасы айтарлықтай өзгерді. Егер бұрын мектептердің негізгі мақсаты студенттерге кейінірек қолдануға тиісті белгілі бір білім беру болса, бүгінде мектептер ең алдымен «өмірлік дағдыларға» назар аударады. Мұғалімнің мақсаты-оқушыларға өз бетінше білім алуға және жаңа идеялар ұсына алатындай жұмыс істеуге үйрету. Оқушылар болашақта кәсіпқой болып, өз мамандығын таңдап, сауатты, талантты, жаңашыл және шығармашылық адам болуға тиіс. Жаңа технологиялар осындай мүмкіндік береді. Оқушылар болашақта оларға көмектесу, шешім қабылдау, уақытты тиімді жоспарлау және басқару, бір-бірін тыңдау және дұрыс уақытта дұрыс қарым-қатынас стратегиясын таңдау дағдыларын алуы керек. Осылайша, мақалада оқытуға қойылатын осы жаңа талаптарды қанағаттандыру үшін мұғалімдерге, әсіресе информатика мұғалімдеріне ХХІ ғасыр дағдылары, жаңа технологиялар туралы білім қажет екені баяндалған.

Түйін сөздер: жаңа технологиялар, информатика мұғалімдері, құзыреттілік, оқушы, заманауи мұғалім.

Қазіргі заманауи білім динамизмі осындай жоғары деңгеймен сипатталады: оқытудың және білімді тексерудің жаңа әдістері үнемі ұсынылады, оқушыларды болашақ мамандығының әртүрлі бөлшектерімен таныстырудың жаңа технологиялары енгізілуде. Мұндай білім беру қабілеті болашақ мамандардың тұрақты өзгерістерге қабілеттілігін, дайындық деңгейінің талаптарына, яғни еңбек нарығының сұранысына қажеттілігін сәйкестендіруге байланысты. Оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін ашу, кәсіби өзін-өзі анықтау және өзін-өзі тану процесін аяқтау, зияткерлік және әлеуметтік икемділік деңгейін арттыру – білім беру үдерісі мен мектеп, ЖОО-ның барлық осы аспектілері білім беру жүйесін жаңғыртуды көздейді. Оқытуды ақпараттандырудың мысалы ретінде курстардың компьютерлік нұсқаларын, оқу процесін визуалды қамтамасыз ету дерекқорларын, виртуалды

зертханалық практикумдарды, басқару жүйелерін және т.б. біріктіретін электрондық оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеу және енгізу болып табылады.

Білім беруді ақпараттандыру жаңа техникалық құралдарды енгізуді, оқыту әдістері мен технологияларын жетілдіруді, оқу процесіне заманауи компьютерлік және телекоммуникациялық жабдықтар мен бағдарламалық құралдарды тартуды көздейді. Кәсіби оқытуда АКТ-ны енгізу және қолдану дидактикалық негізделген, ғылыми ұйымдастырылған, басқарылатын, жүйелік процесс ретінде жүзеге асырылуы керек, соның негізінде оқу ақпаратын ұсыну және өңдеу, дағдылар мен дағдыларды игеру үшін АКТ-ның қуатты әлеуетін іске асыру мүмкін болады, және де оқыту нәтижелерін тиімді бағалау, педагогикалық бағдарламалық құралдарды, жасанды интеллект жүйесін дұрыс пайдалану.

Кәсіптік-техникалық білім берудің кешенді міндеттерін шешу үшін білім беру процесінің тиімділігі мен өнімділігін арттыру, уақыт шығындарын азайту, оқушылар мен мұғалімдердің күнделікті шығармашылық емес жұмысын азайту, педагогикалық өзара әрекеттестікте жеке көзқарасты, интерактивтілікті және сенімді кері байланысты қамтамасыз ету ұсынылады. Осылайша, жаңа технологиялардың әлеуетін іске асыруға, сондай-ақ оларды енгізуге байланысты қиындықтарды жоюға қабілетті ақпараттық орта құрылады.

Жаңа технологияларды әзірлеу информатика мұғалімдерінің кәсіби даярлығын жетілдіруге, мамандарды даярлау сапасын арттыруға, оларды ақпараттық-техникалық құзыреттерді қалыптастыруға ықпал етті.

Ғылыми зерттеу жағдайы информатика мұғалімдерін даярлау барысындағы қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік берді:

– қазіргі қоғамның информатика мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігіне қойылатын талаптарын және олардың дайындық деңгейін үнемі өзгерту;

– жаңа технологияларды енгізу жолында мұғалімдердің біліктілігін арттыру мүмкіндіктері;

– мұғалім тарапынан жалпы және бұзылмайтын барлық ақпарат пен технологияларды техникалық білу объектілерінің өсуі оларды мұғалімдерге толық көлемде ұсыну, оларға өз кезегінде қысқа мерзімде тиісті теориялық материалды ұлғайта алмайды;

– жаңа технологияларды қолдану және осы бағыттағы әдістемелік әзірлемелердің бейтаныс сапасы жағдайында информатика мұғалімін техникалық даярлау-практиканың ақпараттық-білім беру ортасын қалыптастыру.

Информатика мұғалімінің құзыреттілігінің мағынасына жүгінбес бұрын, біз құзыреттіліктің анықтамасын береміз. Құзыреттілік – бұл әр түрлі контексте әр түрлі адамдар кеңінен қолданатын термин, сондықтан ол әр түрлі бағытта анықталады. Мұғалімдердің білімі мен Еңбек өнімділігі – бұл терминді қолданатын екі контекст. Құзыреттіліктер» Құзыретті « педагогикалық білім берудің талаптары болып табылады және мұғалім педагогикалық білім беру бағдарламасын сәтті аяқтау үшін көрсетуі керек дағдылар мен құндылықтарды қамтиды [7, 8].

Құзыреттіліктің кейбір сипаттамалары келесідей:

1. Құзыреттілік осы құзыреттілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін бір немесе бірнеше дағдылардан тұрады.

2. Құзыреттілік жұмыс тиімділігін бағалауға болатын барлық үш саламен байланысты: білім, дағдылар және көзқарас.

3. Тиімділік аспектісімен құзыреттілікті байқауға және көрсетуге болады.

4. Құзыреттер бақыланатындықтан олар да өлшенеді. Құзыреттілікті мұғалімнің жұмысының нәтижелері бойынша бағалауға болады. Құзыреттілікті оқыту бірдей білімді, дағдыларды және көзқарасты қажет етуі мүмкін, бірақ кейбіреулер мұны ескермейді. Кейбір құзыреттер дағдыларға немесе көзқарастарға қарағанда көбірек білімді қамтуы мүмкін, ал кейбір құзыреттер дағдыларға немесе өнімділікке көбірек негізделуі мүмкін.

Кейбір ғалымдар «құзыреттілікті» өнімділікті арттыру үшін қолданылатын білімнің, дағдылардың және мінез-құлықтың жиынтығы немесе біліктілік пен белгілі бір рөлді орындау қабілетінің күйі немесе сапасы ретінде қарастырады.

Ең дұрысы мұғалімдер келесі құзыреттерді қолдануы керек:

1) Сыныпты тиімді басқару, тиімділікті арттыру, тәртіп пен моральды сақтау, топтық жұмысты жеңілдету, жоспарлау, қарым-қатынас, нәтижелерге назар аудару, прогресті бағалау және тұрақты түзетулер енгізу. Позитивті қарым-қатынасты, ынтымақтастықты және мақсатты оқытуды дамыту үшін бірқатар стратегияларды қолдану керек. Уақытты, кеңістікті және қызметті ұйымдастыру, бөлу және басқару оқушылардың тапсырмаларды орындауға белсенді және әділ қатысуын қамтамасыз етуі керек.

2) Пәндік ұғымдарды оқытуда әртүрлі көзқарастарды, теорияларды, «таным тәсілдерін» және зерттеу әдістерін білдіретін тиімді педагогикалық практикалар. Көптеген оқыту және оқыту стратегиялары студенттерді сыни ойлауды дамытуға, мәселелерді шешуге және өнімділікті арттыруға ықпал ететін белсенді оқу мүмкіндіктеріне тартуға көмектесуі керек, бұл оларға оқу ресурстарын анықтау және пайдалану жауапкершілігін алуға көмектеседі.

3) Формальды тесттерді қамтитын тиімді бағалау; викториналарға жауаптар; аудиториялық тапсырмаларды, студенттердің үлгерімі мен жобаларын бағалау және студенттердің не үйренгенін түсіну үшін стандартталған жетістік сынақтары. Оқушыларды өздерінің күшті жақтары мен қажеттіліктерін түсінуге көмектесу және оларды оқу үшін жеке мақсаттар қоюға ынталандыру үшін өзін-өзі бағалау әрекеттеріне тартатын бағалау стратегияларын әзірлеу керек.

4) Технологиялық дағдылар, заманауи білім беру технологияларын қашан және қалай пайдалану керектігін білу, сондай-ақ студенттерді барынша оқыту үшін қолданылатын технологиялардың ең қолайлы түрі мен деңгейі.

Виртуалды оқыту ортасын ұйымдастыру [9, 10]. мәселелеріне А.Н.Богомоллов, Л. А. Дунаева, Э.Г. Азимов, С.С. Куликова, Т.Н. Носкова, Э.Г.Азимовтың жетекшілігімен виртуалды білім беру ортасы интернет – технологияларға негізделген оқыту ортасы деп түсіндіріледі. Виртуалды

ортаның оқыту ресурстары электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер негізінде құрылады, олар «оқу жоспарында немесе оқу бағдарламасында көзделген қашықтықтан оқытудың барлық курстары бар ЖОО-ның құрылымдық ақпараттық-білім беру кеңістігі» болып табылады [11].

Білім беру инновациялары бүкіл әлемді көбірек назар аудартуда және көптеген елдер білім беру мақсаттарында, тәжірибелерінде өзгертуге бағытталған білім беру реформаларына кірісті. Мұндай инновацияларды оқыту процесіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу арқылы пайдалануға немесе қолдауға болады деген үміт кең таралған. Мұндай инновациялар студенттердің оқу тәжірибесін түбегейлі өзгертеді. Инновация оқу процесін және оның нәтижелерін жақсарта отырып, педагогикалық жүйені өзгертеді. Инновацияның мақсаттары арасында оқу – тәрбие іс-әрекетіндегі мотивацияны арттыру, сабақ үшін зерттелетін материалдың көлемін ұлғайту, жеделдетілген оқыту және уақытты тиімді басқару болып табылады. Неғұрлым прогрессивті әдістерді енгізу, оқытудың белсенді түрлерін және оқытудың жаңа технологияларын қолдануда SMART технологиялар инновацияның тұрақты салалары болып табылады. Педагогикалық инновациялар білім беру парадигмаларын ауыстыруды талап етеді. Құзыретті мұғалім үшін тағы бір маңызды компонент-педагогикалық тәжірибе. Озық педагогикалық тәжірибені басқаларға беруге болады, сондай-ақ басқа оқытушылар пайдалана алатындай әдістемелер мен оқыту әдістерінде қолдануы мүмкін, бұл қосымша уақытты қажет етпестен жоғары нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді.

XXI ғасырдың құзыреттілігі қазіргі әлемде бәсекеге қабілетті болу үшін қажетті білім және де дағдылар мен көзқарас ретінде анықталады. Негізгі құзыреттіліктерді оқытуға қосу үшін мұғалімдердің біліктілігін арттыру қайта өңделуі керек. Заманауи мұғалім оқушыларға технологиялық қолдау көрсетілетін оқу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету керектігін және олардың оқуын қолдауға көмектесетін жаңа технологияларды білуі керек.

Оқытудың өнімді моделі кәсіби міндеттердің шешімдерін тәуелсіз шығармашылық іздеуге қабілетті шығармашылық тұлғаны қалыптастыруды қамтиды. Дәл осы сәттен бастап мұғалімнің сыныптағы рөлдері әр түрлі болады. Мұғалім нұсқаушы, тәлімгер рөлін атқара алады, кейде дос бола алады. Сонымен, бұл мұғалім жұмыс істейтін мекеменің мәселесі. Жоғары оқу орындарының оқытушылары нұсқаушы рөлін атқарады, өйткені сабақтар оқушылардың қызығушылықтарын ескере отырып құрылады, бұл оқушылардың сабақтың басынан аяғына дейін толық қатысуын қамтамасыз етеді. Бұл дегеніміз, осы оқу орнындағы мұғалім тек нұсқаулар береді, қалған әрекеттер студенттер жағынан орындалады.

Осылайша, мұғалімнің жалпы қоғамдағы және әсіресе білім беру процесіндегі рөлі өзгереді. Бір нәрсе өзгеріссіз қалуы керек – ол қоғамдағы мұғалім кәсібінің маңызды мәртебесі, мұғалімнің кәсібилігі және жоғары моральдық компасы. Бұған жалпы мемлекеттің және әрбір жеке мұғалімнің бірлескен күш-жігерімен ғана қол жеткізуге болады. Бұл қоғамның табысты дамуы мен мемлекеттің өркендеуінің кепілі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Абдрахманова Б.А. Смарт-технологии в образовании. URL: <http://www.zkoipk.kz/b2/369-conf.html>.
- 2 Скоробогатых И.И., Мусатова Ж.Б. СМАРТ-маркетинг: технологии, инструменты, оценка эффективности // Казанский экономический вестник. – 2015. № 5(19). – С. 92-96.
- 3 Тихомиров В.П. Мир на пути Smart Education. Новые возможности для развития // Открытое образование. Научно-практический журнал. 2011, №3. – С. 4-10.
- 4 Абдрахманова Б.А. Смарт-технологии в образовании. URL: <http://www.zkoipk.kz/b2/369-conf.html>.
- 5 Образование и профессиональное саморазвитие студента в сетевой среде: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2010. – 80 с.
- 6 Комлева Н.В. Модели и инструменты инновационного развития образования в открытой информационной среде: монография. – М.: МЭСИ, 2013. – 199 с.
- 7 Сергеев И.С. Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: практическое пособие. – М.: АРКТИ, 2007. – 132 с.
- 8 Рассказова Ж.В. К вопросу о соотношении понятий «компетенция» и «компетентность» // Молодой ученый. 2014. №7. – С. 536-538. URL: <https://moluch.ru/archive/66/11008>.
- 9 Куликова С.С. Самоорганизация студентов в высокотехнологичной образовательной среде, Информатизация образования: материалы Международной научно-практической конференции. Т. 2. Избр.: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2011. – С.172-176.
- 10 Носкова Т.Н. Психодидактика информационно-образовательной среды: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 171 с.
- 11 Зеер Э.Ф. Саморегулируемое учение как психолого-дидактическая технология формирования компетенции у обучаемых. Психологическая наука и образование. 2004. № 3. – С. 5-11.

ГРНТИ 14.25.09

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКО-ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ ПО БИОЛОГИИ В ШКОЛЕ

А.Қ. Манапова

*Магистрант, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова,
г. Караганда*

Главная задача в современной школе – научить учеников учиться, составлять связи, проводить аналогии между разными науками и предметами, чтобы в дальнейшем у учащегося не возникало проблемы в учении более сложной информации. В процессе обучения каждый учащихся должен достичь определенного достаточно высокого уровня самостоятельности, открывающего возможность справиться с разными заданиями, добывать новое в процессе решения учебных задач.

Ключевые слова: педагогика, биология, школа, обучение, исследовательско-творческая работа.

Процесс формирования у учащихся самостоятельности, тесно связан с решением двух задач. Первая из них заключается в том, чтобы развить у учащихся самостоятельность в познавательной деятельности, научить их самостоятельно овладевать знаниями, формировать свое мировоззрение; вторая – в том, чтобы научить их самостоятельно применять имеющиеся знания в учении и практической деятельности [1].

В основе движений за реформу образования в науке за последние 20 лет – на всех уровнях и во всех дисциплинах – лежит явное смещение целей обучения биологии от учащихся, просто создающих базу знаний научных фактов. Нужно чтобы они развили более глубокое понимание основных понятий в рамках научной деятельности. Например, какая польза от подробных практических знаний о химических реакциях цикла Кребса без более глубокого понимания взаимосвязи между этими химическими реакциями клеточного дыхания и потребностью организма в сборе энергии из пищи?

Компетентностное обучение, с точки зрения решения обозначенных проблем, показательно перспективное, так как образовательная сторона включает в себя проблемный (исследовательский) характер и при этом в процессе – обучение усваивается как предмет. Методисты современной

педагогика подчеркивают, что именно компетентность следствие саморазвития ученика и его личностно-деятельного опыта и есть результат обучения. Так в представлении современных методистов, ученик – не просто активный участник образования, но и элемент обучения – постигший способы освоения личностного опыта [2].

Биология как предмет на первом месте, так как учит обучающихся находить связи между тем, что они изучают в классе, и тем, что они видят в повседневной жизни. Как исследователи в области биологии, мы учим осознавать негативные последствия в живой природе к которым приводят нарушения в связях между живым организмом и окружающей средой. Мы можем преподавать биологию без социального контекста, полагая, что школьники могут устанавливать эти связи самостоятельно. Но школьники моделируют поведение своих преподавателей и следуют их примеру. Если мы интегрируем социальные вопросы в учебную программу по биологии, мы моделируем социальную ответственность за специализацию по биологии и демонстрируем необходимость биологической грамотности для основных знаний.

Именно Выготский был инициатором социокультурного подхода к пониманию когнитивных процессов в развитии ребенка. Он изучил, как социальные и культурные взаимодействия имеют решающее значение для когнитивных функций. Фактически, он полагал, что именно необходимость взаимодействовать и общаться в социокультурном контексте делает умственное развитие ученика интеллектуальным и отличным от познания животных [3]. Зона развития у Выготского выделяет, что обучение является в основном социально опосредованной деятельностью. Эта область определяется как расстояние между «фактическим уровнем развития ребенка, определяемым независимым решением проблем», и более усовершенствованным уровнем «потенциального развития, опосредованного путем решения проблем» под управлением взрослых или в коллаборации с более способными сверстниками, при этом Выготский утверждал, что обучение должно быть более тесно связано с уровнем потенциального развития, чем с уровнем фактического развития [4].

Современный мир – сложное место, и научные проблемы все чаще требуют абстрактных рассуждений о системах, чтобы оценить их сложности. Если подумать о таких проблемах, как предсказание катастрофических последствий пандемии или понимание причин сокращения численности пчел: понимание каждого из них требует от учащихся умения думать о взаимодействии нескольких систем. Сложные системы имеют несколько составных частей и процессов, которые взаимодействуют таким образом, что вызывают возникающие явления. То есть возникающие явления являются результатом самоорганизации агентов в системе таким образом, что их нельзя легко вывести из их индивидуальных действий. Рассмотрим полет птиц клином, эта схема является результатом того, что каждая птица ищет путь наименьшего сопротивления, и ее нельзя предсказать из изучения механики полета отдельных птиц, а скорее можно понять только из изучения их

индивидуальных действий во взаимодействии. К сожалению, несмотря на потребность в системном мышлении, исследования начинают показывать, как трудно учащимся оценить возникающие системы даже с помощью специального направленного обучения. Несмотря на трудности преподавания и изучения сложных систем, подростки способны достичь уровня абстрактного мышления, необходимого для понимания этих сложностей. Кроме того, стоит приложить усилия для продвижения системного мышления, потому что основополагающие научные принципы применимы ко многим областям [5].

Как один из вариантов в формировании у школьников навыков системного мышления является организация исследовательско-творческих работ по биологии. Данные виды работ хорошо показали себя в реализации метода проектов. Включение метода проектов в обучение биологии дает много преимуществ и показывает положительные результаты. Проектная деятельность позволяет обучающимся получить личностный опыт и освоить виды деятельности, необходимые им в будущем. Следовательно, главный результат проектной деятельности – накопление детьми и подростками поведенческих, коммуникативных, организационных и других навыков. Ребята учатся проектировать результат, планировать свою деятельность и деятельность группы, рассчитывать необходимые ресурсы, принимать решения и нести за них ответственность, взаимодействовать с другими людьми, отстаивать свою точку зрения, защищать результаты своей деятельности публично. При этом привлекаются информационные и коммуникационные технологии (ИКТ), прежде всего компьютеры и телекоммуникационные сети, которые могут использоваться в качестве инструментов для развития навыков мышления, современные компьютерные приложения адаптированы или разработаны для облегчения критического мышления и обучения высшего порядка, эти инструменты позволяют учащимся представлять и выражать то, что они знают. На уроках биологии они строят экосистемы и мультимедийные презентации, которые представляют лично значимые знания, привлекая их к осознанному мышлению и обучению высшего порядка. Используются технологии группового обучения, формируется интеллектуальное партнерство между членами группы, активизируется мышление учащегося [6]. Чтобы живое обсуждение было продуктивным, учащиеся должны сосредоточиться на разговоре, например, на планировании проекта, обсуждении проблемы или ее решении. Они будут более интеллектуально сосредоточены, когда будут сотрудничать в создании конечного продукта научного проекта, либо отчета, мультимедийной презентации [7].

Также эффективно показал себя на наших уроках биологии частично-поисковый метод, который предполагает использование заданий, требующих творческого, исследовательского подхода, частичное вовлечение учащихся в процесс поиска.

Проблему формулирует преподаватель, но в процессе изложения темы он постоянно обращается к учащимся с просьбой сформулировать и оценить гипотезы, предложить методы решения задач, дать объяснение и сделать вывод.

Проблемные ситуации, проблемные задачи, можно включать в любую тему уроков биология. В зависимости от содержания учебного материала, психолого-возрастных особенностей учащихся выделяют различные способы создания проблемной ситуации. Например, формулируется проблемная задача: кто же такие грибы? К какой группе организмов их нужно было отнести? А при изучении темы «Стебель» можно включить следующие проблемные задачи: У деревьев умеренных широт за год образуется одно годовое кольцо, но у известного растения среднеазиатских пустынь саксаула в некоторые годы образуется 3, а то и более колец. У тропических растений они могут вообще отсутствовать. Объясните, с чем это связано? Или еще одна проблемная задача по той же теме: У растений кукурузы и подсолнечника срезали верхушки стеблей. Что будет с этими растения, погибнут они или будут продолжать расти? При изучении темы «Насекомые». Почему сильно обеспокоен пчеловод, обнаружив осенью в пчелиной семье трутней? При изучении темы «Пищеварение». Почему возникает изжога при приеме большого количества пищи или при принятии алкоголя? При изучении темы «Птицы». В результате наблюдения установлено, что при ухудшении погоды взрослые стрижи улетают далеко от своих гнезд иногда на 2-3 и более суток. При этом за время отсутствия взрослых птиц их птенцы не погибают от голода и холода. Почему удается выжить птенцам? При изучении темы «Опыление». Почему деревья, растущие на открытых пространствах, вступают в пору плодоношения раньше по сравнению с теми, что растут в лесу?

Подобных исследовательско-творческих заданий (через проблемную ситуацию) по биологии можно привести много, но все они направлены на достижение цели – формирование компетенций у школьников.

Таким образом, можно предполагать, что реализуется основная идея современного обучения – через простые примеры из личного опыта, выработать знание системы того или иного понятия в науке, предмете, умение выделить и сравнить примеры личного опыта и научных понятий, навык подбора ключевых признаков и применения инструментов решения проблемы к любой задаче. Это работа поможет усвоить учащимся простые основы тайм-менеджмента, самоорганизации, проектирования без отрыва от образовательного процесса на уроках биологии, при помощи просто-поставленных задач и упражнений. Можно научить школьника определенным знаниям, навыкам, сформированные компетенции он сможет реализовать в своей жизни.

Литература

- 1 Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – Казань, 2000. – С. 440-441.
- 2 Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.– М. 1995.
- 3 Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Собр. соч.: Т. 3. – М.: Педагогика. 1983. – С. 329.

4 Выготский Л.С. Психология искусств / Общ. ред. В. В. Иванова. 3-е изд. – М.: Искусство. 1986. – 573 с.

5 Подласый И.П. Педагогика: Новый курс. – М., 2000. – С. 210-212.

6 Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся. – М.: «Просвещение», 2008. – 319 с.

7 Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

ҒТАМР 34.31.01

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨСІМДІКТЕР МОРФО- ФИЗИОЛОГИЯСЫН ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

А.Ө. Кеңесбай

Магистрант, Қожа Ахмет Яссауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

А.М. Бостанова

Б.ғ.к., доцент м.а., Қожа Ахмет Яссауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қ.

Бұл мақалада мектеп оқушыларына өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу дағдыларын қалыптастыру барысында қандай әдіс-тәсілдер қолдану ұсынылатындығы және де сол әдістерді қалай іс-жүзінде қолданылу керек екендігі қарастырылған. Жалпы алғанда, өсімдік физиологиясы өсімдік ағзаларының тіршілік әрекетін реттейтін жалпы заңдылықтарды зерттейтін биологиялық ғылым болып табылады. Сондай-ақ, аталмыш ғылым өсімдік ағзаларының минералды заттар мен суды сіңіру процестерін, өсу және даму, гүлдеу және жеміс беру, тамыр және ауамен қоректенуін, тыныс алуын, олардың биосинтезі мен әртүрлі заттардың жиналуын және жиынтығын зерттейді.

Түйін сөздер: өсімдіктер, морфо-физиология, тәжірибелік әдіс, далалық әдіс, тарихи әдіс.

Өсімдік физиологиясы ботаниканың бір бөлігі ретінде XVII ғасырда пайда болды. Өсімдік физиологиясындағы тәжірибелердің басы Я.Б. Ван Гельмонттың өсімдіктерді қоректендіретін тәжірибелерімен қаланды. Бұл термин XVIII ғасырда швейцариялық ботаник Дж.Сенебье өсімдік физиологиясы деп атаған өсімдіктер әлемі туралы бірінші кітапты жазғаннан кейін пайда болды. XIX ғасырда өсімдіктер физиологиясы дамуының негізгі бағыттары жапырақтар мен тамырлардың қоректік мүше ретіндегі маңызын зерттеумен және түсіндірумен байланысты болды; минералды заттардың тіршілігін қамтамасыз ету қажеттілігін белгілеу (Соссюр, Буссенго, Дж. Сакс, Дж. Либиг); өсімдіктерде жануарлардың тыныс алуына ұқсас тыныс алудың ашылуы (Соссюр, Буссенго, В. Пфэффер, В.И. Палладин); зат алмасу мен энергияны зерттеудің басталуы (А.С. Фаминцын). Жасыл өсімдіктердің ғарыштық рөлін негіздеген Фаминцын мен Тимирязев Ресейдегі өсімдіктер физиологиясының негізін салушылар болып саналады [1, 7].

Тіршілік процестерінің сыртқы жағдайларға тәуелділігін аша отырып, өсімдік физиологиясы өсімдік ағзаларының жалпы өнімділігін, қоректік құндылығын, олардың ұлпалары мен мүшелерінің технологиялық сапасын арттырудың техникасы мен әдістерінің теориялық негізін жасайды. Физиологиялық зерттеулер өсімдіктерді олардың қажеттіліктеріне барынша сәйкес келетін топырақ-климаттық жағдайларда ұтымды орналастырудың ғылыми негізі болып табылады.

Өсімдік физиологиясы ботаниканың бір бөлігі ретінде XVII ғасырда пайда болды. Өсімдік физиологиясындағы тәжірибелердің басы Я.Б.Ван Гельмонттың өсімдіктерді қоректендіретін тәжірибелерімен қаланды. Бұл термин XVIII ғасырда швейцариялық ботаник Дж.Сенебье өсімдік физиологиясы деп атаған өсімдіктер әлемі туралы бірінші кітапты жазғаннан кейін пайда болды. XIX ғасырда өсімдіктер физиологиясы дамуының негізгі бағыттары жапырақтар мен тамырлардың қоректік мүше ретіндегі маңызын зерттеумен және түсіндірумен байланысты болды; минералды заттардың тіршілігін қамтамасыз ету қажеттілігін белгілеу (Соссюр, Буссенго, Дж. Сакс, Дж. Либиг); өсімдіктерде жануарлардың тыныс алуына ұқсас тыныс алудың ашылуы (Соссюр, Буссенго, В. Пфеффер, В. И. Палладин); зат алмасу мен энергияны зерттеудің басталуы (А.С. Фаминцын). Жасыл өсімдіктердің ғарыштық рөлін негіздеген Фаминцын мен Тимирязев Ресейдегі өсімдіктер физиологиясының негізін салушылар болып саналады [1, 36 б.].

Фототрофты эукариотты организмдер өсімдіктер физиологиясының зерттеу нысаны болып табылады. Кейінгі жылдардағы өңделген әдістемелік жолдар өсімдіктің тұтас жүйе ретінде жұмыс жасалуының принциптерін түсініп қарастыруға мүмкіндітер береді. Геномның құрылымын, өсімдіктер ДНҚ-сының полиморфизмін, ДНҚ-ның модификация процестерін, олардың ядролық гендерінің экспрессиясына әсерлерін, сонымен қатар өсімдіктер клеткасының реттеуіш жүйелерінің координациясын зерттеулерінде маңызды нәтижелер алынған [2, 45 б.].

Мектептерде өсімдіктер морфофизиологиясын зерттеу бойынша барлық бағдарламаларда өсімдіктер физиологиясы саласындағы соңғы жетістіктерге үлкен көңіл бөлу қажет. Бірақ, сонымен бірге, биология ғылымының осы саласындағы әлемдік жетістіктерге негізделген оқу жоспарлары мен бағдарламаларында өсімдіктер физиологиясының қолданбалы аспектілерін айтарлықтай кеңейту қажет. Мектеп оқушыларының өсімдіктер морфофизиологиясын зерттеу дағдыларын қалыптастыру мақсатында, оларға өсімдіктер морфо-физиологияны эксперименттік тұрғыдан зерттеуге дағдыландыру болып табылады. Өйткені, бұл әдіс өсімдіктер морфофизиологиясын зерттеу саласында ең кеңінен қолданылатын және көпке тараған әдіс.

Физиологтар қолданатын негізгі зерттеу әдісі эксперименттік болып табылады, яғни олар арнайы эксперименттер орнату арқылы өмірлік белсенділік процестерін зерттейді. Физиологтар зерттеудің вегетативті әдісін – арнайы қондырғыларда, жасанды жағдайда өсірілген өсімдіктермен тәжірибе

жасауды кеңінен пайдаланады. Бұл өсімдіктерді жаңбыр мен желден қорғайтын жеңіл өсетін үйлер болуы мүмкін; температура, жарықтандыру, тамырдың қоректену жағдайлары бақыланатын жасанды климаттық зертханалар; және, сайып келгенде, соңғы онжылдықтардың жетістігі – фитотрондар, оларда қоршаған ортаның барлық факторлары – температура, жарықтың қарқындылығы мен спектрлік құрамы, ауаның газ құрамы мен ылғалдылығы, тамыр ортасы қатаң реттеледі [3, 25 б.]. Мектеп оқушыларына өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу дағдысын қалыптастыру барысында, оларға дәл осы эксперименттік зерттеу әдістерін үйреткен тиімді болып табылады.

Әрбір эксперимент алдында оның жоспары жасалады, оған мыналар кіреді: зерттелетін мәселенің жай-күйіне негізделген эксперименттің мақсаты мен міндеттері; гипотезаны немесе бірнеше гипотезаны ұсыну, өзгермелі факторларды таңдау; эксперимент және әдістерді таңдау, тәжірибелер саны; тәжірибелерді іске асыру тәртібі, факторлардың өзгеру реттілігін анықтау; факторлардың өзгеру қадамын таңдау, болашақ эксперименттік нүктелер арасындағы аралықтарды белгілеу; өлшеу құралдарын негіздеу; эксперимент жүргізудің сипаттамасы; эксперимент нәтижелерін өңдеу және талдау әдістерін негіздеу.

Бақыланатын жағдайларда жұмыс істей отырып, экспериментатор белгілі бір процестің қалай жүретінін, оның қалай реттелетінін, өсімдіктің әлеуеті қандай екенін, олар қалай қамтамасыз етілгенін және өсімдік ағзасының тіршілік ету құпияларына жарық түсіретін басқа мәселелерді зерттеу үшін тураланған өсімдік материалын ала алады. Вегетациялық тәжірибенің деректері табиғи жағдайда – далада тексерілуі керек. Сондықтан физиологтар далалық әдісті де қолданады.

Оқушыларға өсімдіктер морфо-физиологиясына зерттеу жұмыстарын жасауға дағдыландыру барысында далалық тәжірибе әдісін үйретудің өзіндік маңызы зор. Далалық тәжірибені жоспарлау-бұл зерттеу міндеттері мен объектілерін анықтау, эксперимент схемасын жасау, жер учаскесін және далалық тәжірибенің оңтайлы құрылымын таңдау. Далалық тәжірибенің өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу жұмыстарындағы негізгі ерекшелігі бұл әдісте мәдени өсімдік топырақ, климат және агротехникалық жағдайлардың барлық жиынтығымен бірге зерттелетіндігінде. Тек далалық тәжірибе егін мен оған әсер ету құралы арасында байланыс орната алады. Далалық тәжірибе теориялық зерттеулердің қорытындыларын және практикалық бақылауларды жалпылауды қолдайтын, өнімділікті арттырудың жаңа құралдарын – агротехникалық әдістерді, жаңа сорттарды, тыңайтқыштарды және т.б. кеңінен енгізу үшін жеткілікті сенімді негіз бола алады [4, 48 б.].

Алайда, кейде қаншалықты кең эксперименттік материал болса да, бұл процестің даму тарихына, эволюцияға жүгінбей, белгілі бір процестің мәнін, оның ішкі ұйымдастырылуын түсіну мүмкін емес. К.А. Тимирязев физиологияға эволюциялық тәсілді енгізу, диалектиканың негізгі ережелері мен заңдарын қолдану үшін қызу және дәйекті күрес жүргізді. Сондықтан физиологтар өз зерттеулерінде тарихи әдісті кеңінен қолдануына байланысты

мектеп оқушыларына өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу дағдыларын қалыптастыру барысында, аталмыш әдісті де үйретудің маңызы жоғары болып табылады [5].

Тарихи әдіс-хронологиялық реттілікте объектілердің пайда болуын, қалыптасуын және дамуын зерттеуге негізделген зерттеу әдісі. Тарихи әдісті қолдану арқылы мәселенің мәнін терең түсінуге қол жеткізіледі және жаңа объект бойынша неғұрлым негізделген ұсыныстарды тұжырымдау мүмкіндігі пайда болады. Тарихи әдіс объектілердің дамуындағы қайшылықтарды, технологияның даму заңдылықтары мен заңдылықтарын анықтауға және талдауға негізделген.

Өсімдіктер физиологиясы биохимия, биофизика, цитология және агрономия ғылымдарының жетістіктеріне сүйенеді. Бұл ауылшаруашылық өндірісі үшін үлкен маңызға ие. Физиологияның мақсаты-өсімдік организмдерінің өмірлік процестерінің заңдылықтарын біле отырып, оларды басқару тәсілдерін анықтау, жақсы өнім сапасы бар жоғары өнімді өсімдіктерді өсірудің оңтайлы жағдайларын таңдау. Сондықтан, К.А. Тимирязевтің айтуынша, Өсімдіктер физиологиясы ұтымды егіншіліктің негізі болып табылады. Жоғарыдағы берілген мәліметтерге сәйкес, мектеп оқушыларын өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу дағдыларын қалыптастыру барысында тәжірибелік әдіс, далалық әдіс және тарихи әдіс секілді әдістерді пайдаланып, оқушылардың бойында зерттеуге деген құштарлық пен оны орындауға деген дағдыларды қалыптастыруға болатыны көрінеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Атабаева С.Ж. Өсімдіктер физиологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 292 б.
- 2 Фомичев Е. Е., Порохина Е.В. Физиология растений: учебная полевая практика: учебно-методическое пособие. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2010. – 140 с.
- 3 Методы исследований в физиологии и биохимии растений: краткий курс лекций. – ФГБОУ ВПО «Саратовский ГАУ». – Саратов, 2015. – 61 с.
- 4 Борисова Г.Г., Киселева И.С., Некрасова Г.Ф., Фирсов Н.Н., Храмова Е.В. Физиология растений и микробиология. Издательство Уральского университета. – Екатеринбург, 2006. – 65с.
- 5 <http://www.bibliotekar.ru/arh/7-1-zemldelie/150.htm>.

ҒТАМР 14.25.09

ОҚУШЫЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЗЕРТТЕУ ӘДІСІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ

Е.Н. Қаржаубай

*Магистрант, Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті,
Шымкент қ.*

Ж.С. Сихынбаева

П.ғ.к., доцент, Мирас Университеті, Шымкент қ.

Демократиялық қоғам шынайы құндылық бағдарлау жүйесін, қарым-қатынас пен мінез-құлықтағы адамгершілік көзқарастарды иеленетін адамның өмірі мен тәрбиесінің рухани негіздерін қалпына келтіруді қажет ететіні мойындалды. Оқушыны экологиялық тәрбиелеудің негізгі мәні: олардың адам мен табиғаттың өзара байланысы мен өзара тәуелділігін түсінуінде, әлемдегі экологиялық жағдайдың өзгеруіне оң әсер етуге дайындығы мен ұмтылысын қалыптастыруда.

Түйін сөздер: білім алушы, экскурсия, әдістеме, тәжірибиелік, тәрбие.

«Экология» терминін 1866 жылы неміс ботанигі, Йена университетінің профессоры Эрнст Геккель (1834-1919) организмдердің бір-бірімен және қоршаған ортамен байланысын зерттейтін биология бөлімінің атауы ретінде ұсынған. «Әмбебап морфология» (1866) атты еңбегінде ол былай деп жазды: «Экология – бұл табиғат экономикасын білу, барлық тіршілік иелерінің қоршаған ортаның органикалық және бейорганикалық компоненттерімен, соның ішінде жануарлар мен өсімдіктердің бір-бірімен байланыста болатын антагонистік және антагонистік емес қатынастарымен байланысын зерттеу» [1].

Тәрбие әрқашан адамның санасы мен сезіміне әсер ету процесі бар. Экологиялық тәрбие табиғатты сезімтал қабылдауға, оған эстетикалық көзқарасқа бағытталған. Осыған байланысты тәрбиешінің оқушылармен қарым-қатынасының басында сезімдерді тәрбиелеуді көздейтін экологиялық білім берудегі психологиялық процестің кезеңдерін анықтау, содан кейін оларды табиғи қабылдауды жаңа бағалауға дайындау әдістемелік маңызды құбылыстар, оларды танымдық процеске қосу, оқушылардың қызығушылықтарын анықтау және қалыптастыру, олардың негізінде мінез-құлық мотивациясы жүреді және оның практикалық іс-әрекетке деген тұрақты қажеттілігіне айналады.

«Экологиялық тәрбие» термині педагогика ғылымында салыстырмалы түрде жақында пайда болды, бірақ адам мен қоршаған ортаның, табиғаттың

өзара әрекеттесу мәселесі педагогикалық ойдың бүкіл тарихында әртүрлі көзқарастардан қарастырылды. Экологиялық тәрбие идеяларының өзектілігіне байланысты білім беру мен тәрбиелеу процесін адамның жеке басының тұтастығы, адам мен Табиғат бірлігі, қоғам мен ғарыш тұрғысынан қарастыруға деген ұмтылысты білдіретін бірнеше ғасырлардағы педагогикалық ілімдер арқылы қызыл жіптен өткен білім берудің табиғи және мәдени қабілеттілігі идеялары ерекше маңызға ие. (Я.А. Коменский, Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, А.Дистервег және басқалар) [2].

Зерттеудің бірінші ережесі келесі белгілі бір аспектілермен сипатталатын экологиялық білім ұғымын анықтау болып табылады:

1. Экологиялық тәрбие табиғатты қорғау жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде ғана емес, сонымен қатар біздің өркениет дамуының болашақ кезеңінің міндеттерін шеше алатын тұлғаны қалыптастырудың қажетті құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Экологиялық тәрбие – бұл оқушыны тәрбиелеудің жалпы жүйесінің ажырамас бөлігі, сондықтан оның мәнін қарастыруға қазіргі білім беру жағдайындағы негізгі мақсаттарды, мән мен қайшылықтарды, қазіргі уақытта қажетті бағыттар мен тәсілдер туралы педагогикалық ғылымның тұжырымдарын анықтауға, сондай-ақ отандық педагогикалық теориялардың кейбір постулаттарын қайта қарауға негізделген тәрбие теориясының жалпы тәсілдері қолданылады.

2. Қоғамды ізгілендірумен тікелей байланысты тәрбиенің жаңа парадигмасы мектеп оқушысы тәрбие процесінде білім беру объектісі ретінде де, субъектісі ретінде де әрекет етеді деген ережелерді қамтиды. Экологиялық тәрбиенің мәні оның әлеуметтік функцияларды, «адам – адам», «адам – қоғам», «адам – табиғат» қатынастарында жүзеге асыратындығында.

3. Экологиялық тәрбие жан-жақты. Ол тәрбиенің басқа түрлерін синтездейді: адамгершілік, құқықтық, экономикалық, еңбек, эстетикалық, осылайша тұлға дамуының барлық аспектілерін біріктіреді [3].

Қарастырылған тәсілдер негізінде экологиялық тәрбие оқушылардың микро және макро ортасында зияткерлік және рухани мәдениетін еркін дамытуға ықпал ететін әлеуметтік – мәдени құбылыс ретінде, оқушының ғылыми дүниетанымын, табиғатпен, қоғаммен, өзімен қарым-қатынасындағы қатынастар жүйесі мен құндылықтар жүйесін қалыптастыру процесі ретінде анықталады. жердегі тіршілікті сақтау жөніндегі саналы қызметке бағытталған қазіргі және болашақ ұрпақ үшін.

Экологиялық тәрбие оқушының әлем, табиғат, оған деген қарым-қатынас туралы түсініктерін байытып, оқушылардың мүмкіндіктері мен олардың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін ескере отырып, оларға тиімді күш бере отырып, кәсіби және өмірлік жоспарларды анықтауға ықпал етуі керек [4].

Балалардың қосымша білімінің маңызды айырмашылығы-оның мазмұны, ол оқу процесінің мәнін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл көбінесе оқытуда емес, оқыту арқылы жүзеге асырылатын тәрбиеде және тәрбиелік бағыттағы арнайы бағдарламаларда (жеке, топтық, бұқаралық) көрінеді.

Білім берудің гуманистік сипаты, жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығы, жеке тұлғаның еркін дамуы, білім берудегі еркіндік пен плюрализм қосымша білім беру мекемелерінің жаңа миссиясын анықтады, өйткені бұл мақсаттарға негізінен мектептен тыс жүзеге асырылатын тәрбие процесі арқылы қол жеткізуге болады [5].

Қазіргі уақытта экологиялық білім адам қызметінің әсерінен болатын қоршаған ортаның жағымсыз өзгерістерімен байланысты ерекше өзектілікке ие болуда. Адамзат өркениетінің болуы және оның одан әрі дамуы «адам – табиғат» жүйесінде сапалы жаңа қатынастардың қалыптасуы жағдайында ғана мүмкін болады. Бұл қатынастарды тек отбасында тәрбиелеу, жалпы орта, орта арнайы және жоғары білім беретін мекемелерде экологиялық білім беру арқылы қалыптастыруға болады. Экологиялық білім мен ағарту мүмкіндігінше ертерек басталып, гуманитарлық, жаратылыстану және техникалық компоненттердің синтезі болуы керек.

Экологиялық білім берудің мақсаты келесі міндеттердің бірлігінде шешілуіне қарай қол жеткізіледі:

1. Білім беру – қазіргі заманның экологиялық проблемалары және оларды шешу жолдары туралы білім жүйесін қалыптастыру;

2. Тәрбиелік – экологиялық тұрғыдан дұрыс мінез-құлық пен іс-әрекеттің, салауатты өмір салтының мотивтерін, қажеттіліктері мен әдеттерін қалыптастыру;

3. Дамыту – өз жерінің қоршаған ортасын зерттеу, бағалау және жақсарту жөніндегі зияткерлік және практикалық дағдылар жүйесін дамыту; қоршаған ортаны қорғау жөніндегі белсенді қызметке ұмтылысты дамыту: зияткерлік (экологиялық жағдайларды талдау қабілеті), эмоционалдық (табиғатқа әмбебап құндылық ретінде қарау), адамгершілік (ерік пен табандылық, жауапкершілік) [6].

Экологиялық тәрбиені практикалық іске асыру.

Кейбір сабақтарда қолданылатын сараланған тәсіл элементтері бар тұлғаға бағытталған оқытудың қолданылатын принциптері оқушылардың экологиялық жұмысқа және басқа да байланысты пәндерге деген қызығушылығын тудырады.

Экологиялық тәрбие мен оқыту бағдарламасы кезең-кезеңімен даму қағидаты бойынша құрылған. Алдымен теориялық материал зерттеледі, содан кейін ол жүйеленеді және қорытындыланады, оны студенттер тәжірибеде, ғылыми зерттеулер мен басқа да практикалық іс-шаралар кезінде қолданады. Мұндай жүйелі жұмыс оқушыларды экологиялық мәдениетке тартуға ықпал етеді [7].

Теориялық материалды зерттеу дәріс түрінде құрылған. Дәріс соңында оқытушылар оқытушыға проблемалық сипаттағы сұрақтар қояды. Содан кейін әңгіме барысында мектепте және өмірде алған білімдерін пайдалана отырып, өзекті мәселелерді шешіп, зерттеу жұмыстарының тақырыптарын белгілейді.

Білімді жалпылау ойын-сауық түрінде жүреді (ойындар, викториналар, эстафеталар, конкурстар). Жалпылау кезеңінде балалар алынған ақпарат

негізінде табиғи және антропогендік апаттар картасын жасайды, онда осы табиғи апаттар аймақтары арнайы белгілермен белгіленеді.

Келесі кезеңде балалар алған білімдерін тәжірибеде қолданады. Бұл кезең қоршаған әлемді тануда, туған табиғаттың проблемаларын түсінуде және балалар оған түрлі рейдтер мен экскурсиялар барысында, сондай-ақ зерттеу жұмыстары кезінде бере алатын мүмкін көмекті түсінуде маңызды болып табылады [8].

Экскурсиялық және зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру: күндізгі жорықтар – «Жайлаукөл» ұлттық паркінің аумағы бойынша экскурсиялар, Шардара су қоймасының жағалауын қоқыстардан тазарту, көлдердің жай-күйін бақылауды ұйымдастыру. Суық, оз. Нугуш ауылы ауданында жылы (гидрометриялық, биологиялық, химиялық), демалыс орнын жайластыру, Нугуш ауылының аумағында табиғатты қорғау аншлаптары мен парақшаларын орналастыру, гидростанцияға экскурсия, «Жайлаукөл» ұлттық паркінің өлкетану мұражайына экскурсия [9].

Білім алушылар білуі керек: экология дегеніміз не және ол не зерттейді, Қазақстан Республикасы Қызыл кітабы мен сирек кездесетін жануарлары туралы, аймақтағы, республикадағы, елдегі экологиялық жағдай туралы, экологиялық апат ұғымы, ластану көзі ұғымы, су ортасының ластану көздері туралы, Қоршаған ортаны ластанудан қорғау жолдары туралы.

Білім алушылар компас және жергілікті белгілер бойынша жер бедерін бағдарлай білуі, экологиялық білімнің әртүрлі көздерімен жұмыс істей білуі, су қоймасы мен көлдің жай-күйіне қарапайым бақылаулар жүргізе білуі, су ортасының ластану көздерін айқындай білуі, қарапайым табиғат қорғау іс-шараларын жүзеге асыра білуі, жәндіктерге бақылау жүргізе білуі және өсімдіктерді анықтай білуі тиіс.

Жазғы лагерь кезінде оқушылармен осындай қарқынды мақсатты жұмыс оң нәтиже береді. Сонымен қатар, зерттеу жұмысы үшін қолайлы жағдайлар жасалады.

Тиімділік:

Табыс факторлары – бұл экологиялық жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін нақты белгілеу.

Оқушылардың табысты қызметін қамтамасыз ету шарттары:

- оқытушылардың талаптарының бірлігі;
- педагогикалық процестің барлық қатысушыларымен (білім алушылармен, оқытушылармен, ата-аналармен, әкімшілікпен) өзара түсіністік;
- мұғалімнің беделі [10].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Сайфуллина Н.М. Табиғат, ғылым және туризм: «Башқұртстан» ҰК 25 жылдығына арналған Бүкілресейлік ҚКП материалдары. – Уфа: «Гилем». 2019. – 161 б.

2 Миркин Б.М., Наумова Л.Г. Башқұртстанның өсімдіктер экологиясы. – Уфа: «Китап», 2010.

3 Тихонов А.В. Ресей өсімдіктері. Қызыл кітап. – М.: Росман, 2020. – 171 б.

4 Чередниченко И.П. Экология. 6-11 сыныптар сыныптан тыс іс-шаралар, оқушылардың зерттеу қызметі. – В.: «Мұғалім», 2020. – 131 б.

5 Кусябаява Р.Р. Балада шығармашылық тұлғаны қалай тәрбиелеу керек. Тұжырымдаманы, бағдарламаларды және үлгілі сабақтарды әзірлеу жинағы. – Уфа: БИРО, 2008. – 125 б.

6 Булаев М.А. Далалық туристік лагерьлерді ұйымдастырушылық-қаржылық қамтамасыз ету және қауіпсіздігі: практикалық нұсқаулық. – Ханты-Мансийск, 2015. – 194 б.

7 Степанчук Н.А. Экология, 7-8 сыныптар: Жануарлар экологиясы бойынша семинар. Адам экологиясы бойынша семинар. – Волгоград: Мұғалім, 2019. – 183 б.

8 Степанчук Н.А., Прилипко Н.И. Жалпы экология бойынша практикум, 9 сынып. – Волгоград: Мұғалім, 2019. – 208 б.

9 Вавилина Е.М. Мектептегі экологиялық тәрбие. 5-9 сыныптар: ойындар, Мерекелер, конкурстық бағдарламалар, тақырыптық кештер, әңгімелер. – Волгоград: Мұғалім, 2018. – 109 б.

ҒТАМР 14.25.07

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Л.М. Кыдыралина

*Қауым.проф.м.а., PhD-доктор, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Семей қ.*

Ж.Б. Қалкенова

Магистрант, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

Бұл мақалада оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауының психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады. Автор оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдеріне саралау жасайды. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай сыни тұрғыдан ойлауды дамыту арқылы оқушылардың ынтасын арттыруға ерекше көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: инновация, ойлау, технология, сыни ойлау технологиясы, рефлексия, сыни тұрғыдан ойлау.

Жаңартылған орта білім беру жүйесі білім алушылардың білімін жетілдіруге және кеңейтуге жаңа көзқарасты талап етеді. Бұл жағдайда сыни ойлауды меңгеруге ерекше талап қойылады. Қазақстан Республикасының білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Мектептер кең ауқымды дағдыларға: білімді функционалды және шығармашылық қолдануға, сыни тұрғыдан ойлауға, зерттеу, АКТ қолдану, қарым-қатынастың әртүрлі әдістерін қолдану, топта және жеке жұмыс істей білу, проблеманы шешу және шешім қабылдау. Сол құжатта жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алудың негізгі талаптары сипатталған: «студент оқудың бес нәтижесін көрсетуі керек: зерттелетін саланы білу және түсіну; кәсіби деңгейде қолдану, дәлелдер құрастыру және мәселелерді шешу; ақпаратты жинау және түсіндіру; ақпаратты, идеяларды, шешімдерді жеткізу; өздігінен білім алу дағдылары». Одан әрі бағдарлама авторлары өмір бойы білім беру жүйесін құруға кедергілер тудыратын білім берудің әртүрлі деңгейлерінде алынған негізгі дағдылар мен құзыреттер жиынтығындағы бар айырмашылықтармен және сәйкессіздіктермен келіседі [3].

Әр оқушыны немесе студентті жасына, деңгейіне және басқа жағдайларға қарамастан сыни тұрғыдан ойлауға үйретуге деген ұмтылыс білім берудің мақсаты болып табылады. Бірақ білім беру шыңына тек ойлау мәдениетін немесе таным әдісін қою дұрыс емес. Маңызды фактор-тәжірибе, когнитивті

бұрмаланулар және оған ғана тән басқа да қасиеттер бар ойлаушы тұлға. Осылайша, білім беру идеалының үш негізгі компонентін ажыратуға болады:

- Білім алушыларға жеке тұлға ретінде құрмет;
- Өзін-өзі қамтамасыз ету;
- Ересек өмірге дайындық [5].

«Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясы ХХ ғасырдың аяғында АҚШ-та жасалған (Чарльз Темпл, Джинни Стил, Кертис Мередит). Ол ұжымдық және топтық оқыту тәсілдерінің, сонымен қатар ынтымақтастық, дамыта оқыту технологияларының идеялары мен әдістерін синтездейді; ол жалпы педагогикалық, шамадан тыс. Ол 1997 жылы Қазақстанда пайда болды.

XXI ғасырдың үшінші онжылдығында Қазақстан әлемнің дамыған елдерінің қатарына қосылуды көздеп отыр, соған байланысты әлеуметтік жаңғыртудың жаңа ауқымды міндеттерін қойып отыр.

Қазіргі білім беру тұжырымдамасы оқушыларға дайын білімді беруге емес, сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыруға, білімді өз бетінше меңгеру қабілетін дамытуға бағытталған.

Сыни тұрғыдан ойлаудың негізгі белгілерін немесе сипаттамаларын Д.Дьюи, Б.Блум, Д.Халперн, П.Бонни және т.б. ұсынған.

Мектепке дейінгі жаста ойлау негізінен көрнекі түрде болады. Бала ойыншықтарды пайдалану арқылы талдауды дамытады. Жеті жасқа дейін мектеп жасына дейінгі балалар тек көрнекі үлгілерде ойлайды және әлі ұғымдарды меңгермейді. Ал одан әрі есейген сайын абстрактілі ойлау дамиды. Жеке қабылданған балада дербестік, икемділік, ойлау жылдамдығы сияқты танымдық әрекеттер қалыптаса бастайды. Тәуелсіздік – жаңа сұрақ қойып, оны өзіңіз шеше білу. Ойлаудың икемділігі көздеген жолды өзгерту қабілетінде жатыр. Ой ұшқырлығы – өте қысқа мерзімде шешім қабылдау. Ойлаудың осы немесе басқа түрі болмаса, біздің шындықты қабылдауымыз соншалықты терең және жан-жақты болмас еді. Д.Галперн былай деп жазады: «Сыни тұрғыдан ойлау – бұл қажетті түпкілікті нәтиже алу ықтималдығын арттыратын когнитивтік әдістерді немесе стратегияларды қолдану. Есептерді шешуде, қорытынды жасауда, ықтималды бағалауда және шешім қабылдауда қолданылатын ойлаудың бұл түрі. Сонымен бірге ойшыл белгілі бір жағдайға және шешілетін мәселенің түріне негізделген және тиімді дағдыларды пайдаланады» [2]. Ойлау түрлерінің жіктелу теориясын біле отырып, оқыту шеберлігін меңгере отырып, өз сыныбыңызға арнайы қажетті оқыту әдістерін қолдану маңызды. Педагогикалық әдебиеттерде «оқыту әдісінің» рөлі мен нақты тұжырымдамасына қатысты ортақ пікір жоқ. Бірақ білім берудің табысты болуы осыған байланысты. Педагогика мен психологияның байланысы айқын.

Себебі бұл әдістемені таңдай отырып, біз тыңдаушылардың ішкі белсенділігі, дербестік дәрежесі, шығармашылық қабілеттерінің көрінісі сияқты критерийлерден бастаймыз. Зерттеулер көрсеткендей, белсенді сабақтарда студенттер көбінесе материалды барынша толық және өздеріне тиімді меңгереді. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын белсенді оқыту әдістерінің бірі – диалог. Диалог белгілі бір мәселені шешу жолдары туралы

еркін пікір алмасуға ықпал етеді. Мысалы, Д.Клюстер сыни тұрғыдан ойлауды сипаттауда бес негізгі тармақты белгілейді:

1. Сыни тұрғыдан ойлау – өз бетінше ойлау жеке сипатқа ие болғанда ғана болады;

2. Ақпарат сыни тұрғыдан ойлаудың соңғы нүктесі емес, бастапқы нүктесі;

3. Сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар қоюдан және шешімін күткен мәселелерді нақтылаудан басталады;

4. Сыни тұрғыдан ойлау нанымды пайымдауға ұмтылады;

5. Сыни тұрғыдан ойлау – әлеуметтік ойлау. Әрбір ой басқалармен бөліскенде сыналады, шындалады [3].

Әдістемелік деңгейде сыни тұрғыдан ойлауға үйрету технологиясы – бұл нақты мазмұнына қарамастан оқу іс-әрекетінің түрлері бойынша әдістемелік әдістерді біріктіретін әдістемелер мен стратегиялар жүйесі. Негізгі үлгі сыныптарды құрудың белгілі бір логикасын белгілеп қана қоймайды, сонымен қатар нақты әдістемелік әдістерді біріктіру ретін, тәсілдерін белгілейді [5]. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясы көптеген технологиялардың әзірлемелерін қорытындылайды: ойлау және коммуникативті дағдыларды қамтамасыз етеді және дамытады, өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады. Дегенмен, сыни тұрғыдан ойлауды дамытуға тек әдістемелік әдістер ғана қабілетті емес. Ол үшін мұғалімнің өзінің қызығушылығы маңызды. Ол біраз күш салуды қажет ететін оқуды жаңарту үрдісіне дайын болуы керек. Бұл қабілеттілік қазіргі мұғалімге қойылатын басты талаптардың бірі болып табылады.

Педагогикалық үрдісті құру мен іске асыруда жаңа педагогикалық технологияларды қолдану оқу үрдісінің әр компоненті мен кезеңінің қатаң негізділігімен болжамды түпкілікті нәтижеге мақсатты түрде көшуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Аубакирова Р. Педагогикалық зерттеу әдістемесі: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2016. – 175 б.

2 Білім беру кеңістігіндегі цифрлық педагогика = Цифровая педагогика в образовательном пространстве: оқу құралы: учебное пособие / ҚР БҒМ.– Алматы: «Бастау», 2020. – 388 б.

3 Грудзинская Е.Ю., Мариико В.В. Активные методы обучения в высшей школе. Учебно-методические материалы по программе повышения квалификации «Современные педагогические и информационные технологии» 2007. – 182 с.

4 Халперн Д. Психология критического мышления Д. Халперн. – СПб.: Питер. – 2000. – 512 с.

5 Хакимова Т. Инновационные методы обучения информатики. МОН РК. – Алматы: NURPRESS, 2020.– 169 с.

6 Мирсеитова С. Мұғалім философиясының қалыптасуы мен дамуы: гуманистік парадигма. – Қарағанды, 2012.

7 Таубаева Ш.Т., Мұратбаева Г.А., Жиенбаева С.Н. Педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістері: Оқулық. – Алматы: 2017. – 201 б.

ҒТАМР 14.01.07

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

А.Қ. Джумадилова, Л.Е. Қасымова

Педагогика пәнінің оқытушылары, Абай атындағы Жамбыл гуманитарлық жоғары колледжі, Тараз қ.

Ыбырай Алтынсарин есімі қазақ балалары үшін мектеп ашқан ұлы ағартушы, орыс әдебиеті классиктерінің балаларға арнап жазған шығармаларын қазақ тіліне аударған аудармашы ретінде ғана емес, қазақ жазба әдебиеті тарихында тұңғыш прозаик ретінде екенін жазылған. Мақала мазмұны жағынан Ыбырай әңгімелері өз заманының келелі мәселелерін қамтиды. Оның шығармалары жас ұрпақты мейірімділікке, адалдыққа, ізеттілікке, ақылдылық пен білімділікке, т.б. ізгі қасиеттерді үйретуге шақырады.

Түйін сөздер: отбасы, адамгершілік, тәрбие, оқыту.

Біз келешекте қуатты мемлекет, зиялы қоғам құрамыз десек, дәл бүгін бесікте жатқан бөбектерді, балабақшада жүрген балдырғандарды, мектеп шәкірттерін тектілікке, инабаттылыққа, имандылыққа тәрбиелеуді қазіргі уақыттың міндеті, талабы деп қарауымыз керек. Осы талап пен міндеттерді орындалудағы ең бір пәрменді құрал-оқу, тәлім-тәрбие жұмыстарында халықтық құндылықтардың алтын мұрасын пайдалану. Қазіргі таңда білімнің басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, кәсіби құзыреттілігі жоғары, жаңаша ойлайтын шығармашылықты мамандар даярлау және жасампаз іс әрекетті қалыптастыру. Олай болса, тарих көшінде өзіндік орны бар айрықша зиялы қауым өкілдерінің ұрпақ тәрбиесі туралы мәселелер ауқымындағы ой пікірлерін зерделеу, сипаттау, таразылау, жинақтау, оларды қоғамдық іс-тәжірибе шеңберіне енгізу.

Әр заман, тарихи әр кезең әлеуметтік құбылыстар өзінің дарынды өкілдерін жарыққа шығарып отыратыны мәлім. Олар елдің мұң-мұқтажын көре біліп, халқының сол мұқтажына перзеттік махаббаттын арнаған, туған халқының игілігі үшін бар күш-жігерін жұмсаған ардақты азамат ретінде халық тарихынан орын алып отырған. Мұндай азаматтардың игілікті дәстүрлері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, елдің тарихи, мәдени өміріне елеулі ықпал етіп келген.

Қазақ халқының тарихында аса көрнекті орын алған сондай тұлғалардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол жаңашыл, дарынды ағартушы ғана емес,

халқымыздың теңіздей толқып тасыған інжу – маржан жырларын жақсы біліп, еңбегіне арқау еткен. Ауыр заманда білім алып, ат жалын тартып мінгесін-ақ Ыбырай Алтынсарин білім ұранын көтерді. Елді қорлықтан құтқаратын, игілікке бастайтын тек білім деп есептеді. Сондықтан да, «Тұңғыш дала қоңырауы атанған» Ы.Алтынсарин шығармалары оқушы бойына адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда маңызы зор туынды екені сөзсіз.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы-педагог. Ы.Алтынсарин педагогикасының мұраларының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым-қатынасы, жастарды еңбекке баулу.

Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе, қазақтың мәдениетін, өнерін терең білетін, ақыл-парасаты жоғары, сөзге шешен, елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды. Ыбырай бала жастан халықтық педагогикадан алған тәлім-тәрбиесін, үлгі-өнегесін көңіліне түйгендерін оқу ағарту істері арқылы қазақ балаларының бойына сіңдіре білді. Ы. Алтынсариннің ұлттық эстетикалық тәрбие проблемаларын қозғайтын арнайы еңбектерін жазып қалдырмағаны белгілі, бірақ Ы. Алтынсариннің ұлттық– эстетикалық тәрбиеге қатысты оның педагогикалық қызметінен көрініс тапты. Ы. Алтынсарин шығармалары халқымыздың салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптарын сипаттайтын этнографиялық мәнде келеді. Ы.Алтынсарин жастарды оқу-білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады.

«Бір аллаға сыйынып, Кел, балалар, оқылық, Оқығанды көңілге Ықыласпен тоқылық!» – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан , өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым-білімге мін бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді. Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей-жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. Өнерді үйрен, үйрен де жирен деп санаған халқымыз ұл қыздарының оң қолынан өнер тамған шебер болуына да мән берген.

Ы.Алтынсарин өзінің төл туындыларында тәрбиелік, нақыл-насихаттық мәніне ерекше көңіл аударып отырды. Сол арқылы жас буынды адамгершілік пен ізгілікке, еңбек пен зейінділікке, өнер-білімге баулуды көздейді. Ол ел жұртқа қажет білім мен өнерді игерудің төте жолы тұрақты мектептер арқылы жүзеге асады деп санады. Ы. Алтынсарин қызметінде балаларды оқыту мен тәрбиелеу жұмысы ерекше орын алады. Мектептегі оқыту мен тәрбие процесін жүргізуші мұғалім деп таниды. Ы.Алтынсарин надандықтың зиянын, ғалымның қоғамдық маңызын түсіндіреді.

Шығармаларында оның өнерге деген ықылас – ілтипаты анық байқалады. Өзінің өлеңдері мен әңгімелері арқылы жастарды табиғаттың әсемдігін, адам сезімін қабылдап, түсіне білуге тәрбиелейді, оның өлеңдері мен ғибрат

әңгімелері жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ. Ол аймақта мектептер мен кәсіптік училищелер ашу арқылы жалпы және кәсіптік білім беру ісінің негізін қалады.

*Сиса көйлек үстінде,
Тоқуменен табылған.
Сауысқанның тамағы,*

Шоқуменен табылған, – деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады. Мектеп– қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын.

Ы.Алтынсарин – қазақтың салт-дәстүрін зерттеумен айналысқан ғалым этнограф.

Сонымен Ыбырай өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқының жаңа буынын тәрбиелеп, олардың озық мәдениетті елдерден үлгі ала отырып, білімді де саналы азамат болып жетілуіне айтарлықтай үлкен үлес қосты. Ыбырайдың бұл тарихи қызметі кезінде өзінің замандас достары Н.И. Ильминскийдің, А.А.Мазохиннің, Ф.Д.Соколовтың, А.В.Васильевтің, А.Е.Алекторовтың, Ғ.Балғымбаевтың естеліктерінде жылы ілтипатпен аталып жоғары бағаланды. Алайда ұлы ағартушының сан қырлы педагогикалық, ғылыми зерттеулері, сондай-ақ өлеңдері мен прозасы, аудармалары біздің заманымызда ғана терең зерттеліп, өзінің тиісті, әрі байсалды бағасын алды. Қоғамдық ой-сананың дамуына өзіндік үлес қосқан ұлы тұлғалардың қатарында Ыбырай Алтынсарин есімі де тұрады.

Ұлы ғалым – педагог Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» және «Таза бұлақ» деген оқу-әдістемелік еңбектері қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында аса зор оқиға болып бағаланады. Болашақ ұрпақтың ақыл ойы мен жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік, эстетикалық еңбек дағдылары мен қасиетін тәрбиелеудің негізі болып есептеледі. Жеке тұлғаны оқу мен өнерге, мәдениетке, адамгершілікке тәрбиелеуде Ы.Алтынсарин аса бағалы, бай қор – қазақ фольклорына ерекше назар аударды.

*Кім сендерді, балалар тербететін,
Еркелетіп, ойнатып, сергітетін ?
Жалқау болсаң, балалар, жаман болсаң,*

Қамқор анаң көз жасын көлдететін, – деген, ақын бұл өлең шумақтарынан отбасындағы ата-ана тәрбиесі мен баланы сүйіп, еркелететіндігін және ата-ана баланың алғашқы табиғи тәрбиешісі, балажандық қасиеті мен ерекше мейірімдігін көреміз.

Ы. Алтынсарин еңбек процесінің бала тәрбиесіндегі ерекше маңызын көре біледі. Сондықтан оның көптеген әңгімелерінің идеясы Абай айтқандай «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген қағиданың төңірегінде топтасқан. Мәселен. «Бай баласы мен жарлы баласы». Асан мен Үсен әңгімесі шындық реалистік әңгіме. Осы әңгімесінде Алтынсарин бүкіл ағартушылық

еңбегінің негізгі сырын, әлеуметтік тенденциясын айқын ашып береді. Үсен арқылы еңбекші бұқараның жас ұрпағының еңбек сүйгіштігін, әр нәрсенің ретін таба білетіндігін көрсетеді. Ал Асан бейнесінде мұндай қасиет байқалмайды. Үсен бейнесінен тек еңбексүйгіштіктен басқа дәрменсіз Асанға көмегі оның адамгершілік жағынан бейнесін сомдай түседі. Мұнда қазақ өміріндегі Асанға лайық ұқсас мінездерін айқын көрсетіп береді. «Ол жастайынан сұрағанын әперетін, дегенін істейтін кісі болғандықтан жатып ішер болуға әрекеттенеді». ... «Ол еш нәрсе істеуге әдеттенген жоқ, демек, өзінің не істей алатынын, несі жоқ екенін жақсылап айыра алмайды».

Ол жастарды ізгілікке, бауырмалдыққа, мейірімділікке, және достық қасиеттерге баулуды көздегені жайлы өзінің өлеңдері мен әңгімелерінде айтып мұра еткен. Ұлы педагогтың «Маған жақсы мұғалім бәрінен де қымбат, өйткені мұғалім-мектептің жүрегі», – деп айтқан сөзінің орыны орасан зор және әрбір ұстаздың мәртебесін көтеріп қазіргі білім беруде педагогтарды шабыттандырады.

Ы.Алтынсарин осы іспеттес әңгімелерінде еңбек процесінің адамның сана-сезімін, психологиясын қалыптастыруда ерекше орын алатынын жақсы түсінген. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дегендей жасөспірімдердің басында кездесетін түрлі жаман мінездерді отбасындағы тәрбиемен терең астастырады. Адамның жеке басының мінез-құлқын қалыптастыру, оның бойынан жойылып бара жатқан адамгершілік қасиеттерді сіңіру, иманжүзді етіп тәрбиелеу ата-ананың тікелей әсерімен отбасынан басталып, мектепте жүзеге асатынын ескерген жөн. Ыбырай келешегінен үміт күткен, өз халқын жан тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш жігерін аянбай жұмсаған нағыз патриот азаматтар еді. Өз заманының ақыл ойшылдары ірі қоғам қайраткерлері, олардың дарқан бейнелері мен іс әрекетінен қазақ халқының мәдени экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, мәдениетті, оқыған ел болуын көксеген біртуар асыл азаматы.

Ыбырай жас ұрпақтарға дұрыс тәрбие беру, оларды жас кезінен дұрыс баулу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. «Баланы дұрыс күт, түзу тәрбиеле, қисығын түзе, адасса айқын жолға сал», – деді. Бұл жөнінде де елге үлгі боларлық әңгімелер жазды. Оның осы тақырыпқа жазған «*Бақша ағаштары*» әңгімесінде: «Жаздың бір әдемі күнінде бір кісі өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағашты көріп жүрді. «Мына ағаш неліктен тіп-тік, ана біреуі неліктен қисық біткен?» – деп сұрады баласы. «Ата-ананың тілін алсаң ана ағаштай сен де түзу болып өсерсің. Бағусыз кетсең, сен де мына қисық ағаштай болып бағусыз өсерсің. Мынау ағаш бағусыз өз қалпымен өскен», – деді атасы. «Олай болса бағу – қағуда көп мағына бар екен ғой», – деді баласы. «Бағу – қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, бұдан сен өзің де ғибрат алсаң болады, сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Мен сенің қате жерінді түзеп, пайдалы іске үйретсем, менің айтқанымды ұғып, орнына келтірсең, жақсы, түзу кісі болып өсерсің. Бағусыз кетсең сен де мына қисық біткен ағаштай қисық өсерсің», – деді. Бала тәрбиесіне жастайынан көңіл бөлу

керектігін жас шыбықтарға теңей отырып, астарлы оймен нақты жеткізеді. Бұл тұжырым осы күннің өзінде өзіндік құндылығын жоғалтпаған.

Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани-адамгершілік тәрбие – екі жақты процесс. Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан – тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктістерін зер салып талдау керек.

«Талаптың пайдасы» – деген әңгімесінде өзінің осы пікірін, негізгі идеясын жеткізіп бере алды. Әңгіменің мазмұны мынадай: «Даңқты І Петр шіркеуге барып ғибадат етіп тұрғанда, сурет салып жатқан бір баланы көреді де, оның не жасап жатқанын сұрайды. Бала: «Сіздің суретіңізді салып жатырмын», – дейді. Петр суретті көрсе, мәз еш нәрсесі жоқ екен. Бірақ ақылды Петр патша ол баланың суретке талабы бар екенін аңғарып, сурет салуға үйрететін орынға бергізеді. Кейін сол бала үлкен суретші болады». Жазушының бұл арадағы көздегені – Петрдің ақылдылығын көрсету ғана емес, жас баланың талабын, сол талаптың арқасында неге қол жеткендігін көрсету, кім талап етсе, сол мақсатына жететіндігін дәлелдеу.

Ыбырай Алтынсариннің айрықша атап айтар тарихи еңбегінің бірі – оның қазақ балалар әдебиетінің негізін қалауы. Сондықтан оның әңгімелерінен балалар әдебиетіне қойылатын негізгі талаптардың барлығы да атап айтқанда, туындының көлемінің шағындығы мен құрылысының қарапайымдығы, тілінің таза, түсінікті әрі шұрайлылығы, тәрбиелік-танымдық мәннің жоғарылығы, оқиғалардың балалар ұғымы мен жасына сай, көркем әрі қызықты баяндалуы, балаларға тән мінез, әрекет, ой-қиялдың табиғи түрде жазылуы болып табылады.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезіндегі демократиялық бағыттағы қазақ зиялыларының ең ірі, ең беделді көшбасшысы қазақ ғылымы мен мәдениеті, оқу тәрбие ісі тарихына сіңірген орасан зор еңбектерінің тарихтан өшпес орын алатынын бүгінгі демократия мен әділеттілік салтанат құрған дәуірде өмір шындығы дәлелдеп отыр. XXI ғасырда білім сапасы жалпыға ортақ, рухани-этикалық басымдылық негізінің мән құраушылық және шығармашыл, жаңашыл сипатына ие, сонымен қатар ғылыми негізде шынайы құрылған, сан қырлы, адамзат пен мемлекеттің мәдени ескерткіштеріне сай негізделген, этномәдени, әлеуметтік-кәсіптік және конфессионалды топтардың жан-жақты қажеттіліктерін, сондай-ақ жеке тұлғалардың рухани сұраныстарын қанағаттандыруға бағытталған болуы қажет.

Осы бағытта Ыбырайдың игілікті ісін ықыласпен қолдап, оны егемен елдің білім беру жүйесінде оқыту мен тәрбиенің озық нобайы ретінде

жандандырып, инновациялық сипатта әр бере отырып, тиімді қолдану оқыту міндеттерінің талабы болған абзал.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Алтынсарин тағылымы Ы. – Алматы 1991.
- 2 «Қазақ тілі мен әдебиет» журналы. 2008, № 4, 5.
- 3 Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989, I том.
- 4 Алтынсарин Ы. «Өнер білім бар жұрттар». – Алматы, 1989.
- 5 Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – 320 б.
- 6 Алтынсарин Ы. Тағылымы. Құрастырған М.Жармұхамедов.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар Гуманитарные науки Humanities

Issimova E.B., Nurzhanova Zh.D. The project method as a means of forming motivation to learn a foreign language	5
Alpamys T.A., Umarov A.A. The role of games in the formation of foreign language skills in primary school children	9
Усенова Н.Е., Бисенғали З.Қ. Бабырнама және бабыр мұратындағы саяси сана	15
Алданазарова А.А. Жас қаламгер әлихан жақсылықтың шығармашылығы	21
Уралбаева Д.Т. Қазақ ертегілерінің танымдық, тәрбиелік мәні	27
Мұратбекова Ж.Е., Кортабаева Г.К. Табиғатқа қатысты қазақ жұмбақтарының этнолингвистикалық сипаты	31
Садвакасова С.Б. Развитие умений чтения у старшекласников на базе электронных платформ и ресурсов	36

Әлеуметтік ғылымдар және экономика Социальные науки и экономика Social sciences and economics

Амирғазы А.М., Байшоланова К.С. Автоматтандырудың сауда ұйымының есебін жүргізуде маңызы	42
Тлесова А.Б., Хамидоллин Е.Ж. Қазақстанда агроөнеркәсіп кешенін дамыту бойынша стратегиялық шаралар	46
Сұраған Ж. Государственное частное партнерства в управлении развитием экономики	51
Боранбай А.А., Икетаев Б. Қазіргі заманғы электрондық бизнес	59
Сарабек Ж.Ә. Оптимизация государственного регулирования строительной отрасли: оценка факторов	63
Қаппар Ә.Ө. Особенности развития квазигосударственного сектора в Республике Казахстан	68
Мақсұт А.Ө., Карбетова З.Т. Особенности управление персоналом	72
Тлесова А.Б., Хамидоллин М.Ж. Өңірлерді дамытудың стратегиясы және оны бағалау	78
Баймырзаева М.К., Абдыкаримова М.М. Роль анализа банковского баланса в финансовой отчетности.....	83

Ауыл шаруашылығы ғылымдары
Сельскохозяйственные науки
Agricultural science

Батырбаева Н.Б., Рустемова А.Ж. Қарақұмық ұнынан нан дайындаудың тиімділігі	92
Батырбаева Н.Б., Абдраимова Д.Б., Қалдыбаева С.Ғ. Ұнды кондитер өнімдерін алуда сұлы ұнын қолданудың тиімділігі	96

Жаратылыстану ғылымдары
Естественные науки
Natural science

Усманов К.И., Шәкім А.С. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың білім берудегі ерекшеліктері (математика курсы мысалында)	101
Таштамирова З.Э., Салыбекова Н.Н. Ботаникалық бақтағы жөке ағаштарының эко-биологиялық ерекшеліктері	105
Күзенбай Ә.Ж. Математикалық цикл сабақтарында бастауыш мектеп жасындағы балалардың логикалық ойлауын дамыту	111
Махамбетова Д.А., Калаков Б.А. Ұлпалардың жасушаларындағы мембраналық диффузия құбылысын оқыту әдістемесі	118
Икраф О.С., Шуакаев М.К. Ықтималдықтар теориясы элементтерін оқыту әдістемесі	121

Өнертану салалары
Отрасли искусствоведения
Branches of art criticism

Zeinesh M. The role of national identity of youth in the context of globalization	127
--	-----

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical sciences and technologies of the industry

Серік М., Нургалиева С. Білім беру саласында робототехниканың қолданылуы мен даму жағдайы	132
Қыдыралина Л.М., Оңдасынов М.А. Информатика пәнін оқыту барысында оқушылардың цифрлық құзырлылықтарын дамыту	141
Сейтқан Ж.У., Джумабаев А.А. Кернеу коррозиясын ескере отырып, алдын-ала кернелген арматураланған өзекшенің құрылымдық элементін есептеу	146

Хайруллаева Д.А., Сарқұлова Ж.С. Машина жасау кәсіпорындарының экологияға әсері	152
--	-----

Педагогика және білім беру
Педагогика и образование
Field of pedagogy and education

Bekbolatov B.S., Bekbolatova A.T. Action research aimed on developing critical thinking and analysis skills in physics classes through problem-based and project-based learning	157
Әлімжанова Л.М., Байшоланова Қ.С., Бахытжанұлы Д., Күмісбек М.-Ә. AR технологиясының көмегімен оқу процессінің тиімділігін арттыру	161
Adilova U. Review of services and effects of flipping the classroom for college students	165
Ussenova A., Assanova D. Rural area language teachers' attitude and experience in project based learning	169
Вапаева Ш.М. Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау: заманауи тенденциялар	174
Токабаева Г.Қ. Білім берудегі инновациялар: не жұмыс істейді, не істемейді және ол үшін не істеу керек?	185
Амирова А.А. Внедрение мониторинга в образовательный процесс школы и его влияние на качество обучения учащихся	193
Султангалиева Ш.К. Жаңаша оқыту жетістік көзі – жаңаша білім берудің негізі	198
Қыдыралина Л.М., Смаилова Б.Б., Умбетова А.О. Информатика пәні мұғалімін әдістемелік даярлаудың теориялық негіздері	203
Манапова А.Қ. Компетентностный подход в организации исследовательско-творческих работ по биологии в школе	208
Кеңесбай А.Ө., Бостанова А.М. Мектеп оқушыларының өсімдіктер морфо-физиологиясын зерттеу дағдыларын қалыптастыру жолдары	213
Қаржаубай Е.Н., Сихынбаева Ж.С. Оқушыларды оқытудың зерттеу әдісін қолдана отырып экологиялық тәрбиелеу	217
Қыдыралина Л.М., Қалкенова Ж.Б. Оқушылардың сыни ойлауының психологиялық және педагогикалық негіздері	222
Джумадилова А.Қ., Қасымова Л.Е. Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары	226

Scientific publication
proceedings of the international scientific conference
«**Priority directions of science and education development**»
28-29 november 2022
Karagandy, Kazakhstan

Responsible editor – A. Amangeldiyev

Signed to the press on 29.11.2022
Circulation of 50 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15257

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group».
Uly Dala avenue 38/494, Astana city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com

Ескертпелер үшін